ترے ماہی
سرائیکی
بہاولپور
ہݨ تھی فریدا شاد وَل   مونجھاں کوں نہ کر یاد وَل
جھوکاں تھیسن آباد وَل   ایہا نیں نہ وہسی ہک منٹ

بیاد بریگیڈیئر (ریٹائرڈ) سید نذیر علی شاہ مرحوم
سرائیکی
جلد نمبر ۱۲ - جنوری تا جون ۱۹۹۹ء - شمارہ نمبر ۳۹، ۴۰

تندیر

ترے ماہی

سرائیکی

بہاولپور

چیف ایڈیٹر (اعزازی)

جاوید چانڈیو

ایڈیٹرز

سید دین محمد شاہ

ریاضؔ سندھڑ

معاونت

ریاض بھٹی

عثمان شاہ

قانونی مشیر

عبدالقیوم اعوان

سرکولیشن مینیجر

حفیظ الرحمٰن

قیمت: فی شمارہ ۲۰ روپے

سالانہ: ۸۰ روپے

سید دین محمد شاہ ایڈیٹر، پبلشر "جھوک سرائیکی" سرائیکی چوک، بہاولپوروں شائع کیتا

فون: 883990

اداریہ

ترے ماہی سرائیکی دا نواں پندھ

ترے ماہی سرائیکی، تے سرائیکی ادبی مجلس دا مُنڈھ بریگیڈیئر (ریٹائرڈ) سید نذیر علی شاہ مرحیت بدھا ہئی۔ ایں گالھ کوں اندازاً پنیتریہواں سال ہے۔ اکتوبر ۱۹۸۴ء وچ بریگیڈیئر صاحب دے ٹرانسفر بچھوں اے رسالہ بہوں مدہ رہ گئے تے انت ۱۹۸۹ء وچ سید دین محمد شاہ صاحب اینکوں نویں سروں چاکراہیں اینڈے نویں دور دا مُنڈھ بدھا۔ گذریل ڈوں سالیں کنیں اے رسالہ ادبی مجلس دے گھردے جھیڑیں وچ گم تھی گیا ہئی تے ہُݨ ولا تریجھا جنم گھندا پئے۔

اے پہلا شمارہ جنوری کنیں جون ۱۹۹۹ء تئیں دا ہے ، انشاء اللہ اگوں امید اے جو ہر سہ ماہی وچ رسالہ چھپدا رہ ویسی۔ ایں شمارے داوݙا حصہ فریدیات تے مشتمل ہے ایں گالھوں اینکوں خواجہ فرید نمبر دی آکھیا ونج سگھیندے۔ ۱۹۹۸ء وچ اسلامیہ یونیورسٹی بہاولپور، خواجہ فرید چیئر تے شعبہ سرائیکی دے تعاون نال "صد سالہ جشنِ فرید" منایا ہئی تے اے سلسلہ سن ۲۰۰۱ء تئیں جاری رہسی۔ ایں حوالے نال ڈیراور دے قلعے دا جشنِ فرید، سرائیکی عوامی سنگت کراچی دا "جھوک فرید میلہ" تے ڈیرہ غازی خان دی مجلسِ تقریباتِ ملی دا خواجہ فرید قومی سیمینار اہم تقریبات ہن۔ ڈیرہ غازی خان دے سیمینار وچ ضلعی انتظامیہ دے نال نال جاوید احسن خان ہوریں دا کردار وی اہم ہا، ایں تقریب دی سوکھڑی احمد ندیم قاسمی ہوریں دا مضمون ہے۔ سئیں محمد اسلم میتلا تے قاسمی صاحب دے مضمون اردو وچ ہن تے اونویں ای چھپدے پئن۔ سئیں محمد حیات چغتائی ہوریں دا مضمون وی فریدیات دے ہک نویں پہلو کوں منکشف کریندے۔

ہر سال مئی دے مہینے وچ ۱۱ تے ۲۴ تاریخاں سرائیکی وسیب وچ چپ چپاتیاں لنگھ ویندین ، ۱۱ مئی وسیب دے ہک محسن سردار کوڑے خان جتوئی دی برسی دا ݙینہہ ہے۔ ایں عظیم ہستی تقریباً ۱۸۰۰۰ ایکڑ زمین ۱۸۹۶ء وچ قوم دے بالیں دی تعلیم کیتے وقف کیتی ہئی ۔ جے اے ہستی سرسید وانگوں نصابی کتابیں اچ شامل نئیں تھی سگھدی تاں گھٹ توں گھٹ سرائیکی اخبار یا رسالیں وچ سالانہ ہک مضمون دی حقدار تاں ہے تے ایں گالھ دی حقدار وی جو اوندی وقف کیتل وسیبی تے قومی ملکیت دا حساب کتاب وی چیک کریجے۔ ایں شمارے وچ کوڑے خان جتوئی بارے وی سجاد حیدر پرویز ہوریں دی کتاب وچوں ہک مختصر مضمون شامل ہے ۔ اینویں ای ۲۴ مئی ریاست بہاولپور دے آخری فرمانروا سر صادق محمد خان پنجم عباسی دی برسی دا ݙینہہ ہے، انہاں دی یاد وچ نذیر علی شاہ مرحوم دا ہک مضمون تے ملک محمد دین ایڈووکیٹ دا ہک مرثیہ ایں شمارے وچ ایں عظیم حکمران دے تعارف سودھا شامل ہے ۔

اینویں ای جون دے مہینے وچ ہک قومی ݙینہہ نواب مظفر خان شہید دی شہادت دا ہے ۔ ۲/ جون ۱۸۱۸ء کوں وسیب دی جنگِ آزادی دے ایں ہیرو سکھیں دے خلاف لڑدیں ہوئیں اپݨی دھی تے پتریں سودھی شہادت پاتی ہئی۔ ایں شمارے وچ نواب مظفر خان شہید بارے عمر کمال خان ہوریں دی کتاب وچوں ہک مضمون شامل ہے۔

سرائیکی دانشور ڈاکٹر نواز کاوش ہوریں دی گھر آلی دا پچھلے ݙہاڑیں گذر گئن ، ادارہ سرائیکی انہیں دی مغفرت کیتے دعا گو ہے تے ڈاکٹر صاحب دے ݙکھ وچ بھئیوال ہے۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم

ترجمہ سید دین محمد شاہ

قال یادم انبھم باسمائھم فلما انباھم باسمائھم قال الم اقل لکم انی اعلم غیب السمٰوٰت والارض واعلم ما تبدون وما کنتم تکتمون (۳۳)

سرائیکی

اللہ نے آدم کوں حکم ڈتا جو آدم! توانہاں کوں انہاں شیں دے ناں ڈسا۔ ول جیڑھے ویلے انہاں نے انہاں کوں انہاں شیں دے ناں ڈسا ڈتے تاں (اللہ نے فرشتیاں کوں) فرمایا کیوں میں تہاکوں نہ آکھیا ہا میں اسماناں تے زمین دی سب بجھیاں گالھیں جانداں۔ اتے تساں جوکجھ ظاہر کریندے وے یا لکا تے کریندے وے (سب) میکوں معلوم ہن۔

English

He said : O Adam, inform men of their names. So when he informed them of their names, He said : Did I not say to you that I know what is unseen in the heavons and the earth? And I know what you Manifest and what you hide.

علامہ غلام حسین زائر مرحوم

چھیکڑی دعا

مولا میڈی دلڑی دی پوری اے تمنا کر
مدنی دی زیارت دے اسباب عطیہ کر

محبوب تیڈا پیارا سوہنا ہے دو عالم دا
ایں بندے کوں چا اپنے محبوب دا بردا کر

آزردہ محبت ہاں دل خستہ شکستہ ہاں
ہیٹا ہاں نماناں ہاں ہنڑ کوں توانا کر

ہمہ اوست ہووے بھانویں ہووے "ہمہ از اوست"
کر ترک ڈِتے لاکوں مصروف بہ اِلّا کر

سکھ وی تیڈی رحمت ڈکھ وی تیڈی رحمت ہے
شکرانے دی عادت ڈے الحمد تے پکا کر

ہادی دی ہدایت ہے رکھ یاد سدا زائرؔ
دل توں نہ اللہ ہو دا اذکار وساریا کر

علامہ غلام حسین زائر مرحوم سرائیکی بولی دے عاشقِ صادق تے بھوں سوہنڑے شاعر ہن ، عروضی شاعری وچ بلا مبالغہ اپنڑے عہد دے بادشاہ ہن۔ سہ ماہی " سرائیکی " نال انھیں دا تعلق بھوں قدیم ہئی تے انھیں دیاں نظماں ، غزلاں ، کافیاں ایں رسالے وچ بھوں مد تائیں چھپدیاں رہ گئن ۔ شعبہ سرائیکی ، اسلامیہ یونیورسٹی دے مجلے "سویل ۔ ۲ " وچ نصیر احمد ناصر ہوریں دے مضمون وچ ڈوں سال پہلے انھیں کوں لا علمی دی وجہ کنیں مرحوم لکھ ڈِتا گیا ہئی تے ایں تحقیقی غلطی آلے پاسے نصیر ہوریں دی تحقیق دے نگران ڈاکٹر نواز کاوش ہوریں دا دھیان وی نہ گیا تے نہ ای مرتب دی حیثیت اچ راقم ایں غلطی ڈھوں توجہ کر سگھیا ۔ کجھ عرصہ پہلے دیرہ غازی خان وچوں محترمہ زہرہ انجم ہوریں دا خط آیا جو علامہ غلام حسین زائر ہوریں ماشاء اللہ حیات ہن تے انھیں لکھیا جو علامہ صاحب ۵فروری ۱۹۹۹ء کوں ہک غزل انھیں کوں ڈکٹیٹ کرائی تے اے آکھ کراہیں " سویل " کیتے پٹھوایو نیں جو " اے گھن تازہ غزل انھیں دو پٹھ تے انھیں کوں آکھ جو اے چاچے سئیں دی آخری غزل ہووے " ------ تے انھیں دی ایں ڳالھ مطابق اتے ڈِتی ہوئی غزل انھیں دی حیاتی دی آخری غزل ثابت تھئی تے ۱۰ فروری ۱۹۹۹ء کوں دیرہ غازی خان دے ایں عظیم پتر دا تقریباً سو سال دی عمر وچ انتقال تھی گیا ۔ ادارہ "سرائیکی " انھاں دے اھلِ خاندان دے ڈکھ وچ بھئی وال ہے تے دعا کریندے جو اللہ سائیں انھاں دے درجات بلند کرے ۔ علامہ مرحوم دے کلام دا ہک مجموعہ " تتے تاء " دے ناں نال چھپیا ہئی تے فرید الدین عطار دے پند نامے دا انھیں دا کیتا ہویا منظوم ترجمہ وی چھپ چکیے ۔ علامہ اقبال دیاں مثنویاں " اسرارِ خودی " تے " رموزِ بے خودی " دے منظوم ترجمے تے ڈھیر سارا بیا اَنڑ چھپیل کلام موجود ھے ۔ (مدیرِ اعلیٰ)

کافی

ترجمہ: علامہ محمد عزیزالرحمٰن مرحوم

پیشکش: سید دین محمد شاہ

روندی سنج صباحیں

میں صبح شام روتی ہوں

پنل آوم آ گل لاوم پووم قبول دعائیں

میری دعائیں خدا قبول فرمائے اور محبوب پنل آکر مجھے گلے سے لگالے

یار بروچل پھیر نہ آیا اجڑیاں جھوکاں جاہیں

گھر اور جھوکیں ویران ہو گئیں، کیونکہ محبوب بلوچ واپس نہیں آیا

مارو تھل دے ڈکھڑے پینڈے سہنس ہزار بلائیں

مارو تھل تک پہنچنا بھی مشکل ہے۔ دشوار گزار مسافت ہے جس میں سینکڑوں ہزاروں بلائیں ہیں

باجھ مٹھل دے باجھ نہ کائی سوجھم نہ ہرگز واہیں

عاشق مغموم کو تو محبوب خوش ادا کے التفات کے سوا اور کوئی سہارا ہی نہیں ہے اور نہ کوئی دوسری تدبیر سوجھتی ہے۔

روز ازل دی ایں جگ اوں جگ میں باندی تو سائیں

میں تو روز ازل سے اے محبوب آپ کی دامن گرفتہ کنیز ہوں۔ دنیا اور آخرت دونوں جہانوں میں مجھے آپ کا سہارا ہے۔

ساڑاں بیور زیور تریور بیناں بینسر باہیں

محبوب کے سوا کپڑے، زیور، بینا، بینسر اور چوڑے کے دستے کس کام کے، ان کو جلادوں گی۔

عمر وہانی کانگ اوڈیندیں تھکڑی تک تک راہیں

محبوب کے ملنے کے لیے کوے اڑاتے اڑاتے عمر گزر گئی، راہ تکتے تکتے میں تھک گئی مگر وہ نہ آیا

کر کر یاد سجݨ دے رلڑے نکلن لکھ لکھ آہیں

محبوب دلنواز کی محبتیں اور مخلصانہ ملاپ جب یاد آتے ہیں تو دل سے لاکھوں آہیں نکلتی ہیں

ڈھولݨ کارݨ چاوݨ لا دیاں لگڑیاں دل نوں چاہیں

مجھے تو آغوش پیدائش ہی سے محبوب کی چاہ اور محبت دل میں کارگر ہو گئی ہے

انگݨ فرید دے آ البیلا کر کر ناز ادائیں

اے محبوب نازنین (کبھی) تو ناز و ادا کے ساتھ پھر فرید کے گھر آ

(ایہہ رسالہ حکومت پنجاب دے مالی تعاون نال شائع کیتا گے)

[illegible]
جاوید چانڈیو

ادب وچ گھیو دے گھڑیں دا سوال

"جی"

"کھیر کھنڈ پی"

(وسیب دا اِک مکالمہ)

بولی دے سبھ روپ سوہݨے پر ہر بولی دا تت اوند ادب ہوندے جیڑھا وسیب دی روح وچوں کشید تھیندے۔ جیڑھلے بولی وچھوڑے دی مار اچ امدی اے تاں سبھے خواب گونگے تھی ویندن تے خوشبوئیں کُما ویندن۔ اے گنک دامی تے کُماݨاں پن کڑاھیں کڑاھیں صدیئیں تے وی کھنڈ ویندے پر جڈاں وی وصال دا ساوݨ وسدے تاں روھی دے گھا پوٹ وانگوں ولا ساول تھی پوندی اے تے چدھار پکھیئں دے چوھنکار جی پوندن۔ سرائیکی بولی وی صدییں چپ دی مار بھوڳی اے پر جڈاں وی کوئی ٹھڈڑی ہیل لُرکی اے یا کوئی کنّی پئی اے، ایندیاں شوہ لتھیاں ہوئیاں پاڑاں، لکھ لکھ ساویاں پونبلاں دھرتی دے سینے تے کھنڈا ڈیندن۔

سرائیکی ادب وانگوں ترے ماہی "سرائیکی" تے وی کئی دور گزرین۔ ایندے وچ نرگس، سرو تے سنبل دیاں رنگینیاں دے نال کرڑ، کنڈا تے بوئی وی اپݨیاں پاڑاں سانبھی رہ ڳئن۔ ہاکڑہ ریت تھیا تاں ستلج تے سندھو دیاں لہراں جاڳدیاں رہیاں پر کتھائیں ٹیوب ویل دی ڈُپ ڈُپ وی نال رہ ڳراھیں عادت دا حصہ بݨ ڳئی ہے۔ اصلوں اینویں جیویں سیکل رکشیں دی چپ چپاتی موت وچوں موٹر رکشیں دے ٹرڑاٹ کنیں دا حصہ بن ڳئین۔

فرید گیٹ دے نیڑے بابا گلݨ شاہ دے دربار دے سامنے آلی نِم کپیج ڳئی اے تے نور محل دے انبیں دے باغ اجڑ ڳئن۔ پر ڈوجھے پاسوں ہک فوجی فرم بہاولپور سٹیشن کنیں فرید گیٹ تائیں بھوں ایمانداری نال ڈبل روڈ بݨیندی پئی اے جیندے اتے لینڈ کروزر تے پجارو دے نویں ماڈل زاں زاں کریندے ویسن تے عربیں دیاں ایئر کنڈیشنڈ ڳاڈئیں تے روھی دے باز اکھیں تے کھوپے چاڑھی بیٹھے ہوسن۔ بریگیڈئیر نذیر علی شاہ مرحیت روھی دے بازیں، بھٹ تتریں تے تلوریں تے لکھدیں ہوئیں عرب دے صحرائیں دے پندہ کروندا ہئی پر اوں ویلھے سر کلر روڈ تے اے منظر نہ ہوندے ہن۔ او ویلھے لنگھ ڳئے جڈاں فرید گیٹ تے بیکانیر کنوں آوݨ آلے قافلیں دے قطار در قطاراٹھ پارک تھیندے ہن تے پاندھی کافیاں تے لڑھاؤ ڳاندے ہن۔ ہن تاں ریڈیو سٹیشن دی لائبریری وچوں پروڈیوسر خواجہ فرید دی کافی دا ریکارڈ لبھیندن تے نال نورجہاں دا ہک گانا -- جیڑھا سدھا مروٹ دے قلعے دے پچھوں ہاکڑے دے سکے تل وچ بیٹھے روھیلے دے ریڈیو تے نشر تھیندا پیا ہوندے۔ ٹی وی تے خواجہ فرید شو تھیندے تے یکتارے تے خواجہ فرید دی کافی ڳھویندی اے نال نال خواجے دی روھی وچ اُٹھیں دی قطار وی ٹردی راھندی اے۔

سرائیکی وسیب دا اے نواں منظر نامہ اج دے سرائیکی ادب دا منظر نامہ وی بݨدے۔ "بیکری" تے دیسی گھیو تے مکھن دے بسکٹ تے کیک نئیں لبھدے تے نہ ای "ڈیری فارم" دے کھیر وچوں کترݨ دی خوشبو امدی ہے۔ روھی دیاں ڳویں کھیر وی نئیں سکا ڳیاں پر سارا گھیو "گھڑیں" اچ بھریا پئے۔ اے گھڑے کون وندیسی؟ تھی سگدے ایں سوال دا تعلق وی ادب نال بݨدا ہووے!

سید دین محمد شاہ

تکلف برطرف

قارئین کرام سے معذرت خواہ ہیں کہ ''سرائیکی'' کا موجودہ شمارہ بہت ہی تاخیر سے شائع ہو رہا ہے اس تاخیر میں ہماری کچھ مجبوریاں تھیں۔ ایک بڑی وجہ یہ ہوئی لیڈی ڈیانہ بے وقت ہلاک ہو گئی۔

لیڈی ڈیانہ خواجہؒ کی دیوانی نہ تھی مگر...... آپ ہماری پوری بات تو سن لیں۔ واقعہ یہ ہے کہ ''سرائیکی'' مجلّے کا آخری شمارہ جس سہ ماہی میں شائع ہونا مطلوب تھا اسی سہ ماہی کے دوران میں لیڈی ڈیانا کا فرانس کی ایک سرنگ میں خون ہو گیا۔

ہاتھی زندہ لاکھ کا، مردہ سوا لاکھ کا۔ جب لیڈی ڈیانا زندہ تھی تو ہم نے کبھی توجہ نہ دی۔ ایسی لمبی ، سنہری بالوں والی لڑکیاں تو کئی پھرتی رہتی ہیں، ہمارے خوابوں میں۔ مگر جب لیڈی ڈیانا کی موت پر پسماندگان کے ٹھٹھ کے ٹھٹھ لگ گئے، آنسوؤں کی جھڑیاں، پھولوں کے ڈھیر...... سڑکیں سوگواروں سے بھر گئیں تو ہمارا بھی دل بھر آیا۔ تب خیال ہوا کہ یارو یہ تو رونے کا مقام ہے۔ چنانچہ ہم نے بھی اپنے اس وقت کے شمارہ ''تکلف بر طرف'' کو لیڈی ڈیانا سے منسوب کر دیا۔ خدا کا کرنا ایسا ہوا پھر، کہ انہی دنوں سرائیکی ادبی مجلس کی انتظامیہ کونسل نے ہماری معاونت کے لیے ایک کرم فرما کو مدیر تجویز کر دیا۔ چنانچہ مجلّہ مذکورہ کا مواد بغرض ترتیب، تدوین واشاعت ہم نے اپنے مدیر معاون کے حوالے کر دیا۔ مگر وہ دن اور آج کا دن مجلّہ کی اشاعت میں رکاوٹ ہی رکاوٹ رہی۔ یعنی کرم فرما جب رسالے کا مواد گھر لے گئے اور ''تکلف بر طرف'' کا مطالعہ کیا تو ہمارے رقیب بن بیٹھے اور ایسی معاونت دکھائی کہ سارا مواد غائب کر دیا۔ ان سے اتنی بھی مروت نہ ہو سکی کہ کوئی معقول عذر ہی تراش لیتے۔ کہا تو یہ کہ کاغذات کہیں رکھے تھے شاید بلی لے گئی ہے جب کام نہ کرنا ہو تو عذر کیسا۔ بات ہوتی ہے ارادے کی، نیت کی۔ موقع کی مناسبت سے ایک لطیف بات یاد آ گئی کہ،

ایک دفعہ ایک لڑکا بھیک مانگ رہا تھا راہ گیر خاتون نے دیکھا تو ڈانٹ کر کہا کیوں وقت ضائع کر رہے ہو سکول کیوں نہیں جاتے؟ لڑکے نے جواب دیا بی بی جی میں سکول گیا تھا وہاں بھی کسی نے ایک پیسہ نہیں دیا۔ خاتون نے کہا بھیک مانگنے میں وقت ضائع نہ کرو، لڑکے نے کہا سکول جانے سے اس کا

وقت ضائع ہوا۔ بات ہوتی ہے ارادے کی، نیت کی۔

وقت کی قدر، کیا خوب۔ وقت کی قدر تو کوئی ڈاکوؤں سے پوچھے وہ کیسے ؟ آپ نے سنا ہو گا اخبارات میں بھی پڑھا ہو گا کہ فلاں مقام پر ڈاکوؤں نے بس روک کر مسافروں سے نقدی، طلائی زیورات چھین لیے اور گھڑیاں اتروالیں۔ ڈاکو ہر ڈاکے کے دوران گھڑیوں پر ضرور ہاتھ صاف کرتے ہیں۔ اس کی یہی وجہ ہو سکتی ہے کہ انہیں وقت کی بہت قدر ہے۔

گیا وقت پھر ہاتھ آتا نہیں۔ یہ بات صرف وقت کے بارے میں ہی نہیں سائکل کے بارے میں بھی صادق آتی ہے۔ یعنی گیا سائکل پھر ہاتھ آتا نہیں (سائیکل کے مذکر یا مؤنث ہونے کی تکرار میں ہم نہیں پڑتے) ہمارے ساتھ گذشتہ دنوں ایک واقعہ یوں ہوا کہ ہم بیمار ہو گئے آپ سے کیا چھپانا، ہم خارش کی بیماری میں مبتلا ہو گئے۔ بیماری کتنی ہی دلچسپ ہو آخر تو بیماری ہے۔ کئی ہفتے زچ رہنے کے بعد ایک روز ماہر ڈاکٹر کے پاس گئے۔ انہوں نے معائنہ کر کے نسخہ تجویز کیا۔ نسخہ لے کر ہم قریبی میڈیکل سٹور پر پہنچے چند لمحوں بعد دوائیوں کا شاپر سنبھالے مڑ کر واپسی اپنے سائیکل -- کی -- طرف، اوئے! سائیکل ؟ سائیکل غائب، کوئی حضرت سائیکل لے اڑے۔

ابھی یہ کالم زیر ترتیب تھا کہ کسی نے اعتراض کیا کہ آپ نے چور کو ''حضرت'' کہا۔ بھئی ہم تو ہر چھوٹے بڑے کا احترام کرتے ہیں کیا چور حضرات کی عزت نفس نہیں ؟ اگر آپ کو خدا نخواستہ آدھی رات کے وقت کسی ڈاکو سے واسطہ پڑ جائے تو ہمارا مشورہ یہی ہو گا کہ آپ ان سے مکمل تعاون فرمائیں۔

ایک دفعہ کا ذکر ہے کہ چند نقاب پوش حضرات نے ایک سنسان جگہ پر ناکہ لگایا ہوا تھا اتنے میں ایک شخص گزرا۔ جونئیر ڈاکو نے بڑھ کر تلاشی لی مگر مسافر کی جیب میں صرف دس روپے اور ماچس کی ڈبیہ کے علاوہ کچھ نہ تھا اس پر ڈاکو طیش میں آگئے انہوں نے غصے میں آکر مسافر کی پٹائی کی او کپڑے اتار لیے۔ ڈاکوؤں کا کہنا تھا کہ آدھی رات کے وقت اگر گھر سے باہر نکلنا ضروری تھا تو حرام خور نے جیب میں معقول رقم کیوں نہ رکھ لی۔

بات سائیکل چوری سے چلی تھی مجھے یہ کہنے میں باک نہیں کہ چور نفسیات اور منصوبہ بندی کے ماہر ہوتے ہیں جناب چور نے جب مجھے دوائیاں خریدتے دیکھا تو اندازہ لگایا ہو گا کہ نسخے کی تیاری میں تین منٹ لگیں گے جبکہ سائیکل کھسکانے میں تین سیکنڈ۔ فرق صاف ظاہر تھا۔ چنانچہ اس کے بعد وہی ہوا جو فی زمانہ ہوتا تھا۔

خیر جی! ہم نے بھی چند ماہ میں نیا سائیکل خریدنے کے لیے رقم جوڑ لی کہ اس کے بغیر گزارہ نہیں۔ اور پھر ایک روز خوشی خوشی مارکٹ جا نکلے سائیکل خریدنے۔ دوکاندار کو رقم تھمائی اور اپنے لیے ایک چور پروف، عمدہ سائیکل کی فرمائش کی۔ بھئی تالا مضبوط ہو، فریم کا رنگ سبز، خوبصورت چاہیے۔ چین چینن۔ گھنٹی، گدی اے ون...... ابھی ہم کچھ مزید لوازمات گنوانا چاہتے تھے کہ دوکاندار نے کہا بزرگو اس رقم میں تو بے بی سائیکل ملے گی۔ اور بڑی سائیکل؟ ہم نے حیرت سے دریافت کیا۔ کیا بڑے سائز کی سائیکلیں کارخانوں میں بننا بند ہو گئی ہیں؟ کارخانہ دار بے ایمان ہیں سمگل کر دیتے ہیں......؟ دوکاندار نے کہا بھئی صاحب غصہ میں آنے کی ضرورت نہیں بڑی سائیکل بھی دستیاب ہے مگر آپ نے پیسے تھوڑے دیے ہیں اس رقم میں بڑی سائیکل مل جائے گی مگر ایک پہیے کی بغیر گدی کے، سرکس والی۔

ہم بھی اصحاب کہف کی طرح مدتوں بعد بازار گئے تھے اندازہ نہ تھا کہ اشیائے ضرورت کے نرخ آسمان سے باتیں کر رہے ہیں۔ اور آسمان بھی اللہ تعالیٰ نے سات بنا چھوڑے ہیں!

سائیکل تو ہم لے لیں گے۔ ایک پہیے کا انتظام ہو گیا ہے تو مسبب الاسباب دوسرے کا بھی بندوبست کر دے گا۔ کسی زمیندار نے ہم جیسے شخص سے دریافت کیا، آپ کا رقبہ ہے؟ اس شخص نے جواب دیا رقبہ ہے مگر زمین پر نہیں آسمان پر ہے۔ انشاللہ!

بے تکلفی کچھ زیادہ ہو گئی ہے بس اب ایک سنجیدہ بات پر کالم ختم کرتے ہیں اگر یہ کالم ہمارے چور موصوف کی نظر سے گزرے تو ان سے صرف یہ کہنا ہے کہ بھلے آدمی اس وقت آپ جلدی میں تھے کبھی مناسب دیکھ کر ہم سے آٹوگراف تو لے جاؤ ہم دانشور قسم کے لوگ ہیں۔ حال ہی میں ہمیں اسلامیہ یونیورسٹی کے وائس چانسلر صاحب کی طرف سے شیلڈ بھی عطا ہوئی ہے اور ایسے دانشوروں کے آٹوگراف، سائیکل سے زیادہ قیمتی ہوتے ہیں۔

احمد ندیم قاسمی

خواجہ فریدؒ

اگر ہومر سے لے کر اب تک کے عظیم اور غیر فانی شاعروں کی گنتی کی جائے تو وہ شاید بیس پچیس سے آگے نہیں بڑھے گی اور ہمارے خواجہ فرید انہی عظیم اور غیر فانی شعرا کی صف میں شامل ہیں۔ انہوں نے انسان کے بنیادی اور جبلی جذبوں کی تہذیب کی اور اتنی خوبصورتی اور توازن سے تہذیب کی کہ محبت کے ازلی وابدی جذبے کو عبادت کی حد تک پہنچادیا۔ اور یہ سب کچھ انہوں نے اپنے گرد و پیش کے ماحول میں بس کر اور رچ کر کیا عظیم شاعروں کے بارے میں سبھی جانتے ہیں کہ ان کا کلام اور ان کا اسلوب صرف خاص خاص ذہنوں کو متاثر کرتا ہے اور اکثریت اس کلام کی گہرائیوں سے متعارف نہیں ہو پاتی۔ ان کے مقابلے میں خواجہ فرید کے کلام کی یہ خصوصیت حیرت انگیز اور بے مثال ہے کہ اس شاعری کی عظمتیں اور اس کی رسائیاں کسی صورت میں محدود نہیں ہیں۔ خواص کے لیے خاص شاعری ہے اور عوام کے لیے لوک شاعری ہے۔ یہ جو ان علاقوں کا کسان بھی ہل چلاتے ہوئے خواجہ فرید کی کافیاں گنگناتا ہے اور یہ جو یہاں کے بچوں سے لے کر جوانوں اور بوڑھوں تک اور بیٹیوں سے لے کر بیویوں اور ماؤں تک کے ہاں روزمرہ کی گفتگو میں بھی خواجہ فرید صاحب کی کسی کافی کا کوئی بول ضرور دہرایا جاتا ہے اور ان کی کافیوں کے بے شمار مصرعے ضرب الامثال کے طور پر استعمال ہوتے ہیں تو یہ خواجہ فرید کی شاعری کی ہمہ گیری کے سوا کیا ہے۔

دنیا بھر کی زبانوں کی عظیم شاعری میں شاید ہی کسی شاعر کو وہ عقیدت، وہ عزت اور وہ محبت حاصل ہوئی ہو جو خواجہ فرید کو حاصل رہی ہے، حاصل ہے اور ہمیشہ، ابدالآباد تک حاصل رہے گی۔ برصغیر کے بڑے شاعروں میں سے کسی کو بھی خواجہ فرید کی سی صدفی صد ہر دلعزیزی حاصل نہیں ہو سکی۔ یہ کمال صرف خواجہ فرید کی شاعری کے طلسم کا ہے کہ جو لوگ سرائیکی کو ٹھیک سے نہیں سمجھتے، وہ بھی ان کافیوں کے آہنگ کی گرفت میں آجاتے ہیں۔ خواجہ فرید کے اثرات سے خورد و کلاں، خواندہ اور ناخواندہ، عورتیں اور مرد ...... غرض کوئی بھی محروم نہیں ہے کہ خواجہ فرید کے دربارِ فن کا صدر دروازہ سبھی کے لیے کھلا ہے۔ اور یہ مقبولیت خواجہ فرید کے اسی طرح کے سچے اور سچُے اور کھرے بولوں کی برکت سے ہے۔ چند بول دہراتا ہوں سرائیکی بولنے والوں سے معذرت کے

ساتھ کہ کہیں تلفظ کی غلطی ہو تو معاف فرمادیں :

رانجھݨ میڈا ، میں رانجھݨ دی روز ازل دا کارا
ہجر فرید النبی لائی جل ڳیوم مفت وچارا

☆

کون گرم نروار تیغ برہوں دی کٹھیاں کٹھیاں
راز حقیقی فاش ڈٖٹھوسے علم عمل توں چھٹیاں چھٹیاں

☆

کلہڑی چھوڑ کے کیچ سدھایوں اکھیں ملیندی اٹھیاں اٹھیاں
عشق فرید نہیں اج کل دا روز ازل دی مٹھیاں مٹھیاں

اور آخر میں :

نام اللہ دے پاندھیڑا میڈا لے سیہڑا جا
جلدی آویں ناں چر لاویں ساہ تے ہم وساہ
سوہݨی نال نبھاوے ہر کوئی کوجھی نال نبھا

بریگیڈیئر (ریٹائرڈ) نذیر علی شاہ مرحوم

دولتِ دلنواز

حضرت خواجہ غلام فرید علیہ الرحمۃ کے کلام کا انتخاب

مختصر سوانح حیات خواجہ دلنواز

بلحاظ نسبت فاروقی ۔ آپ کا شجرہ نسب حضرت عمرؓ سے جا ملتا ہے ۔ بلحاظ رتبہ مرشدصادق ، امیر صادق محمد خان رابع فرمانروائے ریاست بہاولپور حضرت کے مرید تھے ۔

علمی تبحر ۔ جون ۱۸۸۹ء میں برصغیر کی اس مجلس مناظرہ کا جو علماء ہندوستان اور علمائے پنجاب میں بعض مسائلِ اختلافیہ کے سلسلہ میں بہاولپور منعقد ہوئی تھی آپ کو اس کا حکم بنایا گیا تھا ۔ اس مجلس مناظرہ میں حضرت شیخ الہند مولانا محمود الحسن اور حضرت مولانا خلیل احمد نے علماء ہندوستان کی طرف سے اور علمائے پنجاب کی طرف سے حضرت مولانا غلام دستگیر اور حضرت مولانا سلطان محمود نے حصہ لیا تھا ۔ تفصیلات مزید کے لیے ۸۶۸ صفحات کی کتاب دیوان فرید (مترجم ۔ مرتبہ دبیر الملک حضرت مولانا محمد عزیز الرحمن عزیز سرپرستی اعلیحضرت امیر صادق محمد خان خامس عباسی) ملاحظہ ہو ۔ یہ ضخیم کتاب سرائیکی زبان کا بے بہا سرمایہ ہے ۔ اس کتاب کے متعدد نسخے انگریزی زبان میں بالاختصار ترجمہ کر کے سرائیکی ادبی مجلس کی طرف سے امریکہ، انگلستان ، روس، جاپان ، مصر (جامعہ الازہر) اور امیر ابو ظہبی کی خدمت میں بھجوائے جا چکے ہیں ۔ بہاولپور کی تقریباً تمام درسگاہوں، صادق سنٹرل لائبریری بہاولپور ، پنجاب لائبریری لاہور ، برٹش میوزم لندن ، شکاگو یونیورسٹی امریکہ ، یونیورسٹی ٹوکیو، یونیورسٹی ماسکو، جامعہ الازہر مصر میں اس کتاب کا آئندہ چند سالوں تک کوئی نسخہ محفوظ رہ سکا تو رہ سکا ورنہ انگریزی زبان میں یہ کتاب اب نایاب ہو چکی ہے ۔

معہ اردو ، فارسی،انگریزی تواردات، سرائیکی کے اس شمارے میں اس کتاب کے چند عنوان جشن روہی کے سلسلہ میں اس مقصد کے پیشِ نظر شائع کیے ہیں تاکہ کوئی فٹز جیرلڈ رباعیاتِ خیام کی طرح سرائیکی کی اس " دولتِ دلنواز"کو اپنی زبان میں منظوم کرانے کے لیے متوجہ کرایا جا سکے ۔ درج ذیل انگریزی شعر کے مطابق حضرت خواجہ غلام فرید کی کافیوں کا لبِ لباب :

The Kafies of Khawaja Farid
Are messages of Hope-Love and Peace.

امن عالم کے بھی خواہ ادارے
UNO اور UNESCO

اس دولتِ دلنواز کی اشاعت ترویج کر کے امن عالمگیر کے سلسلہ میں بہت بڑی خدمت انجام دے سکتے ہیں ، لیکن :

سمجھائے کون بلبلِ غفلت شعار کو
محدود کر لیا ہے چمن تک بہار کو

تواردات

کافی

عشق ہے ڈکھڑے دل دی شادی

عشق ہے رہبر مرشد ہادی

عشق ہے ساڈا پیر

جنہں کل راز سجھایا

ناز تبسم گجھڑے ہاسے

چالے پیچ فریب دلاسے

حسن دے چار امیر

جنہاں چوگوٹھ نوایا

The renderings in English

Love is joy for the heart broken

Most dependable perfect guide ;

All the secrets love reveals

Which otherwise are denied.

Deceitful dealings,

Inducements clever,

Laughters subdued,

Smiles bewitching;

With these weapons

Beauty rules the world supreme.

عشق سے طبیعت نے زیست کا مزا پایا (غالب)

Love can hope where reason would despair. (Lyttleton)

بنازم به بزم محبت که آنجا

گدائے باشاھے مقابل نشیند

Love is the fulfilling of the law. (St. Paul.)

درد فرید ہے چیز سہانگی

تھیندے ونٛج وپار جندڑی کر قربانی

I hold it true, whate'er befall --

I feel it when I sorrow most --

'Tis better to have loved and lost

Than never to have loved at all. (Tennyson)

در بود و نبود من اندیشه گمانها داشت

از عشق ہویدا شد ایں نکته که ہستم من

" Love is more powerful than reason."

Love is a sickness full of woes,

All remedies refusing;

A plant with more cutting grows,

Most barren with best using(Samuel Daniel)

برق گرتی ہے تو یہ نخل ہرا ہوتا ہے

"Beauty is a short lived tyranny,"(Socrates)

"Beauty is a privilege of nature." (Plato)

"Beauty is a silent cheat." (Theophrastus)

"Beaty is better than all the letters of recommandation in the world." (Aristotle)

That is the best part of beauty which a pic-...re cannot express." (Bacon)

کافی

کل غیر کنوں جی واندے

مٹھی ریت ، انوکھی راندے

کافی

اتھ درد منداں دے دیرے
جتھ کرڑ کنڈا ہوئی ڈھیرے
کھپ کھاراں تے لئی لانئیں
سنڑھ پھوگ بہوں من بھانئیں
تھل ٹبے ڈہر ٹکانئیں
ہر بھٹ بھٹ نال بسیرے
مڈھ جھوکاں تے ترڑ تاڑے
رس چھٹڑے کھیلاں کھاڑے
واہ تکیہ گاہ اساڑے
ہن ہووے کون نکھیڑے

The renderings in English.

Seldom there a tree is found,
A barren waste out of bound ;
Where the herbs and hedges too
Grow afar and very few ;
Here for the lovers true
Brambles dry and bushes stray
Provide the best rendezvous.
Ye, sand-hils, glorious mounds,
My last resort,
My castles sound,
Neat and rare,
Who can dare
Dislodge Farid
From there.

بیٹھے ہیں رہگذر پہ ہم کوئی ہمیں اٹھائے کیوں
(غالب)

" A careless shoe-string in whose tie

سینے جھوکاں دیدیں دیرے
سوہنڑے دوست دلاندے
اکھیاں دے وچ قطر نہ ماوے
سارے سجنڑ سماندے

The renderings in English

The idea, " four freedoms " , is fraught,
Freedom real is the freedom from all ;
Sweet thing love
The most unique pleasure ;
Constantly housed in my vision,
It lives forever in my heart.

Peacefully as friends
We can all exist,
In as small a place
As is the human eye,
That nurse and retains
All the unshed tears.

ایں طُرفہ تماشہ بیں دریا بہ حباب اندر

I walk with you, though miles from you divide me;
Yet you are near!
The sun goes down, soon star will shine to guide me.
Would you were here ! (Goethe)
(translation by M. Hamburger.)

تم میرے پاس ہوتے ہو گویا
جب کوئی دوسرا نہیں ہوتا (مومن)

Follow Him through war and peace

Friend Farid who never leaves.

مسنج خود را به زر اے بندہ زر

کہ زر از گوشہ چشم تو زر شد

اگر کردی نظر بر پارۂ سنگ

ز فیض آرزوئے تو گہر شد (اقبال)

It is wisdom to know others;

It is elightenment to know one's self.

....

....

Endurance is to keep one's place;

Long life it is to die and not perish

(Lao Tzu translation by R. B. Blakney)

فناکیسی بقاکیسی جب اس کے آشنا ٹھہرے

Thou seest not who thou art , for thou art,

yet not "thou".

(Shaikh Al-Alavi of Algiria)

(truly great man of this century)

After extinction I came out, and I

Eternal now am, though not as I

Yet who am I, O I. but I.(Shustari)

کافی

رتھ تے بھندی ڈرک نہ سہندی

ہم طبع کمزور

رتھ دھیمیں دھیمیں ٹور

سیڑا دستہ نرم کرور دا

متاں ونگیں لگیم ٹکور

The rendrings in English

Man by nature is very weak

Do more bewitch me than when art

Is too precise in every part."(Robert Herrick)

بناوٹ بھی اک فن ہے جو جانتا ہو

تری سادگی کچھ ہمیں جانتے ہیں

Mixed with goatherds in dry places

Seek refrshment in Oases.

(Goethe translated by V. Watkins)

کافی

کیوں توں فرد تے جز سڈاویں

توں کلی توں کل

باغ بہشت دا توں ہیں مالک

خود بلبل خود گل

عرش وی تیڈا فرش وی تیڈا

توں عالی اَنڑ مل

روح مثال شہادت توں ہیں

سمجھ سنجانڑ نہ بھل

یار فریدا کول ہے تیڈے

نہ بیہودہ رل

The renderings in English

Paradise and the nightingale,

Rose and the ring,

Thou art the whole

Kingdome and the King

Were not about my lofty rank

Once for all the angles hushed?

Is rocketing in and out of space

Not made for me an easy race?

Religion, reason, science and art

Must enhance the man's lot;

ترے ماہی سرائیکی بہاولپور

بے تے دی ہئی کل نہ کائی
الف کیتم بے وس وے میاں جی
الف ہکو ہم بس وے میاں جی

The renderingsin English

No other story fascinates Farid,
Alif alone has won his heart ;
For X Y Z he cares not ,
Alif for him is the world at large,
The bigning and the end and all ;
Teacher kind -- !
leave Farid with Alif alone.

اک گونہ بیخودی مجھے دن رات چاہیے
خوش آں راھے کہ سامانے نہ گیرد (اقبال)

Where on patriarch's air you 'ill feast !
There to love and drink and sing.
Drawing youth from Khizr's spring.
(Translated by chael Hamburger)
for Menter Book edited No. Stephen Spender

کافی

پردیسی یارا ، وا پورب دی گھلے
سانوݨ مینہہ برسات دی واری
پھوگ پھلی کھپ پھلے
گاجاں گجکن بجلیاں لسکن
ذوقوں دلڑی چلے
دھاݨ کترݨ سنھ تے سہجوں
چتر سہاگ دا جھلے
جے تئیں پاݨی پلھر نہ کھٹسی
کون بھلا سندھ چلے
روز بروز فرید ہے لذت

His driving fast will end in grief
Chariot drive drive in peace
Flying rockets will not help
Look before you leap.

General References

آنہمہ شعبدہ ھا عقل کہ میکرد آنجا
سامری پیش عصا و ید بیضا میکرد (حافظ)

When Moses unto Pharaoh stood,
The men of magic strove in vain
Against his miracle of wood;
So every subtlety of brain
Must surely fail and feeble be
Before the soul's supremacy.
(rendering by professor A.J.Arberry,D.Litt.)

Lightly, O lightly, we bear her along,
She sways like a flower in the wind of our
song;
She skims like a bird on the foam of a
stream,
She floats like a laugh from the lips of a
dream.
Gaily, O gaily we glide and we sing,
We bear her along like a pearl on a string,
(Sarojini Naidu on Palanquin Bearers)

آں سیل سبک سیرم ہر بند گسستم من (اقبال)
موج خرام یار بھی کیا گل کتر گئی (غالب)

کافی

ہور کہاݨی مول نہ بھاݨی
الف ہیم دل کھس وے میاں جی

People , stragers or my own
Are all to me my friends.
About Mullah and Mansoor
Why should I care?
About the log , rope and gallow
I am-not unaware.
Of the facts and defects,
About the "yes" and "no"
What I have heard,
And What I. see
I quite agree.

Captain ! Here is the Test of Your Vow to save mankind.
"Are they Coloured or White?
Who asks this question?
Captain say : Man is drowning--
the sons of Adam!"
(Nazar-ul-Islam, translation By Mizan-ur-Rahman.)

Note:- The Kafi "جھوکاں تھیسن آباد ول" was autographed by Captain Manes of the city of Brisbain at 35000 feet during flight over the homeland of the greatest German poet (Goethe). About him (writing for Mentor Book) Thomas Mann says, "... the darling of mankind."

"... The passage from his poem 'Hegira' quoted below shows the breadth of his vision:-

North and West and Suoth are breaking,
Thrones are bursting, Kingdom shaking:
Flee , then , to the essential East.

طبع ڈینہو ڈینہہ کھلے

The rendrings in English

My friend in foreign land , the Eastwind gently blows.
Season of rains has come, This wild land grows
Green' wild blossoms blow; clouds roar and lightenings flash
Desires storm the heart.
The wild bushes all are decked in bridal hues.
And who will leave this place for kider lands
Before these rain-fed pools become quite dry?
It turns more pleasent here, day after day
And greener grows my heart.
(Sleem-ur-Rahman, Asstt. Editor "Nusrat" Lahore.)

ایہا نینگر پھل جو پائی کھڑی اے
چٹے ڈینہہ دے چندر چڑھائی کھڑی اے

(مولانا نصیر الدین خرم)

کافی

ہر صورت وچ دیدار ڈٹھم
کل یار اغیار کوں یار ڈٹھم
کتھ ملاں تے منصور ڈٹھم
کتھ چوب رسن تے دار ڈٹھم
معقول ڈٹھم منقول ڈٹھم
اقرار ڈٹھم انکار ڈٹھم

I see Him every where,
And in every thing.

محمد اسلم میتلا

فریدیات سرحد پار

شاعر مشرق علامہ اقبال نے خواجہ صاحب کے پیغام اور کلام کے بارے میں فرمایا تھا کہ یہ افسوس ناک صورتحال ہے کہ خواجہ صاحب کی شاعری ایک علاقے تک محدود ہو کے رہ گئی ہے۔ ان کا کلام گہرے مطالعہ کا محتاج ہے۔ مجھے اس میں بین الاقوامی حیثیت اور اہمیت کے عناصر نظر آتے ہیں۔

فرید اور اس کے خاندان کے موجودہ ہندوستان کے علاقوں میں جہاں ارادت مندوں کی خاصی تعداد تھی وہاں فرید کی شاعری کے متوالوں کی بھی کبھی کمی نہیں رہی۔ مشرقی پنجاب میں دیگر صوفی شعراء کے ساتھ خواجہ فرید پر خاصا تحقیقی کام ہوا ہے اور یہ کام ذاتی سطح کے علاوہ تعلیمی اداروں میں بھی ہوا ہے۔

ہندوستان میں فریدیات پر جو کام ہوا اس سلسلے میں میرا حنیف چوہدری صاحب سے رابطہ ہوا تو انہوں نے بھرپور تعاون کیا۔ ان کے بقول پاکستانی سرحد سے پار کے لوگ بھی روہی کے ٹبوں، ڈہروں اور ٹوبھوں سے اسی طرح پیار کرتے تھے جتنا پاکستان میں بسنے والے کرتے ہیں۔ فرماتے ہیں جالندھر میں رام پال کے ہاں گئے تو انہوں نے خواجہ فرید کی کافیوں کی دو درجن کیسٹیں دکھائیں۔ اسی طرح کلام فرید پیش کرنے والے فنکاروں کے بارے میں ماہنامہ ''لو'' امرتسر نے ایک بھرپور مضمون بھی چھاپا تھا۔ پنجابی یونیورسٹی پٹیالہ نے ''کافیاں خواجہ غلام فرید'' کے نام سے ایک ضخیم کتاب شائع کی ہے جسے ڈاکٹر کالا سنگھ بیدی نے مرتب کیا ہے جو اٹھارہ ابواب پر مشتمل ہے۔ تفصیل ابواب اس طرح ہے۔ (۱) خواجہ فرید داونش (نسب)۔ (۲) خواجہ فرید دی جیونی۔ (۳) خواجہ صاحب خود شناس دے روپ وچ۔ (۴) خواجہ صوفی دے روپ وچ۔ (۵) خواجہ کوی (شاعر) دے روپ وچ۔ (۶) خواجہ صاحب دی قصیدہ گوئی۔ (۷) خواجہ صاحب دی پنجابی شاعری۔ (۸) کلاتمک وشیشتاواں (شعری خصوصیات)۔ (۹) بولی۔ (۱۰) توحید وجودی۔ (۱۱) پیار جذبہ۔ (۱۲) عشق مجازی۔ (۱۳) برہوں فراق تے وچھوڑا۔ (۱۴) منکھ۔انسان۔ (۱۵) آشا تے نراشا۔ (۱۶) روہی۔ (۱۷) برکھا رُت۔ (۱۸) سنسار انبھو (دنیادی تصویر کشی)۔ اس کتاب کا دیباچہ یونیورسٹی کی وائس چانسلر ڈاکٹر اندر جیت کور نے لکھا ہے۔ اس میں کافیاں غزلیں اور دوہڑے شامل کیے گئے ہیں اور ان کی تشریح بھی کی گئی ہے۔

پروفیسر پیارا سنگھ پھوگل اپنے ایک مضمون ''پنجابی صوفی ساہت دا اتہاس'' میں لکھتے ہیں کہ خواجہ صاحب کی شاعری انسانی قدروں کے اتنے قریب ہے کہ ہر پڑھنے والا اسے اپنے دل کی بات سمجھنے لگتا ہے۔ اور ان کی شاعری میں لوک رنگ زیادہ ہے۔ ان کی زبان پر لہندی کا اثر زیادہ اور مقامی رنگ زیادہ گہرا ہے۔ ڈاکٹر اجیت سنگھ ناہر نے اپنی کتاب ''خواجہ غلام فرید صوفی مت دے آخری شاعر'' میں یہ ثابت کرنے کی کوشش کی ہے کہ خواجہ غلام فرید صوفیانہ شاعری کے آخری بادشاہ تھے وہ لکھتے ہیں بابا فرید گنج شکر (۱۲۶۶-۱۱۷۳) پہلے صوفی شاعر تھے اور ان کے بعد شاہ حسین (۱۶۰۰-۱۵۳۸)، سلطان باہو (۱۶۹۱-۱۶۲۴)، بابا بلھے شاہ (۱۷۵۸-۱۶۸۰)، علی حیدر (۱۷۸۵-۱۶۹۰) ہاشم شاہ (۱۸۴۳-۱۷۳۵) آئے۔ ان صوفی شعراء کے لگائے ہوئے پودے کی خواجہ غلام فرید نے آبیاری کی۔ اس کتاب کے درج ذیل پانچ ابواب ہیں (۱) صوفی ازم دا اڈھ۔ (۲) صوفی کوی (شاعر) حیثیت مبلغ۔ (۳) اسلام تے صوفی مت۔ (۴) خواجہ صاحب دا صوفی کاء (صوفیانہ کلام)۔ (۵) خواجہ صاحب حیثیت پر چارک۔

ڈاکٹر ہر جندر سنگھ ڈھلوں اپنے پی ایچ ڈی کے مقالے میں لکھتے ہیں ''خواجہ صاحب نے ''ملا'' کی عبادت کو کسی اور نظر سے دیکھا ہے ''ملا'' کا اپنا الگ مسلک ہے۔ خواجہ صاحب ہر حال میں یار کا جلوہ دیکھنے کا قائل ہے''۔ رام پرشاد تونسوی کی کتاب ''یار فرید'' میں درج ذیل تین ابواب ہیں (۱) خواجہ صاحب دا روہی نال عشق۔ (۲) خواجہ صاحب دا ورتارا۔ (۳) روہی اک علامت۔ ڈاکٹر پرشاد لوچن (پنڈت) کے پی ایچ ڈی کے مقالے کا عنوان ''خواجہ فرید دی شاعری سبھاتے ریت'' تھا۔

ڈاکٹر گوربچن سنگھ متوا نے خواجہ فرید پر مقالہ ''فرید دی شاعری تے سندھی اثرات'' لکھ کر ڈاکٹریٹ حاصل کی۔ جگجیت موہن جتوئی نے ''فرید دا مقام'' لکھ کر پی ایچ ڈی کی ڈگری حاصل کی۔ اسی طرح چندی گڑھ کی رام دلاری سنہا نے ''خواجہ فرید دی صوفیانہ لہر'' رگھبیر سنگھ مترا نے ''مہان کوی فرید دی اردو کویتا'' بلدیو کماریوری نے ''فریدی دوہڑیاں وچ لوک روایت'' ایم فل کے مقالات لکھے۔
اس کے علاوہ جن اخبار و رسائل میں خواجہ صاحب پر وقتاً فوقتاً مضامین شائع ہوئے ان کا تذکرہ کچھ اس طرح ہے۔ پنجابی ادبی دنیا بھاشا وبھاگ پٹیالہ، نیل منی جالندھر، ''لو'' امرتسر، روزنامہ اجیت امرتسر، پنجابی ساہت دلی، جاگرتی چندی گڑھ، ساہت کار امرتسر، ترنجن لدھیانہ، پرنپرا انٹی دلی اور پنجابی دنیا لدھیانہ شامل ہیں۔ یہاں یہ وضاحت ضروری ہے کہ یہ تمام کام گورمکھی رسم الخط میں ہوا ہے۔

رتھ ڈھیمیں ڈھیمیں ٹور

میکوں فخر ہے تے ایہہ میڈے کیتے یادگار لمحہ ہے کہ اج میں سرائیکی کلاس دے طالبعلماں نال مخاطب آں۔ میکوں خوشی ہے جو تہاڈے استادِ محترم میکوں یاد کیتے تے تہاڈے نال گالھ مہاڑ کرݨ دا موقع عطا کیتے۔ میں سمجھداں جو ایہہ کلاس زمانہ تاریخ دا حصہ ہے۔ کیونکہ اے پہلی کلاس اے جنہاں اچ سرائیکی دانش، علم و دانش، سرائیکی زبان و ادب ، یونیورسٹیاں دی سطح تے پڑھاوݨ دا تجربہ کیتا گئے اور بڑا کامیاب تجربہ ثابت تھیندا پئے۔ ایں واسطے میں سمجھداں کہ جس تاریخی عمل توں تساں گزردے پئے او تہاکوں اے آگہی ہووݨی چاہیدی اے اور ہوسی کہ تساں او پہلے طالبعلم ہیوے، سرائیکی شعر و ادب دے اولین طالبعلم ہیوے اور ایہہ تہاڈا مقام تاریخ وچ ہمیشہ ہمیشہ یاد رکھیا ویسی۔ ایویں ہی جیہڑے اساتذہ تہاکوں پڑھیندے پئے ہن انہاں دا وی ایہہ تاریخی مقام ہے۔ ایں زبان دی تاریخ جیں وی لکھی ہوسی اوندے اچ ایں گالھ دا تذکرہ ضرور کیتا ویسی کہ پہلے لوگ کون ہن جنہاں نے پڑھایا او پہلے لوگ کون ہن جنہاں نے سرائیکی شعر و ادب دی تاریخ لکھی میکوں آکھیا گئے کہ میں خواجہ صاحب دی کافی دے بارے اچ تہاڈے نال گفتگو کراں۔ اوکوں تساں سمجھݨ دی کوشش کرو ایہہ کافی خواجہ صاحب دے بہترین نمائندہ کافیاں اچوں ہے۔

اساں ایکوں **Analize** کروں بطور متن دے۔ ہک ڈو گالھیں میں بطور وضاحت دے عرض کرݨ چاہنداں، تہاڈے اساتذہ کرام تک، کہ اے انہاں دی قدر شناسی ہے کہ انہاں میڈے حوالے نال بڑیاں محبت بھریاں گالھیں کیتین۔ میں سرائیکی زبان و ادب دا بہوں کمتر طالب علم آں اور سرائیکی علم و دانش وچ میڈا کوئی **Claim** کینی، میڈا اصل فیلڈ جیہڑا ہے او اردو زبان و ادب تے اوندا اظہار ہے۔ سرائیکی زبان مادری زبان ہووݨ دا مطلب ایہہ تھئی جو ہر آدمی جیندی مادری زبان سرائیکی ہے او سرائیکی شعر و ادب کوں جاندا ہووے لیکن اتفاق ہے جو میکوں اپݨی مادری زبان دے شعر و ادب نال بہوں عرصے تک دلچسپی رہی ہے اور اینکوں علمی سطح تے وی کجھ نہ کجھ ڈیہدا بھلیندا رہ گیاں۔ ایں واسطے بغیر کہیں دعوے دے تے بغیر کہیں مدعا دے میں بطور طالب علم دے، خواجہ صاحب دے کلام دے طالب علم دی حیثیت نال ایں کافی کوں تہاڈے سامنے سمجھݨ اور

سمجھاونڑ دی کوشش کریساں تے اساں اے رل مل کے کوشش کریسوں تے ایندے وچ کوئی گالھ جیہڑی میڈے کولوں رہ ونجے او تساں میکوں ڈسا ڈوائے جوا ے گالھ رہ گئی اے۔

ایہہ تاں تہاکوں پتہ ہے کہ کافی دی ہیئت جیہڑی ہے ، کافی دی صنف اچ۔ کافی تساں سُنڑ چکے ہوسو تے ایندے بارے تہاڈے ذہن اچ کئی دلائل ، بہوں ساریاں آراء بنڑ چکیاں ہوسن جو کافی کیا چیز ہے ؟ اور میڈا خیال ہے جو ایہہ ہک مسلمہ گالھ ہے ایہہ گالھ تقریباً طے تھی چکی ہے کہ کافی ہک بہوں وڈی صنف ہے ، بہوں وڈی ریت ہے بہوں وڈی Tradition ہے سرائیکی شاعری دی ، ساڈی علاقائی شاعری دی ، لیکن ایہہ گالھ منی ہوئی ہے کہ ایندی کوئی متعین شکل کینی جیویں ہک غزل دی ہک متعین شکل ہے کہ پہلے مطلع ہوسی تے ول ہر مصرعے وچ قافیہ ، ردیف دہرایا ویسی۔ ایہہ غزل دی ہیئت ڈتی ویندی ہے ایویں ہی شاید سرائیکی اچ کافی دی ہیئت ہووے۔ ایہہ گالھ کینی بلکہ ہر قسم دی ہیئت وچ کافیاں لکھیاں گئین۔ ایویں ہی خواجہ صاحب نے نظم دیاں جیہڑیاں ہیئتاں تھی سگھدیاں ہن ، فارمز تھی سگھدے ہن کافی دی ہیئت اچ انہاں کوں استعمال کیتے۔ ہنڑ ایہہ سوال پیدا تھیندے جو اگر کافی دی ہیئت متعین کینی تاں ول کافی کیا ہے ؟ ایہہ کیہڑی چیز داناں ہے ؟ او کیا چیز ہے جیکوں اساں آہدے ہیں کہ اے کافی ہے اور ایہہ نظم ہے ؟ Poem دے وچ تے کافی دے وچ اساں کتھاں آن کے تفریق کریسوں کیونکہ جدید لوگ وی بعض نظماں لکھ کے اوکوں اہدن جو کافی ہے تے ول اساں وی اوکوں کافی پڑھنڑ کیتے مجبور ہیں ایویں ہی اگر کوئی شخص گیت لکھدے تاں ناں لکھدے "کافی"۔ اساڈے کول کیہڑی چیز ہے ، کیا معیار ہے ، کیا پیمانہ ہے جیندے اتے پرکھ کے اساں آکھ سگھدوں جو ایہہ کافی نئیں اے گیت ہے ، ایہہ نظم ہے۔ میڈا خیال ہے جو اے ہک بڑا ہی اچھا سوال ہے اور ایندے اچ ادب دے بہوں ساریاں بحثاں شامل ہن۔ ہنڑ چند مختصر گالھیں کافی دی پچھانڑ دے بارے اچ عرض کریساں۔ ہک تاں اے ہے کہ اے ساڈی کلاسیکل ریت ہے ، صنف ہے۔ سرائیکی اچ ساڈی کلاسیکل شاعری دی سب توں وڈی صنف "کافی" ہے۔ او اپنڑے مواد دے ذریعے ، اپنڑے لہجے دے ذریعے ، اور اپنڑے اسلوب دے ذریعے سنجانی ویندی ہے یعنی اپنی ہیئت دے ذریعے نئیں بلکہ اپنے مواد ، اپنڑے اسلوب تے اپنڑے لہجے دے ذریعے سنجانی ویندی ہے کہ ایہہ کافی ہے اور ایہہ نظم ہے یا کوئی بئی چیز ہے یا گیت ہے۔ ہنڑ او مواد ، اسلوب یا لہجہ کیا چیز ہے جیہڑا کافی کوں انج کریندے ؟ ایہہ بہوں اہم سوال ہے ایں سوال دا جواب ڈیونڑ کنوں پہلے میں ہک بیا سوال پچھداں اور اپنڑے آپ کولوں پچھداں جو اساں ریڈیو ، ٹی وی تے اکثر سُنڑدے ہیں جو ہنڑ سنڑو خواجہ فرید دا

''عارفانہ کلام''، یا ہݨ سنڑو بابا بلھے شاہ دا ''عارفانہ کلام''، یا فلاݨے شاعر دا ''عارفانہ کلام''۔
ایہہ ''عارفانہ کلام'' کیا ہوندے ؟ ایں چیز تے کڈاہیں کہیں روشنی نئیں پاتی کیا چیز ہے جیکوں اساں '' عارفانہ کلام'' آہدے ہیں کیونکہ بظاہر جیہڑی چیز کوں اساں ''عارفانہ کلام'' آہدے پئے ہوندے ہیں اوندے اچ عشق دا جذبہ، محبت دا جذبہ یا کوئی ڈکھ سکھ دا جذبہ موجود ہے او کیا چیز ہے جتھاں پہنچ کے اساں آہدے ہیں جو ایہہ عارفانہ کلام ہے ایندا کیا معیار ہے ؟ ایندا آسان جیہاں سوکھا جیہاں معیار میں ڈس ڈینداں امید ہے کہ تساں سمجھسو، پسند کریسو تے Appriciate کریسو۔

او شاعری جیندے وچ بظاہر مجازی عشق کوں بیان کیتا ونجے، ہجر، وصال دا کوئی مسئلہ ہووے، بھانویں ہجر دا جذبہ ہے یا وصال دا تجربہ ہے یا انتظار دا تجربہ ہے، دیدار دی خواہش دا تجربہ ہے کوئی وی موضوع ہووے عشق دے نال تعلق ہووے انسانی عشق دے نال، انسان دا انسان نال عشق، جیکوں اساں مجازی عشق آہدے ہیں مجازی عشق دی کوئی وی ایسی کیفیت کہ جیندا ادراک اساں عشق حقیقی تے کر سگھدے ہیں او کوں اساں آہدے ہیں ''عارفانہ کلام''۔

فوری طور تے ساکوں محسوس تھیندے کہ اے شدت، ایہہ جذبہ، ایہہ دیوانگی، ایہہ فدا کاری انسان واسطے نئیں بلکہ او انسان کنوں کہیں برتر ہستی واسطے ہے۔ او کوں اساں آہدے ہیں ''عارفانہ کلام'' یعنی او کلام جیندی ظاہری سطح فوری طور تے عشق مجازی سمجھ آندی ہے پر جونہی اساں اوندے اتے توجہ کریندے ہیں اور اوندے معنی تے غور کرݨ دی کوشش کریندے ہیں تاں ساکوں فوراً محسوس تھیندے کہ اے او محبوب نئیں جیہڑا عام ہے ایہہ گوشت پوست دا انسان نئیں بلکہ ایہہ محبوب ہک برتر عظیم ہستی ہے اور او خدا دی ہستی ہے اور ایسے کلام کوں اساں ''عارفانہ کلام'' آہدے ہیں۔ میں عرض کیتا ہئی جو اساں کافی کوں ہک ہیئت دے ذریعے نئیں سنڄاݨ سگھدے بلکہ کافی کوں اساں مواد، اسلوب تے لہجے توں سنڄاݨ سگھدے ہیں۔

ہر او تخلیقی نظم، شاعری جیندے اچ عشق مجازی دی سطح تے عشق حقیقی دا شائبہ گزرے ساکوں ایہہ محسوس تھیوے کہ ایندے اچ جیہڑا عشق دا جذبہ بیان کیتا ویندا پئے او مجازی عشق نئیں بلکہ حقیقی عشق ہے او کوں اساں کافی آکھسوں۔ ایندیاں بیاں شرائط دے نال۔ ایہہ بہوں ساریاں شرائط ہن۔ پہلی شرط کلاسیکی موسیقی دے اعتبار نال ایہہ ہے کہ ایندے اچ بظاہر تذکرہ عشق مجازی دا ہوسی لیکن جتنا تساں اوندے اتے غور کریسو تاں تہاکوں محسوس تھیسی کہ اے ہک صوفی دی واردات ہے، صرف اور صرف عاشق دی واردات نئیں بلکہ سالک دی، صوفی دی خدا نال محبت دی

واردات ہے جیکوں اساں مجازی عشق آہدے پئے ہیں ایہہ ہک پہلو ہے ایکوں اساں کافی آکھݨ اچ مائل تھیسوں۔ ڈو جھی گالھ ایہہ ہے کہ اوندے اچ لطافتِ بیان، نزاکت، لفظاں دی لطافت، نرمی، ملائمت وی کافی دے اسلوب دا ہک حصہ ہے ایندے اچ الفاظ نرمی دے نال ورتے ڳئین۔ انہاں دے لہجے اچ گداز ہے، پگھلاوٴ ہے، جذبے دا اظہار ہے۔ الفاظ جذبے کوں ظاہر کریندن فکر کوں اتنا ظاہر نئیں کریندے جتنا جذبے کوں ظاہر کریندن، احساسات کوں ظاہر کریندن، اندر دی دنیا کوں ظاہر کریندن، باہر دی دنیا نال اتنا تعلق نئیں ہوندا جتنا کہ اندر دی دنیا نال ہوندے اور اگر باہر دی دنیا نال تعلق ہے، کافی دا شعر اگر باہر دی منظر نگاری کریندا اوی پئے ول وی کافی دی خصوصیت ایہہ ہے کہ جوں جوں تساں غور کریسو تہاکوں محسوس تھیسی کہ باہر دا منظر جیہڑا ہے دراصل اندر دے منظر کوں بیان کرݨ دی کوشش ہے۔ کجھ خصوصیات ہن کہ جیندی بنا تے اساں آہدے ہیں کہ فلاں نظم یا فلاں چیز کافی ہے۔ ہک بئی اہم خصوصیت ایہہ ہے کہ اوندے اچ اساکوں الفاظ دا ترنم ملسی۔ الفاظ دی موسیقی۔ لفظ جیہڑے ہن مائل بہ غنا ہوسن۔ لفظ جیہڑے ہن نغمے دی طرف مائل ہوسن لفظ خود بخود نغمہ بݨن، گاوݨ بݨن دے اُتے گیت بݨن تے مائل ہوسن۔ لفظاں دے ذریعے کافی وچ جیہڑی موسیقی ہے، خاص طور تے خواجہ صاحب دیاں کافیاں اچ، او اجاگر ہوسی، نمایاں ہوسی، تساں محسوس کریسو کہ ایندے اچ نغمگی ہے اگر اساں ایکوں گاوٴں تاں ایہہ نغمگی مزید اجاگر تھیسی۔

غنائیت (Musicality)

لفظاں دی غنائیت Musicality of words، لفظاں دا مائل بہ موسیقی ہووݨاں۔ ایہہ کافی دی ہک شان ہے، کافی دی سنجاݨ ہے اور خواجہ صاحب دی کافی دی ہک خصوصیت ہے۔ کافی دا متن ایہہ ہے

رتھ دھیمیں دھیمیں ٹور

میڈا دستہ نرم کرور دا	متاں ونگیں لگم ٹکور
رتھ تے بھندی دڑک نہ سہندی	ہم طبع کمزور
روز ازل دی پاتم ڳل وچ	برہوں تیڈے دی ڈور
شالا موٹھ سلامت نیواں	راہ اچ لڑدن چور
جیکر رتھ بیٹھیں تھک پوساں	گھوڑا گھنساں پور

سوکھا تیز لغام دا کولا نہ ۔ اوکھا سر زور
رانجھݨ تے میں جوڑ کوں جوڑوں جوڑ جڑیندے جوڑ
سک تے طلب ملݨ دی سینے روز نواں ہم شور
پندھ اڑانگے ، دلڑی تانگھے جلد پچانویں توڑ
میں تے یار فرید منٹیسوں رل مل شہر بھنھور

ہݨ پہلی ڳالھ تاں ایہہ ہے کہ ساکوں ایں کافی دا لفظی مطلب آوݨاں چاہیدے کہ ایندا لفظی مطلب کیا ہے ؟ایں کافی دا لفظی سانچہ کیا ہے ؟او ایہہ ہے کہ ہک امیج ابھاریا گئے ، ہک تصویر رنگی مورت کڈھی ڳئی ہے جیہڑی لفظاں اچ ہے اور او ہے ''رتھ ''اور رتھ دے نال ، رتھ دے سفر دے نال نسوانی جذبات وابستہ کیتے ڳئن ۔ تہاکوں معلوم ہے کہ کافی جیہڑی ہے عام طور تے نسائی ، نسوانی جذبات بیان کریندی ہے یاایں آکھݨاں چاہیدا اہے کہ زندگی دے تمام مطالب نسائی محاورے دے وچ اور نسوانی احساسات دے آئینے دے وچ ہوندن ایہہ ہک کافی دی خصوصیت ہے کہ اوندے اچ اوندا ''میں ''جیہڑا اہے ، ''I'' جیہڑا اہے اوندا صیغہ واحد متکلم جیہڑا اہے او مرد دی بجائے عورت ہے ۔ گویا زندگی کوں عورت دے نقطۂ نظر نال ݙیکھݨ دی کوشش ہے ، گویا زندگی دے تجربے کوں نسائی حوالے نال ݙیکھݨ دی کوشش ہے تے کیوں ہے ایہہ ہک لمبی بحث ہے ۔ ہک کافی دا جیہڑا مرکزی امیج ہے ، مرکزی تصور ہے او ''رتھ '' ہے اور ''رتھ '' اپݨے علاقے دی علامت وی ہے ، اپݨے علاقے دے سفر دی علامت ہے اور لینڈ سکیپ کوں ظاہر کریندی ہے ، اپنے علاقے دے ماحول کوں ظاہر کریندی ہے تے ہک سفر دی علامت ہے اوں ماحول اچ جیہڑے ماحول اچ خواجہ صاحب نے ایہہ کافی لکھی ہے ۔ ہک جاہ توں ݙوجھی جاہ سفر کرݨ دی جیہڑی علامت ہے او ''رتھ '' ہے محفوظ سفر ہے آرام دہ سفر ہے اور او کیا ہوسی ۔ ہݨ ایندے اچ فوری طور تے جیہڑی ڳالھ ساݙے ذہن اچ آندی ہے او ایہہ ہے کہ او سفر جیہڑا ہے یقیناً زندگی دا سفر ہے جیندے واسطے شاعر نے آکھے کہ ایہہ سفر احتیاط نال کرݨاں چاہیدا اہے ۔ زندگی دا ایہہ سفر اخلاقی وی ہے تے روحانی وی ، یعنی زندگی احتیاط نال بسر کرݨی چاہیدی ہے ۔ اخلاقی طور تے وی تے روحانی طور تے وی ۔ میر تقی میر دا اک شعر ہے ۔

لے سانس بھی آہستہ کہ نازک ہے بہت کام
آفاق کی اس کارگہِ شیشہ گری کا

گویا ایہہ سفر احتیاط نال کرݨ دی خواہش ہے ۔ ہݨ ایں سفر اچ جیہڑے لوازمات ہن او وی

حقائق کوں گولیندن۔ حقیقی زندگی کوں گولیندن۔ مثلاً کہ کیوں ''رتھ بان'' نال مخاطب ہے او خاتون، او عورت، او مرکزی کردار، او محبوبہ یا او دوشیزہ یاد ختر سرزمین، او نیگر یا جو کجھ وی آکھو او'' رتھ بان'' نال مخاطب ہے۔ ایہہ ساری کافی اوں نے ''رتھ بان'' کوں مخاطب کر کے آکھی ہے او ندا مخاطب جیکوں اوں ایڈریس کیتے کوئی بیا ئیں او ''رتھ بان'' ہے رتھ چلاوݨ والا ہے۔ رتھ بان کون ہے؟ ایہہ وی ہک مسئلہ ہے رتھ بان خود او ندی ذات دا ہک حصہ ہے او ندے شعور دی ہک خاص سطح ہے او ندا سپر کانشئیس او ندے شعور دی ترقی یافتہ شکل ہے جیکوں اوں رتھ بان سمجھ کے مخاطب کیتے۔ کجھ بیاں وی ایندیاں معنوی پرتاں ہن، کجھ بیاں وی تہواں ہن۔ خیر! کیوں رتھ دھمیں دھمیں ٹورنی چاہیدی ہے؟ ایندے واسطے جواز ہے، انسانی جواز ہے، جذباتی جواز ہے کہ میڈا دستہ جیہڑا ہے میڈیاں چوڑیاں جیہڑیاں ہن او نرم کروردیاں چوڑیاں ہن۔ کرور خود کانچ کوں آہدن تے او نرم قسم دی کانچ۔ اے جیندا امیں دستہ پاتا ہویا ہے اور جیندیاں چوڑیاں پاتیاں ہویاں ہن لہٰذا کوئی جھٹکا سفر دے دوران نئیں تھیوݨا چاہیدا تاکہ میڈیاں چوڑیاں نہ ترٹن۔ چوڑیاں اگرچہ آرائشِ جمال دی علامت ہے اور عورت آرائشِ جمال کوں عزیز رکھدی ہے ایندے باوجود چوڑیاں کجھ اجھیاں شرائط ہن جیندے تحت انسان کوں اپݨا سفر طے کرݨا چاہیدا ہے چوڑیاں او اخلاقی شرائط ہن جنہاں دے واسطے احتیاط کرنی چاہیدی ہے کہ ایہہ شرائط نہ ترٹن۔ چنانچہ اور تھ بان نال ایں مخاطب ہے جو رتھ کوں ایں واسطے دھمیں دھمیں ٹور جو میڈا نرم کرورداو ستہ ہے۔ تے میڈیاں چوڑیاں ترٹ پوسن۔ زندگی دا سفر اتنی احتیاط نال چلݨا چاہیدا ہے کہ او پابندیاں اخلاقی اور روحانی اور انسانی تہذیب اور شائستگی دیاں او پابندیاں جنہاں دے تحت انسانی زندگی گزارݨی پوندی ہے او پابندیاں ختم نہ تھی ونجن، گویا ونگاں علامت ہن اخلاقی تصورات دیاں۔ اخلاقی پابندیاں دی، تہذیب اور شائستگی دی اور انسان دے بہتر تصورات دی علامت ہن۔ ونگ ہک پابندی ہے اور ہک علامتی پابندی ہے چوڑی جیہڑی ہے محض ہک Sym-bolic chain ہے علامتی طور تے، کوئی مضبوط زنجیر نئیں۔ کوئی ہتھکڑی نئیں لیکن چوڑی جیہڑی ہے عورت واسطے او ندی عفت او ندی شہرت، عزت، او ندے کردار، او ندی شخصیت دی ہک علامتی محاذ ہے کیونجو اگر زندگی اچ او کوئی وی ایسا کم کریسی جیندے نال او ندی چوڑی کوں ضرب پچے تاں او ندی زندگی اچوں احتیاط دا پہلو خارج تھی ویسی چنانچہ چوڑیاں، ونگاں جھڑیاں ہن، نرم کروردا دستہ جھڑا ہے ایہہ او اخلاقی اصول ہن جیہڑے انسان کوں عزت و وقار عطا کریندن۔ تہذیب و شائستگی عطا کریندن ایں Concept دی اگوں تشریح ہے جو:

رتھ تے بہندی دڑگپ نہ سہندی   ہم طبع کمزور

یعنی میڈی خواہش تاں ہے رتھ تے بہونڑ دی اور میں رتھ تے بہندی وی آں کیونکہ سفر کرنا مجبوری ہے۔ سفر کرنڑاں پوندے انسان کوں۔ لیکن میں جھٹکا ئیں برداشت کرسگھدی کیونکہ انسانی سیرت جیہڑی ہے او کوئی وڈا جھٹکا ئیں برداشت کرسگھدی۔ انسان دا اخلاقی وجود جیہڑا ہے او سچ پچھو تاں شیشے دا بنیا ہویا ہے جیہڑا ہک جھٹکا وی نئیں برداشت کر سگھدا۔ ہک جھٹکا لگسی تاں اے ترٹ کے کرچی تھی ویسی ایں واسطے :

ہم طبع کمزور

میں عرض کیتے جو زندگی کوں نسائی حوالے نال ڈیکھنڑ دی کوشش کیتی گئی ہے یعنی زندگی کوں عورت دی نظر نال ڈٹھا گئے کہ میڈی طبیعت کمزور ہے I am delicate کہ میں کمزور ہاں، میں نازک ہاں۔ او ہک انسان ہے، اگرچہ کائنات دے سفر دے وچ بہوں طاقتور چیز جیہڑی ہے او انسان ہے کیونکہ انسان داذ ہن، انسان دا شعور جتنا طاقتور ہے اتنا ہی نازک ہے ایں نزاکت کوں بیان کرنڑ واسطے خواجہ صاحب کمزور دا لفظ استعمال کیتے : ہم طبع کمزور یعنی طبعیت کمزور ہمیں I am very delicate میں بہوں کمزور آں، بہوں نازک آں لہٰذا ایں رتھ کو دھمیں دھمیں ٹور۔ اگر لفظی معنیاں وچ ڈٹھا ونجے تاں آہستہ آہستہ وی آکھ سگھدے ہیں، ہولے ہولے وی آکھ سگھدے ہیں لیکن اے جیہڑی ''دھ'' اور ''ی'' اور ''م'' اور ''نون غنہ'' دی آواز ہے ایندے وچ رتھ دے پہیے دی ''روں روں'' جیہڑی ''ریں ریں'' ہے او کوں خواجہ صاحب نے شامل کیتے اور اوندے وچ جیہڑا ردھم ہے رتھ دے وچ، او کوں لفظ دھمیں دھمیں دے اچ بیان کرنڑ دی کوشش کیتی ہے تے بڑی کامیاب کوشش ہے یعنی الفاظ دے ذریعے sound دے ذریعے، اواز دے ذریعے رتھ دے پہیے دی ''ریں ریں'' کوں بیان کیتے۔ اساں ہولے ہولے وی آکھ سگھدے ہیں۔ رتھ ہولے ہولے ٹور۔ کوئی وجہ نئیں، خرابی نئیں تھی سگھدی لیکن اوں ایہہ کیوں آکھے ''دھمیں دھمیں ٹور'' یعنی ''دھیم'' دے لفظ اچ اور ایویں ہی پورے لفظ اچ پہیے دی ریں ریں اور ایندے ردھم کوں ہک میوزک نال بیان کیتے۔ ایہہ وڈے شاعر دی وڈی پہچانڑ ہے کہ لفظ دا استعمال غیر حیران کن طریقے نال کیتے۔

رتھ تے بہندی دڑگپ نہ سہندی   ہم   طبع   کمزور

ہنڑ واردات شروع تھیندی پئی ہے ہنڑ پچھلیاں گالھیں وی یاد آندیاں پئن۔ ہک گالھ اتھاں بیان تھی

ڳئی ہے معنی دا ہک مرحلے طے تھی گیا ہے اتلا ہک بول رتھ دھمیں دھمیں ٹور، ہیا ہک مصرعہ، ہک شعر :

میڈا دستہ نرم کرور دا متاں ونگیں لگم ٹکور اور
رتھ تے بھدی دڑگ نہ سہندی ہم طبع کمزور

اتھاں ہک ڳالھ مکمل تھی ڳئی ہے ہک سطح تے پہنچ ڳئی ہے۔ بئی ڳالھ ایہہ ہے جو ہݨ اتھوں واردات دا بیان شروع تھیندے کہ :

روز ازل دی پاتم ڳل وچ برہوں تیڈے دی ڈور

ہݨ شاعر دے دل اچ ایہہ خیال پیدا تھیندے کہ ایہہ کیا مرحلہ اور کیوں میں سفر کرݨ تے مجبور آں۔ آخر ایہہ سفر میکوں کیوں کرݨا پئے۔ کیوں میں بھواں رتھ دے اتے، تے کیوں سفر کراں ؟ اوندا جواب ہے کہ روز ازل توں جیہڑے ڈینہہ جدائی دا مرحلہ درپیش تھی ڳیا ہئی جیں وقت روحاں تخلیق کیتیاں ڳیاں ہن تاں او اپݨی اصل کنوں جدا تھی ڳیاں ہن۔ مولانا روم آہدن :

بشنواز نے حکایت می کند وز جدائی ہا شکایت می کند

جب سے مجھے بانسری کے، بانس کے جنگل سے کاٹ کے لائے ہو، تب سے میری فریاد سن کے مرد اور عورتیں فریاد کرتے ہیں، جدائی کا مرحلہ اسی روز اول سے پیش ہو گیا تھا، تمام روحیں اپنی اصل سے جدا ہو کے ہی وجود میں آئی ہیں۔ ان کا وجود میں آنا دو طرفہ عمل ہے وجود میں آنے سے ان کو یکتائی ملی ہے لیکن اس کے ساتھ ہی یہ اپنی اصل سے جدا ہو گئے ہیں تو جدائی کا احساس جو ہے ان کے وجود کا حصہ ہے۔ ان کی ساخت کا حصہ ہے۔ انہاں دی ہݨت دا حصہ ہے۔ روحاں جیہڑیاں خلقیاں ڳئن جدائی دے احساس دے ذریعے خلقیاں ڳئن انہاں دی خلقت دے اچ، انہاں دی ہݨت دے اچ جدائی دا احساس شامل ہے اور ایں احساس کو مٹاوݨ واسطے انسان مختلف حیلے حربے کریندے۔ عشق مجازی وی اوں احساس کو مٹاوݨ دا ہک ذریعہ ہے۔ چنانچہ اوں احساس کو مٹاوݨ کیتے ہر بلند، ترقی یافتہ روح جیہڑی ہے مجبور ہے کہ اپݨی اصل دی طرف رجوع کرے، پلٹے، لوٹے، پھر کے آوے اور اپݨی اصل کوں ڳولے اور ایندے وچ واصل تھیوے۔۔ وصل جیہڑا اہے وصل کامل، ہر روح دا نصب العین ہے اور اوندی طرف اوولٹنا چاہندی ہے اے وجہ بیان کیتی ہے خواجہ صاحب نے کہ میں کیوں باہواں، کیوں اے سفر کراں کیونکہ :

روز ازل دی پاتم ڳل وچ برہوں تیڈے دی ڈور

میڈے گل وچ روز ازل توں میڈی جدائی نے ڈور پا ڈتی ہئی تے میکوں ڈور پا کے چھکی رکھے۔ بڑا ہی جمالیاتی لفظ ہے کہیں چیز دی ملکیت کوں ظاہر کرن (کیتے) کہیں دے گلے دے وچ حلقہ، غلاماں دے گلاں دے وچ ''پٹہ'' پاڑ تا ویندا ہئی اور ڈور پا ڈتی ویندی ہئی، ہار پاڑ تا ویندا ہئی او ندی ملکیت کوں ظاہر کرنڑ دے کیتے۔ ایں واسطے میڈی گردن اچ روز ازل توں میڈی جدائی دی ڈور پا ڈتی ہئی ایہہ ہک ڈو طرفہ عمل ہے۔ ڈور ملکیت ہے لیکن جدائی دی ڈور ہے Belonged وی ہے میکوں اپنا بنا گھدا اگئے میکوں اے Declear کر ڈتا گئے کہ تہاڈا اے لیکن نال نال جدائی وی عذاب رکھدی ہے تاں ایہہ ہے روز ازل دا معاملہ درپیش

پندھ اڑانگے دلڑی تانگھے جلد پچاویں توڑ

سدھے فاصلے بذات خود مشکل ہن۔ صحراواں دا عبور کرنڑ وی مشکل ہے لیکن جیڑھ ہلے پندھ جیڑھا ہے او Simple Distance نہ ہووے بلکہ پیچیدہ راستے ہوون، اونچ نیچ ہووے، پیچیدگی ہووے، او کھائی ہووے، راہ دیاں او کھائیاں ہوون، دریا ہوون، پہاڑ ہوون ایں کیفیت کوں ظاہر کرنڑ واسطے خواجہ صاحب نے ''اڑانگے'' دا لفظ استعمال کیتے۔ ''پندھ اڑانگے'' یعنی ایں لفظ دے وچ وی ایں رستے دی پیچیدگی ظاہر تھیندی پئی ہے کہ فاصلہ صرف فاصلہ ہی نئیں بلکہ راہ دی پیچیدگی، او کھائیاں وی ہن کہ پندھ اڑانگے ہن مگر دلڑی کوں تانگھ ہے۔ اے وی Fact ہے کہ دل دی طلب جیہڑی ہے بڑی زبردست ہے I know میں جانتا ہوں کہ فاصلہ طویل ہے سفر مشکل ہے لیکن دل دی طلب وی شدید ہے۔

پندھ اڑانگے دلڑی تانگھے جلد پچاویں توڑ

ہنڑ اچانک بئی علامت آندی ہے

میں تے یار فرید مٹھیسوں رل مل شہر بھنھور

یار دے بعد کاماں (،) ہے فرید دے بعد کاماں (،) ہے۔ میں تے یار فرید مٹھیسوں رل مل شہر بھنھور۔ فرید کوں صرف خطاب کیتا گئے۔ بطور شاعر، بطور تخلص استعمال کیتا گئے۔ یار فرید مخاطب نئیں میں اور میرا دوست رلے، فرید میں تے میڈا دوست اساں رل مل تے شہر بھنھور مٹھیسوں۔ انگریزی اچ اساں آکھ سگھدے ہیں we would enjoy اساں لطف اندوز تھیسوں۔ شہر بھنھور رل مل کے اساں ایندے اچ اباد و نج تھیسوں۔ اوندے اچ رہونڑا اساں enjoy کریسوں اینکوں۔ شاعر نے فوری طور تے آخر اچ اپنڑے آپ کوں سسی بنا ڈتے۔ اور ہنڑ میں گزارش کریساں کہ ایں مصرعے توں

آخری سفر تئیں ساری کافی کوں پلٹ ڈیوں، پر تاڈیوں۔ کیو نجو خواجہ صاحب نے ساری کافی جیہڑی ہے او سسی دے حوالے نال بیان کیتی ہے ہیر دا تذکرہ ضمنی ہے مثال تے تشریح دے طور تے۔ ورنہ انہاں دے دل دی جیہڑی کیفیت ہے بیان کرݨ دی جیہڑی علامت ہے او سسی ہے اور سسی کیا پئی ڈیہدی ہے بہر حال ایہہ ہݨ ساری جیہڑی ہے انگریزی دی ہک ڳالھ ہے "fantacy" "خواب و خیال دی دنیا" سسی ایں وقت ایں مرحلے اچ خواب و خیال دی دنیا اچ ہے۔

ماہرین نفسیات آہدن کہ جس وقت کوئی خواہش پوری نہ تھیوے اور خواہش وی شدید ہووے تاں ایکوں دل اچوں کڈھݨ مشکل تھی ویندے۔ او ندی تکمیل نئیں تھی سگھدی اور او کوں دل اچوں وی نئیں کڈھیا ونج سگھیندا۔ کیا کیتا ونجے کیو نکہ قدرت انسان کوں باقی رکھݨا چاہندی ہے او ندے واسطے کئی رستے کڈھݨے پوسن۔ چنانچہ او خواہشاں جیہڑیاں پوریاں نئیں تھی سگھدیاں مگر او خواہشاں اتنیاں شدید ہن کہ انسان انہاں کوں باہر وی نئیں کڈھ سگھدے کیوں جو انہاں کوں کافی حسرت نال دل وچ وسایا گئے۔ حسرت او آرزو ہے جیہڑی دلوں وی نئیں نکلدی تے پوری وی نئیں تھیندی۔ انسان اپݨیاں شدید خواہشاں کوں پورے نہ تھیوݨ والے خواہشیں نال کیا ور تارا کریندے ماہر نفسیات آہدن کہ او کوں اساں خواب و خیال دی سطح تے پورا کرݨ دی کوشش کریندے ہیں ۔ سسی دی شدید خواہش ہے شہر بھنبھور و نجݨ دی او پوری نئیں تھئی۔ ایں خواہش کوں پورا کرن واسطے اوں نے خواب و خیال دی دنیا آباد کیتی ہے ایں دنیا اچ گھوڑے available ہن ایں دنیا اچ رتھ بان ہن او ندے اچ سفر کرݨ والے ہن رستہ اگرچہ اوکھا ہے پر پہنچݨا وی ضروری ہے دل دی طلب شدید ہے۔ ہک دنیا آباد ہے اور ایہہ دنیا ہے صحرا دے وچ۔ شہر دا کوئی تصور کیتی اتھاں، ایہہ سارا لینڈ سکیپ Desert دا ہے اور اے ذہن سسی دا ہے سسی دے ذہن دے ذریعے اے ساری گفتگو کیتی ویندی پئی ہے اور سسی جاڳدی اکھ نال خواب پئی ڈیہدی ہے کہ او "رتھ" تے ٻاہندی پئی ہے اور رتھ تے ٻہہ کے او سفر طے پئی کریندی ہے جیہڑا کڈاہیں اوں نے حقیقی زندگی وچ پیدل کیتا ہئی تے پیراں تے چھالیاں نال کیتا ہئی۔ ایں واسطے او ندی خواہش ہے کہ کاش اے سفر رتھ تے کرے اور رتھ جیہڑے ویلے تھک پووے تاں ول او کوں available sourses اینجھے ہوون کہ او کوں گھوڑا ملے۔ او گھوڑے تے ٻہہ کے سفر کرے اور ایہ گھوڑا جیہڑا اہے در اصل او پرواز ہے او dimention ہے ساڈی روح دا جیہڑا عام زندگی توں ہٹ کراہیں روحانی بلندی دی ڳالھ کریندے اور ایہہ ہے او ندا نفسیاتی تانا بانا اور جیہڑا ہݨ اساں ایہہ ثابت کیتا ہئی کہ ایہہ سسی دی زبان اچ آکھیا گئے اور ایہہ وی

ثابت تھی گئے کہ ایہہ عشق مجازی نئیں بلکہ عشق حقیقی ہے۔ ہݨ ایندیاں کجھ تھواں ہن، پر تاں ہن او میں عرض کرݙیتن، روحانی پہلو عرض کرݙیتن تے مجموعی طور تے سسی دی زبان اچ آکھیا گیے۔ اصل ڳالھ ہے جو ایہہ سسی وی بذات خود سسی نئیں بلکہ ہک صوفی ہے، سالک ہے، خدا دے نال محبت کرݨ والا انسان ہے جیندی ساری واردات ہے جدائی دی۔ روز ازل دی جدائی دی اور اوں نے صحرائے وجود کوں عبور کر شہر بھنبھور پہنچݨ، شہر وصال۔ لہٰذا اوندی آخری معنوی سطح جیہڑی ہے او mys-tical ہے، صوفیانہ ہے، عارفانہ ہے اور سلوک دے مراحل ظاہر کریندی ہے، ایہہ سلوک دا او مرحلہ ہے جیندے اچ سالک اوں مرحلے دے مقام تے ہے جیہڑا وصال دی آخری سطح دی ضمانت ڈیوݨ تے کھڑے تھیا تے اتھاں شہر بھنبھور دا تصور موجود ہے اور دشتِ وجود وی اوندے سامݨے ہے اور اوں نے عبور کرݨے اور اپݨے محبوب تئیں پجݨ۔

(پروفیسر ڈاکٹر اسلم انصاری هوریں اے لیکچر شعبہ سرائیکی، اسلامیہ یونیورسٹی بہاولپور دی دعوت تے ایم اے سرائیکی دے شاگردیں کوں ۲۰ جنوری ۱۹۹۳ء کوں ڈتا هئی جینکوں ایم اے سرائیکی دی هك شاگردیاݨی صادقه سلطانه کیسٹ کنیں **Transcribe** کیتے)

محمد حیات چغتائی

کلامِ فرید اچ ردیفاں دا ورتارا

شعر اپݨے سوہݨپ دلی جذبیاں دی ترجمانی۔ لفظیں دی ترتیب دی وجہ توں پاݨی وانگر ڈھلدا ہویا ہاں اچ لہہ ویندے۔ تے پوری دنیا دا ادب سب توں ڈھیر مقدار اچ شاعری دے حوالے نال محفوظ ہے۔ تاریخ طبری موجب جڈاں ہابیل قابیل دے ہتھوں ماریا گیا تاں بشر اول حضرت آدم ایں ڈکھ اچ کجھ شعر آکھے جنہاں دا مطلب کجھ ایں اے "میں مکانی ہاں اپݨے پتر ہابیل تے جیہڑا جو ماریا گیا تے بھوئیں اچ ونج پچیا، و سیب دے سبھے رنگ بدل گئے۔" [۱]

ہݨ وی جیں ویلے کوئی مونجھا ہووے یا بہوں خوش تاں او بیت ایں گاسی بقول مرزا صائب:

آنکہ اول شعر گفت آدم صفی اللہ بود

طبع موزوں حجت فرزندی آدم بود

علم عروض دا مُنڈھ تاں خلیل بن احمد بصری (مرن ۔ ۱۷۵ھ) بدھا پر شاعری کہیں ناں کہیں صورت ہر دور اچ موجود رہی تے ایندیاں فنی تکنیکی لوڑاں اچ وادھا تھیندا رہیا۔ کوئی وی بولی ہووے قافیہ شاعری دی ہمیشاں لوڑ رہی اے پر "ردیف ایرانیاں دی ایجاد اے" [۲]۔ "ردیف اوں لفظ یا لفظاں داناں ہے جیہڑے قافیے توں بعد اچ آندن تے ہر شعر اچ ولا ولا دہرائے ویندن" [۳] فارسی، ترکی عروض اچ ردیف مصرعے دا او جزاے جیندے ہاں بیت ہٹا ہے۔ عربی شاعر ردیف بہوں گھٹ ورتیندے ہن ردیف نال بدھیج تے خیالاں دا پنچھی چنگی اڈاری نہیں مار سگدا۔ شیت ایہہ وجہ ہے جو ساڈے صوفی شاعر مردف شاعری دی بجائے مقفّٰی کلام کوں ترجیح ڈیندن۔ جیکر کتھائیں ردیفاں استعمال تھئن تاں بہوں ہلکیاں ہلکیاں ہن لمبیاں تے وڈیاں ردیفاں نہیں ملدیاں۔ عجمی استاد تاں چوتھائی شاعری سوہݨی ردیف دے چݨݨ تے ورتݨ کوں سمجھدن۔

حضرت فرید الدین گنج شکر، شاہ حسین تے شاہ عبد اللطیف بھٹائی دا ڈھیر کلام بغیر ردیف دے ہے تے ابیات باہو اچ وی "ہو" ردیف اے۔ ایں گالھ مہاڑ دے سوجھلے اچ جے اساں دیوان فرید کوں ڈیکھوں تاں ساکوں ۲۷۲ کافیاں اچوں ۱۶۲ کافیاں ردیفوں بغیر نظر آندن گویا ۶۰ فیصد کلام مقفّٰی اے۔ دیوان دا منڈھ پاندڑو ہیں کافیاں اچ ردیف کینی۔

☆ اج سانولڑے مکلایا سر بار ڈکھاں دا چایا (۱)

☆ یار کراڑا حال وے سانوں مار نہ طعنے (۲۷۲)

خواجہ غلام فرید جنھاں کافیاں اچ قرآنی آیات یا عربی حوالے ڈیندن اووی زیادہ تر عربی مزاج وانگر ہن۔

☆ لیس کمثلہٖ شی سب شے اس نوں جانڑ (۱۳۹)

☆ ہے لا یدرکہٗ الابصار بے حد مطلق، مطلق بے حد (۳۰)

جیہڑی جیہڑی جاہ تے سندھی تے برج بھاشا ڈھیر استعمال تھئی اے اتھاں او جھے لسانی تے علاقائی رنگ ملدن۔

☆ لج لوئی کین او تاریندیس تھنجا مخمل بھاہ میں باریندیس (۶۳)

☆ تم بچھڑت موہے چین نہ آوے پاپ مٹاؤ انگن سہا کے (۲۶۱)

خواجہ فرید ہوراں سب توں زیادہ ''ہے / داہے / دی ہے'' ردیفاں ورتن۔ اے گنتی وچ ویھ (۲۰) ہن انہاں اچوں ڈاہ (کافی نمبر ۱۶۰, ۱۶۳, ۱۸۵, ۱۸۸, ۱۹۰, ۱۹۳, ۱۹۵, ۲۱۰, ۲۵۵, ۲۶۶) اچ وچھوڑے دی کیفیات دا بھر پور اظہار ہے۔

☆ اج پھلوں سیج سڑیندی ہے تتی تول سڑی چک پیندی ہے (۱۶۰)

اٹھ کافیاں ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۶۴، ۱۶۸، ۲۱۸، ۲۳۴، ۲۴۵، ۲۵۴ ''آس پنی تے یاس سدھائی'' دیاں علمبردار ہن۔ اے آونڑ والے ملاپ دے گیت تے خوشیاں دے جذبیاں دا مترنم لفظی پیکر ہن۔ شاعر دے طربیہ موڈ کوں ظاہر کریندن۔

☆ اج رنگ رخ تے ولیا ہے متاں ماہی ماٹھوں گھلیا ہے (۱۶۲)

☆ سونڑ شگون سہاندا ہے متاں سانول اساں ول آندا ہے (۲۳۴)

ایں ردیف دیاں ڈو کافیاں وعظ نصیحت تے توحید دے سوجھلے نال منور ہن۔

☆ سب سر اسرار قدم دا ہے اتھ دخل نہ محض عدم دا ہے (۲۲۵)

☆ ہک ہے ہک ہے ہک ہے ہک دی دم دم سک ہے (۲۶۸)

''وے'' کلمہ ندائیہ ہے جیہڑا کہیں کوں اپنڑے پاسے توجہ یا کم کار اچ مدد ڈیواونڑ کیتے بولیا ویندے۔ سرائیکی کلچر اچ اے ڈاڈھی گھاٹی یاری تے بے تکلفی دا سمبل وی ہے ترمتیں زیادہ بولیندن۔ ۱۲ کافیاں (۱۵۸، ۱۶۵، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۷۲، ۲۰۳، ۲۲۲، ۲۲۹، ۲۳۳، ۲۳۸، ۲۳۹، ۲۶۳)

☆ روہی وٹھڑی ٹوبھا تار وے آ مل تو سینگا یار وے (۲۲۲)

☆ شہ رانجھا البیلا ہیں دلیں دا ٹھگ وے (۲۳۹)

''وے میاں'' بحث مباحثہ یا کہیں دے موقف دی نفی کیتے دلائل ڈیندے ویلے ورتیا ویندے۔

''میاں جی'' ساڈے وسیب دا انجھا کردار ہے جیہڑا ہر دور اچ احترام دے نال نال سماج دے خلاف سخت الاونڑ پاروں نکتہ چینی تے تکرار دا شکار تھیندے۔

☆ نینہہ لایم کارنڑ سکھ وے میاں پئے پلڑے ڈوڑے ڈکھ وے میاں (۱۳۵)

☆ ٹھپ رکھ فقہ اصول دے مسئلے باب برہوں دا ڈس وے میاں جی (۱۷۰)

کافی نمبر ۳۳، ۳۴ اچ ''وے یار'' دیاں ردیفاں پڑھن کوں ملدن سرائیکی دے محقق جاوید چانڈیو لکھدن ''چونتریہویں کافی وچ تاں ایویں لگدے جیویں ڈو Garnd Masters وچ مکالمہ تھیندا پیا ہووے۔ کوئی رمز دیاں گالھیں دی آپت وچ ڈے گھن تھیندی پئی ہووے۔ ایں سارے مکالمے دی چس چاونڑ کیتے ضروری اے جو ہندہ سیفل نامے تے دیوان فرید دے روحانی پندھ وچوں لنگھیا ہووے۔ چونتریہویں کافی وچ کتھائیں لطف علی داناں تاں کونہی لکھیا کھڑا۔ کتھائیں اوندے حق وچ یا اوندے خلاف کوئی بیان وی کونہی۔ پر اے ساری کافی لطف علی نال مکالمے تے سیفل دی داستان کوں پدھرا کریندی ہے۔ ''وے یار'' دا سدڑ میکوں ایویں لگے جیویں خواجہ فرید لطف علی کوں محرم راز بنڑایا ہووے۔ انجھا محرم راز جیہڑھا فرید دی کیفیت کوں صحیح طرحاویں سمجھ سگھدے'' [۵]

☆ پردیس ڈہوں دیدال اڑیاں وے یار ساڈیاں وطن کنوں دلیں سڑیاں وے یار (۳۴)

''وو'' وی حرف ندا ہے پر ایندے اچ ڈکھ تے غمی دا عنصر ڈھیر ہوندے۔ اے ڈوجھے دی بے مہری تے بے مروتی دا احساس ڈیواکراہیں اپنڑے دل دی گالھ مناونڑ دا حیلہ وی ہے تے ہاں دا بار ہولا کرنڑ دا وسیلہ وی۔ چھی کافیاں (۴۱، ۴۴، ۴۵، ۴۶، ۴۹، ۵۵) ''وو یار'' تے ۱۴۹ کافی صرف ''وو'' دی ردیف اچ ملدن

☆ توں باجھ تھئے سنج ویڑھے وو یار ول وس وو سجنڑ آ نیڑے وو یار (۴۱)

☆ کر یار اساں ول آونڑ دی اج سبھ کنوں اکھ پھر کے وو (۱۴۹)

''ڑی'' اڑی دا مخفف رے دی مؤنث تے نکڑی صورت ہے حرف ندا، متوجہ کرنڑ آلا کلمہ ہے۔ اپنڑی سینگی تے بہوں close سہیلی کوں گجھی گالھ ڈسنڑ کیتے بولیا ویندے۔

☆ روہی وٹھڑی ٹوبھا تار وے آ مل تو سینگا یار وے (۲۲۲)
☆ شہ رانجھا البیلا ہیں دلیں دا ٹھگ وے (۲۳۹)

"وے میاں" بحث مباحثہ یا کہیں دے موقف دی نفی کیتے دلائل ڈیندے ویلے ورتیا ویندے۔ "میاں جی" ساڈے وسیب دا انجھا کردار ہے جیہڑا ہر دور اچ احترام دے نال نال سماج دے خلاف سخت الاونڑ پاروں نکتہ چینی تے تکرار دا شکار تھیندے۔

☆ نینہہ لایم کارنڑ سکھ وے میاں پئے پلڑے ڈوڑے ڈکھ وے میاں (۱۳۵)
☆ ٹھپ رکھ فقہ اصول دے مسئلے باب برہوں دا ڈس وے میاں جی (۱۷۰)

کافی نمبر ۳۳، ۳۴ اچ "وے یار" دیاں ردیفاں پڑھن کوں ملدن سرائیکی دے محقق جاوید چانڈیو لکھدن "چونتریہویں کافی وچ تاں ایویں لگدے جیویں ڈو Garnd Masters وچ مکالمہ تھیندا پیا ہووے۔ کوئی رمز دیاں گالھیں دی آپت وچ ڈے گھن تھیندی پئی ہووے۔ ایں سارے مکالمے دی چس چاونڑ کیتے ضروری اے جو بندہ سیفل نامے تے دیوان فرید دے روحانی پندھ وچوں لنگھیا ہووے۔ چونتریہویں کافی وچ کتھائیں لطف علی داناں تاں کونہی لکھیا کھڑا۔ کتھائیں اوندے حق وچ یا اوندے خلاف کوئی بیان وی کونہی۔ پر اے ساری کافی لطف علی نال مکالمے تے سیفل دی داستان کوں پدھرا کریندی ہے۔ "وے یار" دا سبڑ میکوں ایویں لگے جیویں خواجہ فرید لطف علی کوں محرم راز بنڑایا ہووے۔ انجھا محرم راز جیہڑھا فرید دی کیفیت کوں صحیح طراحویں سمجھ سگھدے" [۵]

☆ پردیس ڈہوں دیداں اڑیاں وے یار ساڈیاں وطن کنوں دلیں سڑیاں وے یار (۳۴)

"وو" وی حرف ندا ہے پر ایندے اچ ڈکھ تے غمی دا عنصر ڈھیر ہوندے ۔ اے ڈوجھے دی بے مہری تے بے مروتی دا احساس ڈیوا کراہیں اپنڑے دل دی گالھ مناونڑ دا حیلہ وی ہے تے ہاں دا بار ہولا کرنڑ دا وسیلہ وی۔ چھی کافیاں (۴۱، ۴۴، ۴۵، ۴۶، ۴۹، ۵۵) "وو یار" تے ۱۴۹ کافی صرف "وو" دی ردیف اچ ملدن

☆ توں باجھ تھئے سنج ویڑھے وو یار ول وس وو سجنڑ آ نیڑے وو یار (۴۱)
☆ کر یار اساں ول آونڑ دی اج سیج کنوں اکھ پھرکے وو (۱۴۹)

"ڑی" اڑی دا مخفف رے دی مؤنث تے نکڑی صورت ہے حرف ندا، متوجہ کرنڑ آلا کلمہ ہے۔ اپنی سینگی تے بہوں close سہیلی کوں گُجھی گالھ ڈسنڑ کیتے بولیا ویندے۔

☆ آپے بار محبت چایم ڑی ونج آپ کوں آپ اڑایم ڑی (۱۵۱)

☆ سوہنٹا نحن اقرب ڈسدا ڑی ساڈے نال نہ ہس رس وسدا ڑی (۲۳۵)

☆ ہکے دید فرید خرید تھیا بن ڈھولٹ گھر ور تاوم ڑی (۲۶۷)

☆ پرم نگر ہے دیس تمہارا پھرتے کہاں اداسی رے (۲۴۸)

انہاں کافیاں اچ مایوسی دا اثر ضرور ملدے ، پر نا امیدی دی کوئی ڳالھ نہیں لبھدی کیونجو انہاں واسطے دلی ڈھائی کوہ تے تھل مارو ہک ٻلہانگ ہے۔ کافی نمبر ۳۸، ۴۲، ۵۸، ۱۵۲، ۲۲۷ وی یار نال ڳالھ مہاڑ تے اپنڑیاں اندرونی کیفیات دا بیان ہن۔ ''نیں'' مؤنث کلمہ ندا ہے، نی وے دا مطلب وی ݙیندے۔ کجھ علامتیں اچ ونڑ چھوہر (اری لڑکی) بولیا ویندے کجھ جاہ تے ''ہوونڑ'' مصدر توں نکلن والے لفظ ہیں (تیرے لیے ہی) دا مفہوم وی ملدے۔[۶]

☆ تتی نینہہ دے پندھ اڑانگے نیں ݙکھے ݙونگر اوکھے لانگھے نیں (۹۸)

☆ تول تلیندی سیج سڑیندی جلدی تھئی پر بھات نیں (۹۹)

☆ ݙکھے عشق دے ݙکھڑے گھاٹے نیں سر پھڑا ترٹڑے ڳاٹے نیں (۱۰۸)

☆ پاروں ڈسدی جھوک سجن دی کیوں رہساں اروار نیں (۱۴۵)

حضرت خواجہ سئیں ایں کیفیت کوں جاݨدن ۔ دل دے اندر جیڑھے آرے چلدے پئن اوندی چراٹ کوں وی سنڄاݨدن انہاں دی فراقیہ شاعری ہک طرح دی خود کلامی ہے تاھم فن شاعری دے لحاظ نال اے منہ مہاکڑیاں ادب عالیہ وچ اتنا اچا مقام رکھیندئین جو انہاں دی مثال بہوں گھٹ مل سگھدی اے۔[۷]

جے اساں کلام فرید دا گویڑ کروں تاں مجموعی تاثر ایہو ملدے جو او اپنڑے محبوب و سیب، سنگتی ساتھی سبھے نال الا کراہیں ݙکھ درد کوں share کریندن تے روحانی، نفسیاتی داروں سمجھیندن ''وے ،وو ،یار، ڑی، رے، نیں، نی وے'' ردیف آلیاں ۱۳۱ کافیاں ہن۔

''سائیں'' جنوبی پنجاب تے سندھ اچ بکثرت بولیا ویندے۔ خواجہ سائیں نے چھ کافیاں (۱۰۲، ۱۰۴، ۱۱۶، ۱۴۲، ۱۴۳، ۱۴۴) ایں ردیف اچ لکھین۔ جیڑھیاں شاعر دی انکساری، لجاجت، التجا تے حاکم محبوب دی فوقیت کوں ظاہر کریندین

ہنڑ دل بدلایم سُر سائیں بگیا دردوں جیڑا جھر سائیں (۱۴۲)

کہیں واقعے یا ڳالھ تے حیرانگی تھیندی اے تے اچنڑ چیتی منہ وچوں ''عجب'' نکلدے۔ ہک

لمبی کافی نمبر ۲۳ پرہ باکھ توں دیگر ڈینہہ لھوٹ توٹیں، قطرات توں بحر، لہر، نہر تیکر تقریباً ۱۶۶ چیزاں تے کلمہ تعجب دا اظہار ہے۔ سبحان اللہ، بھلو تعریفی کلمات ہن۔ اپنڑے آپ منہ وچوں نکل ویندن ڈو کافیاں ایں ردیف اچ ہن:

ہے عشق دا جلوہ ہر ہر جا سبحان اللہ سبحان اللہ (۱۵۵)

نینہہ نبھایا سخت بڑا ہے بار اجل بھاری بھلو (۱۵۱)

کہیں چیز دی بہوں تاکید کرنی ہووے تاں اوں گالھ کوں بار بار دہرایا ویندے۔ شاعری اچ اینکوں ٹیپ دا مصرعہ آکھیا ویندے۔ کافی نمبر ۴ "تاں وی کیا تھی پیا"، کافی نمبر ۹۴ "ھذا جنون العاشقین" ایں زمرے وچ آندن۔

"تے" پر، لیکن، کر، ہیا(اور) دے معنیٰ اچ استعمال تھیندے۔ پنج کافیاں (۱۹۶، ۱۹۷، ۱۹۸، ۲۰۲، ۲۰۴) "تے" اتے ہک کافی ۳۵ "کر" دی ردیف اچ ہے۔ دا، دے، دی، دے سانگ، کو، کے حروف اضافت تے علامت مفعول دی صورت اچ پندرہ کافییں (۶، ۱۵، ۶۶، ۶۷، ۱۵۰، ۱۷۱، ۱۸۶، ۲۳۶، ۲۴۱، ۲۴۳، ۲۴۴، ۲۴۷، ۲۵۶، ۲۶۰، ۲۶۱) وچ اے ردیفاں نظر دن۔ ڈو ڈو کافیاں "وچ" (۲۷، ۲۸) "ہن" (۸۶، ۸۷) "بہوں" (۱۰۵، ۱۰۹) "کنوں" (۹۲، ۱۴۱)----- ترائے کافیاں "میں" (۱۱۸، ۱۲۰، ۱۲۹)----- ہک ہک کافی "آیا" (۳) "پیا" (۱۰) "وسریا" (۱۳) "ہم" (۸۱) "ڈٹھم" (۸۴) "ہوں" (۸۸) "کھوں" (۹۱) "نوں" (۱۱۹) "اساہاں" (۱۲۵) "وی توں" (۱۳۲) "تھی" (۱۶۹) "اساڈے" (۱۷۷) دیاں ردیفاں اچ ملدن۔

کلام فرید اچ ۱۱۰ ردیفاں دا خلاصہ ایں ہے۔

۱	وے یار، وو یار، وے، وو، وے میاں جی، وے میاں، وے نی، ڑی، رے، نیں	۳۱
۲	ہے یار، یار، گیوں سوہنڑا یار، یار منھنجو، ڈھولا ماہی	۵
۳	سائیں	۶
۴	ہے، دا ہے، دی ہے۔	۲۰
۵	تے، کر	۶

٦	دا، دی، دے، دے سانگ، کو، کے، نوں	١٦
٧	اساہاں، اساڈے، میں	٥
٨	ہم، ہن، ہو، تھی، ہوں	٦
٩	وچ، بہوں، کنوں	٦
١٠	سبحان اللہ، عجب، بھلو	٣
١١	آیا، پیا، وسریا، ڈٹھم، ہوں، کہوں	٦

انہاں ردیفاں اچ جتھاں مقامی ثقافت، سمل، زبان دا رچیا کچیا ہووݨ، روز مرہ دی چاشنی، تکیہ کلام دی چس ملدی ہے اوندے نال نال شعری آہنگ، سوہݨپ دے نروئے تصور ساکوں جمود دی بجائے دھمال تے حرکت آلے پاسے ونجݨ کیتے مجبور کر ڈیندن۔ واقعی حضرت خواجہ درست فرمائے جو دیوان دی ترتیب احادیث تے اسماء الرجال توں اخذ کیتی گئی ہے۔ ایندی خوبی اے ہے جو کروڑاں کافیاں وی لکھیاں ونجݨ تاں وی تندیر نہ کھٹسی۔ جیڑھے ویلھے ردیف ''ی'' آسی تاں ول ''الف'' دا منڈھ بدھیج ویسی۔

حوالہ جات

١۔ نجم الغنی، بحر الفصاحت، لکھنؤ، ١٩٢٦ء، ص ٣٥

٢۔ ابو الاعجاز حفیظ صدیقی، کشاف تنقیدی اصطلاحات، اسلام آباد، ١٩٨٥ء، ص ٨٧

٣۔ نواز شہانوی، شاعری دے گر، بکھر، ١٩٨٧ء، ص ٣٨٤

٤۔ جاوید چانڈیو (مرتب)، دیوانِ فرید، بہاولپور، ١٩٩٨ء، ص ص ٥٧ تے ٢٥٧

٥۔ جاوید چانڈیو، چونتریہویں کافی (مقالہ مشمولہ تحقیقی مجلّہ ''سویل'' شعبہ سرائیکی، اسلامیہ یونیورسٹی)، بہاولپور، دسمبر ١٩٩٥ء، ص ٢٥٧

٦۔ ڈاکٹر مہر عبدالحق، لغاتِ فریدی، بہاولپور، ١٩٨٤ء، ص ٩٥

٧۔ ڈاکٹر مہر عبدالحق، خواجہ فرید سائیں دے کلام وچ تریمتانویں روپ (مقالہ مشمولہ سہ ماہی ''پاکستانی ادبیات'' اکادمی ادبیات پاکستان)، اسلام آباد، سرما ١٩٩٤ء، ص ص ٤٦۔٣٤٥

٨۔ کپتان واحد بخش سیال (مترجم)، مقابیس المجالس، لاہور، ١٩٧٩ء، ص ٣٢٤

☆☆☆

بشیر احمد ظامی بہاولپوری
ترجمہ: عبدالباسط بھٹی

خواجہ فرید دی شاعری اچ مثنوی سیف الملوک دا اولڑاں

اجو کے ترقی دے دور اچ جیڑھے کم کار اساں آ کیتن او ساڈے پیو ڈاڈے تے وڈ وڈیریاں دے بنڑیل جڑیل تے ٹھہل پکے اریاں تے پدھل ہن۔ اج اساں جیہو جتی وی ترقی کر گھدوں ایہ سموری ترقی ساڈیاں وڈکیاں دی بجھ ڈھرک دا کھٹیا وٹیا ہے۔ اسانیں کوں گل لیندیاں ماڑیاں، ونکو ونکی دیاں مشیناں تے بئے علم تے فن دیاں ایجاداں انہاں سھائیں شہیں دا کجھ نہ کجھ کم تے بن بنیاد ساڈے وڈکیاں دی پدھل اے جیکوں ہنڑ اساں اپنڑی عقل تے سوچ سمجھ نال بیا سوہنا کیتے، سنگاریے پنگاریے۔ اینکوں ایویں جانو جو اجو کی ترقی یافتہ دنیا ساڈے وڈ وڈیریاں دے کیتے پورھیے دا کھٹیا ہے۔ گزریل وقتاں دے ہک بڈھڑے ایرانی جٹ دی ولدی من کوں لگدی اے (جئیں اپنڑے بڈھپے وچ نواں ونڑ لیندے ہوئے بادشاہ کوں ڈتی ہئی) بادشاہ دے پچھنڑ تے اوں آکھیا ہا:

"جیڑھے ونڑ اساڈے پیو ڈاڈے رہائے ہن انہاں دا پھل اساں کھادے تے جیڑھے ونڑ ہنڑ اساں رہیسوں انہاں دا پھل امدڑ نسلاں کھاسن"

علم تے فن دیاں اجو کیاں ترقیاں اساڈے وڈ وڈیریاں دے لائے ونڑاں دا مٹھا میوہ ہن۔ جنہاں دے طفیلوں اساں اپنڑے وڈیریاں دے تھورائیت ہسے۔ کجھ سیانڑے سوڈھے اپنڑی بنڑیل تے جڑیل شئیں کوں بالکل اپنڑی ہنڑت تے جڑت سمجھدن تے ایں ہنڑت تے جڑت دے منڈھلے سوجھلے تے سوچ سمجھ دی سدھی یا پٹھی شارت یا انڑ معلوماں اولڑاں جیڑھا انہاں دے وڈے کم دا منڈھ بنڑیے اونکوں منڑ دا ناں ای نئیں گھندے۔ ایہا انہاں دی بھل اے تے ماڑی گالھ اے۔

عرب شریف دے ہک وڈے ناں آلے شاعر ابوالعلا المعریٰ دے ناں آہدن جو اونکوں اپنڑے علم تے ادب تے وڈا مانڑ ہا۔ ہک ڈیہاڑے اوں کنوں ہک نویں نویل چھوکرے پچھیا کیوں چاچا سئیں ایہہ شعر تہاڈا ہے

وانی وان کُنتُ الاخیر زمانه — ولَاتٍ بمالم تستبطیعه اوائل

(توں جو میں دنیا دے مہاندرے لوکاں دے بعد جمیا جایاں پر جیڑھے کم میں آن کیتن میں توں

اگے آون آلے نی کر سگے)

ابو العلا ولدی ڈتی ''ہا''۔ چھوکرے آکھیا چاچا سئیں اپنے وڈیرے تاں ہجے دے اٹھاوی حرف ہنا ٹھہا بِگن۔ بھلا تساں انہاں وچ وادھا گھاٹا کر سگھدو۔ نیگر دی ایہہ گالھ سُن ابو العلا بے شَم تھی گیا۔ ایں گالھ اچ کوئی شک نی جو اجو کے دور اچ وڈے وڈے کم تھن تے ایہہ علمی ادبی تے فنی ترقی اچ انجھے کماں کوں پنے جیندا اگزریل وقتاں اچ ناں تھاں ای کینی پر ول وی اساں ایں گالھ کوں نہ بھلوں جو اساڈے اے ہانڑ ساڈیاں اے کامیابیاں ساڈے وڈکیاں دیاں کیتیاں کرتیاں تے بدھل ہن۔ اج ساڈے سیانے سوڈھے جیڑھے ایں گالھ کوں نیں منیدے او یا تاں اپنڑیاں انڑ کھٹ کامیابیاں اچ انجھے مست ہن جو منڈھ کوں ای وسر ویندن یا انہیں کوں سکھ برابر وی نئیں جاندے۔ ایہا بھل پرانڑے وقتیں دے کجھ دانشوریں کوں وی ہئی۔ اجو کے دور دے ڈھیر سارے پچادھی کھوجیاں تے سیانڑیاں تاں ایں گالھ کوں پلے چا بدھے پر ایہہ گالھ ہے ڈاڈھی ماڑی۔ اخلاق تے مذہب جنہاں لوکاں دا منڈھ پاند اے او اپنڑے کماں کاراں تے کارنامیاں اچ وڈ وڈیریاں دے حصے کوں منیدن :

نام نیکو رفتگاں ضائع مکن

تا نماند نام نیکت برقرار

دے اصول موجب انہاں گالھیں کوں منڑ اپنڑی وڈائی سمجھدن۔ ہیں گالھ کوں اگوں تے ٹریندے ہوئے اساں ڈوں انجھے سیانڑیاں دا ذکر کریندوں جیڑھے جو سرائیکی زبان تے ادب دے سجھ تے چندر ہن۔ ہک تاں سرائیکی شاعری دی من بھاندی صنف کافی کوں ایں چاتے جو آسمان تے ونج کھڑائس ول جتھوں اوں سوجھلا پاتے اونکوں دلوں منئیں۔ ہیں پاروں اللہ عزت ای ڈوڑی کیتی اے ینک نموز وی نکلیے۔ پہلے سیانڑے دا ناں تاں ہے مرحیت لطف علی بہاولپوری اللہ دی بشک ہووس تے انہاں دے کلام اچوں فیض پاونڑ آلے ڈوجھے بزرگ ہن حضرت خواجہ غلام فرید چاچڑانی ۔ خواجہ سئیں دا دیوان جیڑھا جو ہک انڑ ملی شئے ہے ایویں سمجھو جو مولوی لطف علی سئیں دی مثنوی دا اولڑاں ہے جیکوں خواجہؒ سئیں آمنا کیتے۔

''بعد ازاں حضور خواجہ بقاہ اللہ تعالی بقائہٗ فرمودند کہ در ابتدا ایں سودا طالبانِ راہ را مانند کلام سیفل کہ تصنیف لطف علی شاعر است دیگر ہیچ کلام پر ذوق نظر نے آید پس در ابتدائے حال یک یک جزو از سیفل در دو دو

گھنٹہ یاد می کردم'' (مقابیس المجالس قلمی جلد چہارم صفحہ ۲۷۵)
انہاں ڈوہاں بزرگیں دے ادھ سو سالیں دی وتھی ہے کیوں جو لطف علی سئیں ۱۱۲۹ھ اچ جائن تے خواجہ سئیں ۱۲۶۱ھ دے ڄموڑ ہن چس آلی ڳالھ ایہہ ہے جو سخن پیالے انج انج ہوونڑ دے باوجود ڈونہائیں دا کلام ہک ٻئے دیاں بھانداں ڈیندے تے رالدے ملدے۔ حضرت خواجہ سئیں اپنڑے رنگ اچ اوہو کجھ آکھیے جیڑھا کجھ سیف الملوک اچ ہے تے جیڑھا کجھ خواجہ سئیں دے کلام اچ ہے اوندیاں بھانداں مثنوی ڈیندی اے۔ ڄے مثنوی تے دیوان کوں رلا تے پڑھوں تاں مولانا روم دے آکھن موجب:

ہست قران در زبان پہلوی

پر ڳالھ اے ہے جو قرآن شریف اچ تے مثنوی اچ بولیاں دا فرق تاں ہے۔ انہاں اچ تاں ایہہ ڳالھ وی کینی۔ خود خواجہ سئیں دا کلام ''خیر الکلام ماتل و دل'' دا سوہنڑا نمونہ ہے۔ خواجہ سئیں جیڑھی صنف کوں وٹھیے تے اڳیتے ٹوریے اوندے اچ گنجائش ای اہیں اختصار دی ہے پر مولانا اپنڑی دل بھاندی بحر اچ جیڑھے منظر دا وی فوٹو چھکیے، نقشہ لیکیے تے ٻیاں ٻیاں ڳالھیں کوں کوں اپنڑے رنگ اچ رنگ ڈکھائے تے لکھ سنڑوائے گزریل ویلے وقتاں دے شاعراں اچ اجھی چس نی لبھدی۔ تے ڄے امدڑ وقتاں اچ کہیں ایہو جتی باڻ ماریا وی سہی تاں او کوئی شاعر نہ ہوسے کوئی جادوگر ہوسے۔ تلے کجھ اجھیاں مثالاں لکھدوں جنہاں اچ لفظاں دی، معنیاں دی تے فن دی رلت نظر دی اے۔ کیوں جو خواجہ فرید سئیں خود فرمائے سیفل نامے دے بعد شاعری بس اے۔ ہیں ڳالھوں خواجہ سئیں بینگرپ اچ مثنوی کو زبانی یاد کیتا ہا۔ ایہا وجہ ہے جو خواجہ سئیں دے کلام اچ مثنوی دا اولڑاں پوندے۔ شاعری دے آپوانڑے دڳ تے ٹرنڑ پاروں تونڑے جو ڈوہیں سیانڑے اپنڑی اپنڑی جاہ تے اپنی صنف دے سوجھل سجھ ہن پر کیوں جو خواجہ سئیں سیفل نامے آلا دڳ پکڑیے ہیں پاروں سیفل نامہ سجے سرائیکی ادب دا سجھ ہے تاں دیوان فرید چندر ہے۔ ڄے دیوان فرید اپنڑی جاہ تے سجھ ہے تاں ول سیفل نامہ چندر ہے۔ جیڑھی چس رس تے ڈکھ درد لطف علی دے کلام اچ ہے اون چس رس کوں ڈکھ درد کوں خواجہ سئیں اپنڑے کلام اچ رلائے۔ خواجہ سئیں دیاں ساریاں کافیاں اچ ایندا اولڑاں صاف پوندے۔ ونکی دے طور تے ڈوہیں سیانڑیاں دا کلام آپ چا پڑھو جیڑھا چس رس اچ تے ڈکھ درد اچ ہک ڈوجھے دا اولڑاں ہے مثنوی سیفل ملوک دی ہک بحر:

ڈے پیغام صبا کوں سیفل بہہ رووے غم کھاوے
تانگھ سجنڑ دی غالب دل وچ، پل پل سانگ چوبھاوے
تھی لاچار بیمار بدن ،شہ شوقوں قدم اٹھاوے
باجھوں غار ،پہاڑ، پتھر دے ،اتھ کجھ نظر نہ آوے
جاں ہک گھیر وگھیر کنوں شاہ ، نکتا مار غوطاوے
سیفل صاف صفہ ہک ڈٹھا روہ اتوں وچ راوے
عالی شان جوان جڑہاں جولان سیتی اوتھ آوے
طاق ڈٹھوس درناک صفے دا عبرت بہوں اٹھاوے
درماندے دروازے تے کھڑ کیتے سخت ہلاوے
صاف صفے توں ولدا ہرگز مول اواز نہ آوے
کر کاوڑ در ماریے کوں کھڑ مارے مرد کلاوے
طاق ڈٹھا چوطاق زمیں تے ڈیکھ زمیں ودھکاوے

خواجہ فرید سئیں دی ہک کافی :

تتی رو رو واٹ نہاراں کڈیں سانول موڑ مہاراں
جیں کارنڑ سو سختی جھاگی پھراں ڈوہاگی دیس بیراگی
جیندیں ڈیکھاں سانول ساگی تھیواں باغ بہاراں
یار بروچل ڈسم سولڑا جیندے سانگے ماٹیم تھلڑا
خان پٹلڑا نہ کر کلہڑا توں سنگ چانگے چاراں
جیں ڈینہہ یار اساں توں نکھڑیے میندھی روپ ڈکھائے بھڑے
ڈسدے سرخی دے رنگ پھکڑے وگھریاں کجل دیاں دھاراں
من من منتاں پیر مناواں ملاں بگول تعویذ لکھاواں
سڈ سڈ جوشی پھالاں پانواں کردی سنون ہزاراں
خواجے پیر دے ڈیہاں چھنے جے او ڈینہہ اتھائیں بھنے

جیندیں سکھے دل دیاں منے وسم سدا گھر باراں

اتے تساں پڑھیے جو کتنی سادگی تے چس رس اے۔ ڈوہائیں سیاݨیاں دے شعراں اچ ڈکھ درد سانجھا کھڑے متحد اللفظ تے مختلف المعنی لفظیں دا ور تارا ڈوہاں بزرگاں دے کلام اچ موجود ہے۔ تجنیسِ لفظی دا التزام ڈوہیں بزرگیں کوں ہکو سنواں بھاندے۔ بحر سیفل ملوک :

دوڑ چلیا فرزند فرخ ڈو شہ جلدا کر جلدی
رتی رہیں نہ بلدی ،سوزوں بابل دی دل بلدی
ہلدی چاتس رخسارے وِی درد کنوں دل ہلدی
تھیا غمناک شہنشاہ بے حد، ڈیکھ طرح سیفل دی
پچھ پچھ حال بے حال تھیا ، کجھ گال نہ آکھے ولدی
ڈٹھی نبض طبیباں آ کر ناڑی نور نول دی
تھیس مزاج مریض منڈھوں اوتھ جانہیں درمل دی
تھے حیران امیر سپاہی، ڈیکھ شکل سیفل دی

کافی خواجہ سئیں :

سنج بر رلدی ول ول بھلدی	ڈسم نہ چانگے چارے
جلدی گلدی ہتھڑے ملدی	چھڈ گئے ہوت پیارے
ڈکھدی جھدی ماری لکھ دی	تھی لگڑا درد انگارے
منگاں دعائیں سنجھ سبھائیں	آ مل یار ہک وارے
سٹ بے واہی تھی گیا راہی	دلڑی پارے پارے
چھندی جھوکاں سہندی ٹوکاں	کنیں پووم تنوارے
یار پنل دی سک پل پل دی	روز ازل دی کارے

اتے لکھیل مثالاں دے الفاظ سنگر یے پنگریے ،بٹے، جڑے ہکو سنویں تے مختلف المعانی ہن تجنیسِ خطی دیاں مثالاں ڈوہاں وچ ہکو سنویاں ہن۔ حضرت خواجہ سئیں نے سیفل ملوک وچ ورتے ڈھیر سارے قافیے اپݨیاں کافیاں اچ ورتن۔ نمونہ ڈیکھو ، سیف الملوک :

مرغ ملیح محبت پرور جاں پروازیں پوندے

ڈیکھ ملک پرواز تنہاں دی، طائر قدسی ڳوندے
چھوڑ وطن ہک روندے ہکڑے، درد کنوں کرلوندے
گڈ اوندے ،گڈ کھوندے ڈوںہیں گڈ دھوندے
سبھ کنوں سرانديپ وچالے، ڈینہہ ڈانویں جھب اوندے
ہر ہر گل تے بھوندے بھورے، ہر گل کوں بھوندے
لطف علی کئی شاد تھئے کئی اجݨ تونیں غم کھوندے

خواجہ سئیں دی کافی :

کاں کو کو کر کر لوندا اے کوئی قاصد یار دا اوندا اے
رت ساوݨ دی ڈینہہ ملہاری باد شمالی رکݨ رمݨ جاری
بوئی لاݨی کھپ پھلاری کرڑ کنڈا سب بھوندا اے
آئی آس تے یاس سدھائی جھڑ بادل آ جھڑ مڑ لائی
اجڑیاں جھوکاں خنکی چائی غم ڈر ڈر لک پوندا اے
مینہہ برسات خوشی دے ویلے چھیڑن چھیڑو چھانگ سویلے
آپے دلبر کیتے میلے جیں بن جی تڑپھوندا اے
ہے ریحان اے تھل دے ڈاہر کل گل ڈسدے احمر اصفر
ڈکھ کشالے گزریے یکسر سکھ رگ رگ وچ دھوندا اے
ڈکھ ڈوہاگ دا وقت وہایا بھاگ سہاگ دا ویلا آیا
یار فرید انگݨ پوں پایا ہار سنگھار سہوندا اے

سیف الملوک :

آیا دیو کلانسر چڑھ کے بدھ بحر دیاں دھڑیاں
اوجاں ،موجاں ، فوجاں اوندیاں تھی برابر کھڑیاں
چنگل پا سنگل گھت ول چٹ پٹ چوکیاں اڑیاں
دیویں دہشت ناک ڈٹھیاں پر شور اکھیں او پریاں
ایں طرفوں طوفان صفت دھرک پیل کرن نہ پریاں
دہشت کھا نہ مڑیاں ہرگز پریاں ڈاڈھیاں لڑیاں

اوجوں وانگیں مینہہ پوون جس طور چھٹیاں پھلجھڑیاں

خواجہ سئیں ڈی کافی :

پردیس ڈہوں دیداں اڑیاں وے یار ساڈیاں وطن کنوں دلیں سڑیاں وے یار
خبر نہیں انہاں کملیاں لوکاں تیغاں تیز برہوں دیاں نوکاں
درد منداں سر کھڑیاں وے یار

جے تیئں موت کریسم ٹالا ڈیکھاں نال اکھیں دے شالا
شہر ارم شہ پریاں وے یار

ڈیکھ کے چالیں یار سجنؒ دیاں ناز خراماں من موہن دیاں
کبکاں روہیں وڑیاں وے یار

میں جھیاں تیڈیاں سو سٹھ سہیلیاں ناز البیلیاں راج گھیلیاں
تھیاں دیوانیاں چریاں وے یار

خواجہ سئیں دی اے کافی سیف الملوک دے لفظاں نال تے معنیاں نال رلدی اے۔

سیفل ملوک :

سوز ستوہ اندیشہ بہتا کیتس برہ حوالے
جگر فراق الم غم بے حد ہور ہزار کشالے
بر بے آب پُر آب اکھیں ڈکھ ڈیون ڈونگر کالے
کر گرڑاٹ گورنؒ پکھ دوروں ڈیون سے ڈکھالے
سیفؒل سے ول کھاوے رودھے روہ پتھر پڑتالے
تھیں کھریاں تھیس پک پرزے چھلکن چھلکن چھالے

خواجہ سئیں دی کافی :

روہ روہی راوے رلدی نت قدم قدم تے بھلدی
کڈی تھک بہندی کڈی چلدی ہنؒ سانول یار وہر کر

روہی راوے روہی رولیس نس گیا کرہوں قطار
ڈینہہ ڈکھاں دا ڈونگر ڈسدا رات غماں دی غار

ہکو سنویں لفظاں تے معنیاں دی ایہہ ڈوجھی مثال اے :

سیف الملوک

واہ بینی وچ ہینسر سوہندی بول ولیں برمائے
وصف لکھیں دی کون لکھے ول والہ فہم ونجائے
کٹمالہ کجھ کرے نہ ٹالہ حکمی برہوں بچھائے
پھلوالے ڈِے جھالے جھولن حلقہ ہاں ملائے
ہر والے دی نوک جگر وچ چانپ کلی چھڑکائے
ہار سوہس نو لکھا گل وچ نو لکھ جنہاں لکھائے
نک دی نتھ بلن وچ لکھوں آن پتنگ پھہائے

خواجہ سئیں دی کافی

بگوڑھیاں اکھیں سدا متوالیاں رت پیون کانْ اباہلیاں
کرن نہ ٹالے موہن مالے ہینسر بول اتے کٹمالے
کیا پھلوالے کیا والیاں

ایہہ ہکو سنویں لفظاں تے معنیاں دی تریجھی مثال اے : سیف الملوک

بر بے پر آب اکھیں ڈکھ ڈیون ڈونگر کالے
سیفل سے ول کھاوے رودھے روہ پتھر پڑ تالے
تِھیس کھریاں تھیس پب پرزے چھلکن چھُلکن چھالے
چھالے ٹرنْ نہ ڈیندے پڑدے پیریں قاتل کگرے
دلبر دے دیدار ہناں دلدادہ پلک نہ جترے

سیف الملوک دے بعد خواجہ سئیں دا کلام ڈیکھو :

چاک مہیندا آ وڑ ویڑھے
کھیڑے بھیڑے رکھن بکھیڑے

کپڑے لیر کتیر وو گیا ہار سنگھار مساگ کجل
نازک ناز نگاہ سجنْ دے عشوے غمزے من موہن دے
لگڑے کاری تیر وو سے سینے پل پل چھدے چھل

ڈیکھ کے چالیں یار سجݨ دیاں   ناز خراماں من موہن دیاں

کرکاں روہی وڑیاں وے یار

میں جیہاں تیڈیاں سو سٹھ سہیلیاں   ناز البیلیاں راج گھیلیاں

تھیاں دیوانیاں چریاں وے یار

دیوان فرید خواجہ سئیں دے ہوندئیں چھپے تے ول ول چھپے ہر واری ایندی سانبھ سنبھال تھیندی رہ گئی اے۔ سرائیکی زبان دے خاص اکھریں (جیڑھے ہوں ویلے تئیں نہ جڑے ہن) دیاں خاص کمیاں خامیاں ایں زبان تے ادب دے شوقین تے خواجہ سئیں دے محبتی خواجہ سئیں دے کلام کوں حفظ کرتے سنھیدے رہ ڳن۔ پر مثنوی سیف الملوک کوں حالی تئیں ایہہ مقام نی ملیا۔ زبان تے ادب دے ڳناں پاروں توݨیں جو منڈھ لا اچ ای ایندی ہل ہل پئے ڳی ہئی تے پنجاب دے چھپیدڑاں اینکوں ولا ولا چھاپیا۔ پر کیوں جو پنجابی سرائیکی زبان نہ جاݨدے ہن ایں سانگوں انہاں کم کوں دبلی رکھیا۔ جیدا نتیجہ اے نکتا جو مصرعے نال مصرعہ نہ رلدا ہا اے وجہ ہے جو سرائیکی زبان دیاں اے ڈو سوکھڑیاں لفظی تے معنوی اعتبار نال ہک بئے نال بہوں رلدیاں ہن۔ ہک دے غلط چھپݨ پاروں انہاں ڈوہاں کوں آپت اچ نی رلایا ڳیا۔ انہاں ڈوہائیں سوکھڑیاں کوں ایں طرح رلاوݨ جاݨݨ سنجاݨݨ تے سمجھݨ ہک دی ودھکی تے بئے دی گھٹکی مطلب نی (کیوں جو انہیں وچوں ہر ہک باکمال، شاعری دے انج انج اصناف اچ لکھیے تے ہر ہک اپݨی اپݨی جاہ تے ہک جدا تاں تے مقام پیدا کیتے) پر میڈے آکھݨ دا مطلب اے ہے جو سو سالیں دی وتھی ہووݨ دے بعد وی ڈوہائیں اچ بہوں نفاست تے سوہݨپ نال ہک بئے دا اولڑاں پوندے۔ سعدی سچ آکھیے:

نام نیکو رفتگان ضائع مکن   تا بماند نام نیکت برقرار

(اے مضمون بشیر احمد ظامی بہاولپوری مرحوم دے سرائیکی زبان بارے چھپیل اردو مضمونیں دے مجموعے "چھرکے" وچوں گدھا گئے جیڑھا انہاں خود اگست ۱۹۶۶ء وچ چھپوایا ہئی)

پروفیسر محمد نذیر انشک

دیوانِ فرید

میکوں یاد پوندائے جو پہلے پہل میں دیوان فرید دا ہک معتبر نسخہ پشاور یونیورسٹی دی لائبریری وچ ڈٹھا ہئی۔ ایہ شاید ۵۳ء یا ۵۴ء دی گالھ ہے ایہ نسخہ مولوی عزیزالرحمٰن صاحب دا مرتب تھیا ہویا ہائی۔ جیندے سرائیکی متن دے نال نال اشعار دا اردو ترجمہ تے حاشئے اچ سرائیکی دے مشکل الفاظ دی تشریح وی ڈتی گئی ہائی۔ ایں نسخے دی تقطیع، ضخامت تے جلد بندی بالکل اینویں ہائی جینویں جو امتیاز علی عرشی مرحوم دے مرتب تھئے ہوئے نسخہ دیوان غالب دی۔

پشاور والے نسخے تے خان عبدالقیوم خان وزیراعلیٰ صوبہ سرحد دے دستخط تے مہر ہائی۔ ایں نسخے دی زیارت دے بعد دیوان فرید تاں بہوں واری چھپائے۔ بھلا مولوی عزیزالرحمٰن دے مرتبہ نسخے دی زیارت نئیں تھئی تے ناں اوکتھوں دستیاب تھئے۔ الحمد للہ کہ خواجہ غلام فریدؒ سئیں دے دیوان دا نسخہ مرتبہ عزیزالرحمٰن اج میڈے سامنے ہے۔ جیکوں سرائیکی ادبی مجلس بہاولپور شائع کیتے تے جاوید چانڈیو نے ایں نسخے کوں بہوں محنت تے کاوش نال، مختلف نسخیاں دے تقابلی مطالعے تے وڈی ریسرچ دے بعد شائع کیتا اے۔

سرائیکی ادبی مجلس دے ایں نسخے دا متن تاں او ہو ہے جیہڑا مولوی عزیزالرحمٰن صاحب دا ہائی۔ بھلا تقابلی مطالعے دے بعد متن اچ جتھاں جتھاں اختلاف پاتے ویندن یا کتابت اتے املا دے غلطیاں ہن انہاں دا انج ذکر کیتا گئے۔

زیرِ تبصرہ دیوان ترائے حصیاں تے مشتمل ہے دراصل اے ترائے حصے نئیں ترائے کتاباں ہن۔ پہلے حصے اچ دیوانِ فریدؒ۔ مطابق متن مولوی عزیزالرحمٰن شائع کیتا گئے تے دیوان دا بھرپور تحقیقی جائزہ گھدا گئے۔ ایہ حصہ تقریباً ڈھائی سو صفحات تے مشتمل ہے۔ ایں حصے اچ مرتب نے بہوں محنت کیتی اے۔ تے پنجاہ صفحیاں دا طویل مقدمہ لکھیا۔ جیندے اچ دیوانِ فریدؒ دی زبان تے مختلف لسانی اثرات دا جائزہ گھدا گئے۔

خواجہ غلام فرید دی وفات ۱۹۰۱ء اچ تھئی۔ انہاں دی وفات دے قریب ترین جیہڑا دیوان چھپائے او اسرار فریدی معروف بہ دیوان فریدی دے ناں نال شائع تھیائے۔ چنانچہ کتاب دے ڈوجھے حصے وچ ایں قدیم ترین نسخے کوں سامنے رکھ کے دیوان فرید مرتبہ مولوی عزیزالرحمٰن دا

تقابلی مطالعہ کیتا ڳئے ایں تقابلی مطالعے دے اختلاف کوں سمجھݨ کیتے جدید علمی طریقے تے چارٹس مرتب کیتے ڳئن۔ ایہ حصہ نوے صفحات تے مشتمل ہے۔

کتاب دے تریجھے حصے اچ سرائیکی زبان دے مشہور محقق ڈاکٹر مہر عبدالحق مرحوم دی مرتبہ لغات فریدی شائع کیتی ڳئی اے۔ بھلا جاوید چانڈیو صاحب ایں لغت کوں وݙی تحقیقی نظر نال لغات فریدی تے سرائیکی لغات نویسی دا بھرپور جائزہ گھن کے شائع کیتا اے۔ الغرض دیوان فرید محض ہک کتاب نئیں۔ ایہ تھری ان ون یعنی ترائے کتاباں دی ہک کتاب ہے۔ جیکوں بہوں کاوش تے محنت نال مرتب کیتا ڳئے۔ اے کتاب جاوید چانڈیو انچارج شعبہ سرائیکی اسلامیہ یونیورسٹی بہاولپور دا ایجھاں کارنامہ ہے جنیں تے عموماً یونیورسٹیاں پی ایچ ڈی دی ڈگری ݙیندے راہندن۔

ترائے کتاباں دی ہک کتاب دے شاید ݙو ایڈیشن چھاپے ڳئن۔ ہک اعلیٰ کاغذ والا جنیں دی قیمت = /۳۰۰ روپے تے عام کاغذ والا جنیں دی قیمت = / ۲۰۰ روپے۔ آپوں جاݨ انہاں ایہ قیمت گھٹ رکھی اے تاں جو کتاب ہر ہک تائیں پہنچ سڳے۔ ایندے اچ کوئی شک نئیں۔ کتاب اپݨی محنت دے پوروں ایں کول ودھ قیمت دی مستحق ہے۔ سرائیکی وسیب دے پڑھݨ والے بہوں گھٹ ہن۔ بھلا جو خواجہ صاحب دی محبت دے اسیر انہاں دیاں کافیاں دے عاشق بہوں زیادہ ہن۔ ایندا تقاضا اے کہ انہاں دے دیوان دا موجودہ نسخہ ضروری توضیحات نال سستا تے سوہݨا چھاپا ونجے۔ تاں جو سرائیکی وسیب دے نال نال جتھاں جتھاں وی خواجہ صاحب دے عاشق رہندن انہاں گوشیاں تک پہنچ سڳے۔

خواجہ سئیں دے کلام کوں سرائیکی وسیب اچ او ہو حیثیت تے اہمیت حاصل ہے جہڑے تے دیوان رحمٰن بابا کوں پشتون علاقے اچ، وارث شاہ کوں پنجاب اچ، میاں محمد کوں پوٹھوہار اچ تے شاہ لطیف کوں سندھ اچ۔ کیوں جو انہاں صوفیائے کرام دا سرچشمہ ذاتِ الٰہی دا عشق ہے۔

خواجہ فرید دی شاعری کوں بہوں محنت تے کاوش نال جدید انداز اچ مرتب کر کے شائع کرݨ دی ایں پہلی کوشش کیتے ایں کتاب دے مرتب جناب جاوید چانڈیو تے ایندے ناشر سرائیکی ادبی مجلس بہاولپور مبارکباد دے مستحق ہن۔ اے کتاب سرائیکی ادب تے خواجہ فریدؒ دی شاعری دے شائقین کیتے ہک نایاب تحفہ ہے جیکوں ہر لائبریری وچ موجود ہووݨا چاہیدا اے۔

(پروفیسر محمد نذیر دریشک دے دیوانِ فرید اتے فتوحاتِ فریدیہ تے اے تبصرے ریڈیو پاکستان ڈیرہ اسماعیل خان دے سرائیکی پروگرامیں وچ نشر تھئے)

پروفیسر محمد نذیر اشک

فتوحاتِ فریدیہ

پاکستان دا ایہڑا باذوق شخص ہے جئیں سرائیکی زبان دے صوفی شاعر خواجہ غلام فرید سائیں ہوریں دا ناں نئیں سُݨیا۔ انہاں دیاں کافیاں دلاں دے تار اینویں ہلا ڈیندن جولُوں لُوں وچ سے سے سُولاں پھٹدن تے اکھیں چوں رت دے ہنجوں ترمݨ لگ پوندن۔ ایہہ صاحب درد شاعر کتنی قد آور تے ہمہ جہت شخصیت دا مالک ہے۔ ایں دی اج تائیں پوری سنڄاݨ بئی دنیا تاں چھوڑو خود سرائیکی وسیب دے صاحب علم لوکاں کوں وی کائی نہیں۔ سرائیکی ادبی مجلس بہاولپور ساڈے شکریے تے مبارکباد دی مستحق ہے جئیں خواجہ سئیں دی شخصیت تے انہاں دے کلام و پیام دی اشاعت دا آغاز کیتے۔ ایں سلسلے دی پہلی کتاب سرائیکی مجلس دے مرتبہ "دیوان فرید" اتے ایں ریڈیو توں تعارف تے تبصرہ نشر کیتا ڳئے۔ اج دی مجلس وچ اساں خواجہ غلام فرید سئیں ہوریں دے فارسی رسالہ "فوائد فریدیہ" دا تعارف کریندے ہیں جیندا سرائیکی ترجمہ "فتوحات فریدیہ" دے ناں نال میر حسان الحیدری چاڈیو نے کیتا اے تے سرائیکی ادبی مجلس بہاولپور نے اینکوں سوہݨا چھاپ کے شائع کیتا اے۔

تصوف دی کہیں فارسی کتاب دا ترجمہ اردو جہیں وسیع تے ترقی یافتہ زبان وچ کرݨ وی بہوں اوکھا کم ہا۔ بھلا سرائیکی وچ تاں بہوں اوکھا لڳدا اے بھلا مترجم موصوف نے جیہڑے ڈوہاں زباناں تے کامل عبور رکھݨ دے علاوہ تصوف دے رمزاں دا پورا پورا درک رکھیدن ایں ترجمے وچ اپݨی کمال مہارت دا ثبوت ڈتے۔ میں تاں ایں رسالے دی تقریظ دی فارسی اتے ترجمے دی سرائیکی دا تقابلی مطالعہ کر کے حیران تھیاں۔ کہ مترجم نے کیڈی جان کھپا کے ایں پتھر کوں پاݨی کر ڈتا اے۔ ذرا تساں وی سݨو۔۔

فارسی آہدی اے :

"منت و سپاس خداوندے راکہ ذرہ خاک را از قدرتِ کاملہ خود ادراک عطا نمود و خاک نشینان نشیبِ ارضی را بر ذُروۂ افلاک مختار نمود"۔

ہݨ سرائیکی ترجمے دا حسن ڈیکھو :

"شکر اتے تھورا اوں مالک سئیں دا جئیں مٹی دے ذرے کوں اپݨی باکمال قدرت نال جاݨ سنڄاݨ اتے لبھ گھݨ دی سَگھ ڈتی ہے اتے مختیار بݨا لیس"۔

ایہہ تاں تقریظ نگار اللہ بخش اعواݨ ہوراں دی فارسی تقریظ دے سرائیکی ترجمے دا تھولا جیہاں نمونہ ہے خواجہ صاحب دے اصل رسالے دے ترجمے دے اوکھاں دا تساں اندازہ لا سگھدے ہو۔ ترجمے دے ایں تھولے جہیں ذکر دے بعد میں خواجہ سئیں دے اصل رسالے دا تعارف وی مترجم میر حسان الحیدری صاحب دے مقدمے کنوں

کروینداں:

''فوائد فریدیہ'' خواجہ غلام فرید سئیں ہوریں دا تصوف دے موضوع تے ہک مختصر رسالہ ہے۔ لیکن اپنے موضوعات دے تنوع دے اعتبار نال ہک جہان معنی دا اپنے اندر رکھیندے۔ اے رسالہ خواجہ صاحب نے اپنے زمانہ طالب علمی وچ لکھا تے شریعت تے تصوف تے مختلف اہم تصانیف دا مطالعہ کرن دے بعد انہیں دا عطر اپنی ایں تصنیف اچ جمع کر ڈِتا۔ ایہہ کتاب ۱۲۸۴ھ بمطابق ۱۸۶۷ء پایہ تکمیل کوں پہنچ گئی ہائی۔ بھلا اپنی تصنیف دے اٹھاویہہ وریں (۱۸۹۵ء) دے بعد شائع تھئی۔ تصنیف دے لحاظ نال ''فوائد فریدیہ'' کوں حضرت خواجہ علیہ الرحمۃ دے سارے تصانیف کولوں اولیت دا درجہ حاصل ہے۔

خواجہ صاحب کوں اپنی اے مختصر مگر جامع تصنیف بہوں پسند ہائی تے اپنے حلقہ اثر اچ ایندے مطالعے دی تلقین فرمیندے ہوندے ہن۔ صاحب مترجم اپنے تحقیقی مقدمے وچ فرمیندن:

''کتاب دا موضوع صرف تصوف اتے مسائل تصوف نہیں بلکہ ایہہ مختصر کتاب مختلف قسم دے مذہبی، فقہی، روحانی، تاریخی، نظریاتی، قرآنی، فلسفیانہ، مابعد الطبعیاتی، علمی، ادبی اتے متصوفانہ مسائل، نکات، تے معلومات دا انسائکلو پیڈیا ہے۔ ایں مختصر کتاب اچ تہاکوں فتوحات مکیہ، فصوص الحکم، الانسان الکامل، کتاب التعرف، کتاب اللمع، رسالہ قشیریہ، عوارف المعارف، احیاء العلوم، کیمیائے سعادت، کشف المحجوب، مثنوی مولانائے روم اتے بئیاں امہات الکتاب دا خلاصہ تے حسین امتزاج ملسی۔ اینویں لگدا اے جو حضرت خواجہ صاحب نے انہاں کتاباں دا مطالعہ کرن دے بعد مختصر، مدلل تے جامع نوٹس تیار کیتے ہن جنہاں کوں انہاں نے ''فوائد فریدیہ'' دا ناں ڈِتا۔ انہاں رنگا رنگ موضوعات دے کجھ عنوانات اے ہن۔ وحدت الوجود، حقیقت رسالت، تخلیق کائنات، مختلف جہان، عالم بالا دے حقائق، اربع عناصر، ملائک، جنات، شیاطین تے حقائق۔ ایں قسم دے ۲۰ / ۲۲ عنوانات مترجم گنوائن فوائد فریدیہ دا آخیری تے سب توں طویل باب وحدت الوجود تے ہے جیہڑا خواجہ صاحب ہوریں دا پسندیدہ موضوع ہا۔

فوائد فریدیہ تے اوندے سرائیکی ترجمہ دا ناں ''فتوحات فریدیہ'' وی ایں پاروں رکھیا گیا جو حضرت محی الدین ابن عربی رحمۃ اللہ علیہ دی معرکۃ الآرا تصنیف ''فتوحات مکیہ'' نال اینکوں نسبت خاص ہے۔

خواجہ صاحب دا ایہہ رسالہ انہاں دے کمالات علمی دا ہک شمہ ہے۔ ورنہ بقول میر حسان الحیدری مترجم موصوف ''خواجہ علیہ الرحمۃ اپنے دور دے سارے مروجہ علوم وفنون دے فاضل تے یکتائے روزگار ہن''۔

دل آہدا اے جو اصل کتاب دا سرائیکی اقتباس پیش کراں بھلا گالھ بہوں لمبی تھی ویسی سٹّن والے باذوق حضرات خود ایں کتاب دا مطالعہ کرن تے ایندے علمی معلومات تے ادبی لطائف کنوں محظوظ تے مستفید تھیسن۔

خواجه غلام فرید

علامه طالوت مرحوم

ڈو آتشه

حضرت خواجه غلام فرید علیه الرحمة دی کافی تے علامه عبدالرشید نسیمؔ المعروف طالوت ملتانی طبع آزمائی فرمائی هئی جیڑھی بھوں مقبول عام تھئی اے کافی صنعت ''ذوالّلسانین'' وچ هے حضرت خواجہؒ دی کافی دا مطلع اے هے : –

''برھوں باری بروچل دے بیاباں دشت رلوائے''

چناں گشتم ضعیف از غم کہ اکنوں نیست یار ائے　　غماں سولاں دے وچ بگل بگل تھئے برباد سرمائے

برہوں دا بار ہے باری اتے زخم ہجر کاری　　فتادہ اف ز ناچاری دریں ویرانہ تر جائے

چوں کردی ہک نظر بر من ربودی جان و دل از تن　　تیڈیاں اکھیاں مٹھا موہن جہاں سارے کوں برمائے

منم پیر خراباتی ، منم رندِ خرافاتی　　مگر پاواں جتھاں جھاتی دھپاں وی تھی ونجن سائے

جے تیکوں یار دی ہے سک ، تاں ڈیکھ اوکوں جو ہے ہک　　مگر شرط است اے سالک کہ داری چشم بینائے

تیڈے عاشق تھئے بے خود رہی اپنی نہ کجھ سدھ بدھ　　تو اے ساقی بچشم خود ، بیابیں ایں تماشائے

بہار آئی ہے مستانہ ، مگر ساقی تاں اے جاناں　　نمی دارد بہ مے خانہ ، نہ سرخ آب و نہ مینائے

نسیمؔ آساں شدہ مشکل بیا ایں جا مشوبے دل
پنل گھر وچ گیوسے مل تھئے دلدار ہمسائے

عاشق بزدار

جوگی

ساہ دی سولی جھوٹے جند
سینے سک دی سانگ
لُوں لُوں سنجری شوق دی خوشبو
پیت پنل دے وانگ
پیلے پوُرے ویس پریں دے
متھے تلک سیندور
دل وچ رمز دی خنجری وجے
رگ رگ تار تنبور
باہر تن کوں واچھڑ چھمبھے
اندر بلدی مچے
چیتے شام دی مرلی وجے
من وچ رادھا نچے
اکھیں وسے رُت ساوݨ دی
تھوڈیں ہاڑ دا سیک
چولے چِٹنگ لگی کوئی اینجھی
دامن وچ سو چھیک
پیریں روزی دی ہے جھانجر
ہتھیں خالی کاسے

نہ دولت نہ زر دے طالب
اساں ساہ دے پیاسے
سارے جگ دے سنگتی اساں
ساڈا کوئی نہ بیلی
نہ کوئی حال ونڈاوَ ساڈا
نہ کوئی سنگ سہیلی
نہ کوئی آسݨ نہ کوئی چھپڑی
اجڑیاں جھوک جگیر اں
نہ کوئی آس وسیلہ ساڈا
حالت حال فقیر اں
جاہ جاہ ناز نفیلاں پھوکوں
گھر گھر دے وچ خوشیاں ونڈوں
عمرا دے ڈکھ در در منگوں
اساں لکھے نت پردیسی
خوابیں دے ونجارے
خوابیں دے وچ جھوکاں آون
وسدیاں رسدیاں جھوکاں
اساں پیر فرید دے جوگی
کل دی آس دا جیوݨ جیندوں
"مولا جھوکاں پھیر وسیسی
سارا روگ اندر دا ویسی"

انجم لشاری

سرائیکی تے فریدؒ

ایہ کل دی گالھ اے میں خواب ڈٹھے

او ہک پری ہئی جو جیندیاں اکھیں توں جام نشہ ادھار منگدن

او جیندے ابرو کمان وانگوں

او جیندیاں ہگھاں دی سرخی کولوں شفق وی

شرماتے منہ لکاوے

او ڈند موتیاں دئیں لڑئیں وانگوں

لباں توں لالہ نثار تھیوے

او اوندے مونڈھیئں تے زلف کالی

پئی اینویں لگے جو ناگ جو ہُن دے گل پئے ہن

او لال جوڑا ستارئیں والا

جھو جیہاں نویں کنوار پاوے

او بولے بینسر تے ڳانھے ہُٹھے مساگ سرخی

کجل دیاں دھاراں، جیویں کٹاراں

او حسنِ کامل، او حسنِ قاتل

حسین فطرت دا سوہنا جلوہ جو جیندے اتے نظر نہ ٹکے

میں ڈردیاں ڈردیاں تے کمبدیاں ڈکدیاں

اجھک اجھک تے سوال کیتم

''اے حسنِ کامل! اے حسنِ قاتل!

توں کون ہیویں؟ ہیں کیڑھی نگری دی شاہزادی

تے کیڑھی ڳالھوں سنگار کیتی؟''

او کھل تے بولی:

''سرائیکی'' آہدا اہم زمانہ

فرید میکوں سنگار ڳیا ہے، ہنا او میکوں کنوار ڳیا ہے

ہے کل زبانیں تے راج میڈا

فرید میڈا ہے تاج میڈا''

مجاہد جتوئی

بحضور خواجہ غلام فرید

توں بے شک ہیں خواجہ ولایت دا راجہ
عالم علم دا تے عامل عمل دا
چاتو سنجاتو ، توں ذات احد کوں
کڈھیں وچ مسیتیں کڈھیں گردوارے
تیڈے راز اَنجن تے انداز اَنجن

تیکوں رب جوڑیا ہے سلطان سوہناں
سرائیکی دا ہیں توں قدر دان سوہناں
منیدوں اساں ، ہیں توں عارف قلندر
کڈھیں ونج بگلیندیں توں گرجے تے مندر
بحر بیکراں ہیں توں اݨ کھٹ سمندر

کڈھیں دید پوتھیاں بیٹھا کھول ڈیہدیں
پڑھیں رات ڈینہاں توں قرآن سوہناں

روہی وسایو تے اتھی چھکایو
جتھاں پیر پایو اتھاں ہن بہاراں
ٹبے ٹوبھے ٹیلے تے گھا بوٹ لانے

جو اج تیئں روہیلے پے ڈیندن دعائیں
تے سوہݨیاں پیاں گھلدن بہاری ہوائیں
واہ خوش تھی ڈسیندن تہاڈیاں ادائیں

جھمراں پئے لیندن تے خوشیاں منیدن
پئے تیں توں گھلیندن او جند جان سوہناں

شاہیاں نوائے نی تے او کم ڈکھائے نی
ادب ساں بولیندے تے لب کوں کھلیندے
سخن سنج اعظم منیندا ہے عالم

تیڈیاں واراں اج تئیں پیا گمدے زمانہ
تے ڈکھ آ سنیندے ہر اپݨاں ہگانہ
تے علم و عمل دا بے پایاں خزانہ

توں حق سچ دا پیر ہیں تے بے شک فقیر ہیں
بلا شک اساڈا ہے ایمان سوہناں

ہمہ اوست والے مقامیں توں ٹپ گئیں
مریدیں کوں غاریں دے وچ ونج بچایا

تیڈا شان رب نے ہے اُچا ودھایا
ڈوا تے تسلی تساں دل بدھایا

مجاہد جتوئی

بحضور خواجہ غلام فرید

توں بے شک ہیں خواجہ ولایت دا راجہ — تیکوں رب جوڑیا ہے سلطان سوہݨاں
عالم علم دا تے عامل عمل دا — سرائیکی دا ہیں توں قدر دان سوہݨاں
چاتو سنجاتو، توں ذات احد کوں — منیندوں اساں، ہیں توں عارف قلندر
کڈھیں وچ مسیتیں کڈھیں گردوارے — کڈھیں ونج ٻلیندیں توں گرجے تے مندر
تیڈٖے راز اَنجن تے انداز اَنجن — بحر بیکراں ہیں توں اݨ کھٹ سمندر
کڈھیں دید پوتھیاں بیٹھا کھول ڈٖہدیں
پڑھیں رات ڈٖینھاں توں قرآن سوہݨاں

روہی وسایو تے انجھی چھکایو — جو اج تئیں روہیلے پے ڈٖیندن دعائیں
جتھاں پیر پایو اتھاں ہن بہاراں — تے سوہݨیاں پیاں گھلدن بہاری ہوائیں
ٹبے ٹوبھے ٹیلے تے گھا بوٹ لانے — واہ خوش تھی ڈٖسیندن تہاڈٖیاں ادائیں
جھراں پئے لیندن تے خوشیاں منیندن
پئے تیں توں گھلیندن او جند جان سوہݨاں

شاہیاں نوائے نی تے او کم ڈٖکھائے نی — تیڈٖیاں واراں اج تئیں پیا ڳمدے زمانہ
ادب ساں بولیندے تے لب کوں کھلیندے — تے ڈٖکھ آ سݨیندے ہر اپݨاں بیگانہ
سخن سنج اعظم منیندا ہے عالم — تے علم و عمل دا بے پایاں خزانہ
توں حق سچ دا پیر ہیں تے بے شک فقیر ہیں
بلا شک اساڈٖا ہے ایمان سوہݨاں

ہمہ اوست والے مقامیں توں ٹپ ڳئیں — تیڈٖا شان رب نے ہے اُچا ودھایا
مریدیں کوں غاریں دے وچ ونج بچایا — ڈٖوا تے تسلی تساں دل بدھایا

ایں کوں ختم کر ، ایندا سر قلم کر　　کرم کر رحم ساں تساں ہا الایا
ولا آ شہنشاہ ہا پیریں تے ڈھا
تیڈا رب بݨایا وڈا شان سوہݨاں
فخر جہاں دا فخر توں ہیں سوہݨاں　　تیں اپݨے دیوانیں تے او فیض کیتے
ے خانے وحدت دا بݨ ڳیوں توں ساقی　　ڈتے جام بھر ہر کوں خود رج تے پیتے
سخی ہیں توں منڈھ دا تے ہتھ نہ سنگوڑیو　　تیڈے در تے آون ببر شیر چیتے
تیڈا پچھ پناہ ہے نبیں دا سرور
تے مشکل کشا شاہِ مردان سوہݨاں
مٹھݨ کوٹ اتے انجھا فیض کیتو　　جو ہر ویلھے او ڈسدے گل پھل بہاراں
چاچڑ چھیندے جتھاں ہن ڳویندے　　مدح تے صفت دے قصیدے ہزاراں
تیکوں جیں سݙیا ہے مدد اوندی کیتو　　بھلا نام تیڈا کیویں میں وساراں
مجاہد ہئی بردا تے نوکر ہئی در دا
تھی ایندا محافظ تے نگران سوہݨاں

(اے نظم اج کنیں ٹھیک تریھہ سال پہلے ماہ نامہ" اختر "... دے اپریل ۱۹۶۹ء دے شمارے وچ ایں تعارف نال چھپی ھئی : " ناں مجاھد اقبال خاں ، تخلص مجاھد جتوئی نویڑے سن دے البیلے شاعر ھن ، محمد نواز خان صاحب خوشتر ججوی دی شاگردی دا دعویٰ رکھیندن تے صاحب یار خان صاحب چانڈیہ پکا لاڑاں والے کوں اپݨا اتالیق سمجھدن ۱۱ مئی ۱۹۵۱ء کوں جمے جئے ، ایں طرحاں انھاں دی عمر پونے اٹھاراں سال بݨدی ھے ، قوم تے وطن دا درد آپ کوں گھٹی وچ ملیے وس وسیب دی اصلاح دا جذبہ رکھیندن مصرعہ طرحی تے لکھݨ دا خیال زیادہ رھندے ، سٹیج دی ادائیگی مجاھدانہ ھے ، پر اثر تے مخصوص انداز دی وجہ کنوں وݙے وݙے اھل کلام داد ڈیوݨ تے مجبور ھوندن صاف ڈسدے جو انھاں دی عمر دے نال نال انھاں دا فن شاعری وی اچا تے پختہ تھیندا ویسی ......"

خواجہ فرید نال عقیدت دے حوالے نال اے نظم ھمیش نویں راھسی ایں ڳالھوں سہ ماھی "سرائیکی" دے پڑھݨ آلیں کیتے اینکوں تریھہ سال بعد ولا چھپیندے پیوں ایڈیٹر "اختر" دی اڳ کتھی مطابق مجاھد جتوئی سرائیکی شاعری وچ اپݨے پندھ کوں جاری رکھیے تے ایندے نال نال ہے وی بھوں سارے ردھیمے انھاں دی شخصیت کوں ولھیٹ ڳئن پر شاعری ، زبان دی مٹھاج تے اسٹیج دی بادشاھی اج وی انھاں دے نال نال ھے)

عمر کمال خان
ترجمہ: خالد چانڈیو

نواب مظفر خان دی شہادت

چھݨ چھݨ ۲ / جون ۱۸۱۸ء

جینویں جینویں ݙینہہ چڑھدا ڳیا ݙو نہیں پاسوں جنگی کاروائیاں ٹھڈیاں پوندیاں ڳیاں تے ݙونہاں پاسے چپ ویڑھ ڳئی۔ جون دی گرمی ملتان تے اتنی سخت مار و مار دے پچھوں آرام دی طلب، کہیں کوں ہوش نہ رہیا سکھ وی غفلت دی نندر وچ سمھ ڳئے تے ملتان دا چاکرݨ آلے وی سکھیں کوں سمھدا ݙیکھ آرام کرݨ لڳے۔ چودھار ہو دا عالم ہا ایں حالت اچ سجھ جو بھن تے آ ڳیا۔ سویل کنوں ایں ویلھے تائیں ہک بندوق چلݨ دی آواز وی نہ آئی ہئی تے نہ ای ݙو نہیں پاسوں کوئی چل پل نظر دی ہئی۔ اچݨ چیت سادھو سنگھ اکالی جیڑھا سکھیں دے نہنگ فرقے دا جتھے دار تے کنور کھڑک سنگھ دا نوکر ہئی، بھنگ دے نشے اچ ہُٹ، دھوڑ کوٹ تے خضری دروازے دے نیڑے ہک مورچے اچ آرام کریندا پیا ہئی، چو کھا ݙینہہ چڑھ ڳیا جیڑھے ویلھے اونکوں ہوش آیا تے او نداد ھیان قلعے ݙوں تھیا تاں اونکوں قلعے وچ دفاعی فوج دی چل پل نہ ݙیکھ کراہیں ݙاڈھی حیرت تھئی۔ ایں خلاف معمول خاموشی دی وجہ معلوم کرݨ کیتے اوں نزیکی کمر کوٹ برج آلے پاسے ودھݨ شروع کیتا، کمر کوٹ برج دے سولے ہجݨ تے وی جیڑھلے محصورین آلے پاسوں کوئی چُل پُل نہ تھئی تاں اوں جرأت کر تے کمر کوٹ برج تے چڑھݨ شروع کیتا۔ اے برج گولے باری دی وجہ کنے چھن پروݨ تھی چکا ہئی ایں سیوں سادھو سنگھ برج دئیں اچ ارام نال پیر ٹکا کراہیں اتے چڑھ ڳیا۔ اتھاں برج دے تلوں دفاعی فوجیں کوں ستا ݙیکھ کراہیں اوں آپنے سنگتیں کوں ہوشیار کیتا تے اوندی ݙیکھا ݙیکھی چو کھے سارے نہنگ کمر کوٹ دے برج راہیں قلعے دی اندرلی پکی کندھ تے ہک کھپے دے رستے چڑھ ڳئے تے جیڑھے چند دفاع کرݨ آلیں مزاحمت کیتی انہیں کوں شہید کر تے کمر کوٹ دے برج تے اکال ٹکہ دا جھنڈا لا چھوڑیا۔ جھنڈا لگدیں ای سکھیں زبردست حملہ کیتا تے ترئے چار سو سکھ قلعے دی کندھ تے چڑھ ڳئے اتے او قلعے بندیاں جیڑھیاں جو چھوں مہینیں کنوں سکھ فوج کیتے ناممکن التسخیر لگدیاں ہن اتے ہزاریں جانیں دی قربانی وصول کیتی بیٹھیاں ہن، اکھ جھمکدیں وچ فتح تھی ڳیاں (۱)

چھیکڑی معرکہ

فلک کا ہوا ہوش گم اس گھڑی
کیا تیغہ اس نے علم جس گھڑی

کند ھیں تے سکھیں دے ظاہر تھیونڑ نال ای قلعے وچ پٹکار مچ ڳیا۔ جیڑھے کھپے وچوں سکھ فوج قلعے وچ وڑی ہئی اوندے دفاع دے ذمیوار پایاب خان تے غلام رسول خان ہن ڈو نہیں نال آلے روہیلے پٹھانڑ سویں جنگیں دا تجربہ رکھیندے ہن پر چند گینڑویں سنگتیں دی مدد نال سکھیں دی لحظہ لحظہ ودھدی چھل کوں پچھو تے نہ دھک سگھے تے بھڑدیں بھڑدیں شہید تھی ڳئے۔ ایں لحظے وچ نواب دے پتر شہواز خان تے حق نواز خان اپنے چوڑہاں پندرہاں ساتھیں نال سکھیں کوں جھلنڑ کیتے آن پچے تے سکھیں دی تعداد کوں نہ کھنیدیں ہوئیں شہادت دے شوق اچ بڈ کراہیں جنگ آزما تھئے اتے تلوار بازی دے اینجھے ہتھ ڈکھایو نے جو دشمن وی واہ واہ کریندے رہ ڳئے۔ سکھیں انہیں دلیریں کوں وکیڑ گِدھا تے گھڑی گھڑی ہتھیار سٹ ڈیونڑ دے ہوکے ڈیندے رہ ڳئے پر انہیں بہادریں کنڈ نہ ڈتی تے جنگ کریندیں ہوئیں اکثر دشمنیں کوں اگلے جہان پچا کراہیں آخری ساہ تائیں لڑدیں ہوئیں شہید تھی ڳئے۔ اوں ڈیہاڑے سدوزئی خانوادے دے پہلے ڈوں شہید ایہے ہن۔ اے سبھ کجھ اکھ پھمکدیں اچ تھی ڳیا۔ جیڑھلے سکھ فوج دے ہراول نواب دے انہیں ڈوں پتریں نال وڑھدے پئے ہن تاں کجھ سکھ ودھدے ہوئے نواب مظفر خان دے محل کنے پج ڳئے۔ نواب اوں ویلے ظہر دی نماز کنے واندا تھیائی ہئی جو سکھیں دی آمد دا ٹل پیا اوں ویلے بڈھڑا نواب ساوے لباس وچ ملبوس عطروں بھنا اے مصرع پڑھدا ہویا ع : کسے کہ کشتہ نہ شد از قبیلۂ ما نیست - سکھیں دے مقابلے کیتے اپنڑے محل وچوں نکلیا۔ اوندے پچھوں اوندے چار پتر ذوالفقار خان، شہباز خان، اعزاز خان، ممتاز خان، اوندا بھتریجا نصر اللہ خان، سولہاں بئے سدوزئی جیڑھے نواب دے سکے ہن۔ جان محمد خان بادوزئی، برادر نسبتی نواب عبدالصمد خان بادوزئی، خدایار خان علیزئی، دیوان صاحب داد خان، علی محمد خان خاکوانی، محمد خان ترین، سرمست خان ملیزئی، خواجہ مہلار نواب دے شیدی غلامیں دا سردار، فتح خان اتے تریہہ چالیہہ جوان مرد، کار آزما بہادر ہن۔ نواب مظفر خان انہیں بہادریں رلے چھیکڑی معرکے کیتے ننگی تلوار وانگوں نکلے شہادت پڑھدا ہویا سکھیں تے ونج ترٹا۔

سبھ کنے پہلے نواب مظفر خان دے مقابلے وچ ہک سکھ جوانِ رعنا، سوڈھی قوم دا جیڑھا جو سکھیں دا پیر خانہ ہے آیا۔ جیں اگوں ودھ کراہیں نواب تے تلوار دا وار کیتا نواب اوندا وار خطا کر تے

ایجھی بھروین تلوار ماری جو سکھ کوں چ کراہیں ڈوں تھی گیا (۲)۔ نواب تے اوندے ساتھیں سکھیں تے اینجھا زبردست حملہ کیتا جو انہیں دے پیر پٹیج گئے اتے او سکھیں کوں اگلے جہان پجیندے تے پچھوں تے دھکیندے خضری دروازے دے سولے پج گئے جتھاں ملتان دے جانثار حالی تائیں وڑھدے پئے ہن۔ نواب دے بعدیں ئی ملتان دے دلاوریں دے حوصلے ودھ گئے تے قلعے دییں مختلف حصیں اچوں دفاع کرݨ آلے چھیکڑی معرکے کیتے خضری دروازے دے نال کٹھے تھی گئے۔ کٹھے تھی کراہیں ملتان دے دلاوریں نواب مظفر خان دی سرداری وچ سکھیں کوں ݙاڈھے دھک لاتے اتے انہیں کوں خضری دروازے دے پچھوں دھک چھوڑیونے۔ پر ایں لحظے وچ سکھیں دیاں باقاعدہ پلٹناں قلعے وچ وڑ چکیاں ہن، انہیں دے دباہیٹھ ملتانیں دی دفاعی لائن لُڈ پڈ گئی اتے سکھیں نواب مظفر خان اتے اوندے ساتھیں کوں تقریباً گھیرے وچ گھن گدھا۔ گھیرے کوں تنگ تھیندا ݙیکھ کراہیں نواب دے بعضے ہیٹے دل آلے سنگتیں نوابؒ مظفر خان کوں امان منگݨ دی صلاح ݙتی۔ نواب مظفر خان انہیں کوں سختی نال جواب ݙتا جو ہن امان منگݨ دا ویلہا نئیں، ایمان منگݨ دا ویلہا ہے (۳)۔

گھیرے کوں تروڑیندیں ہوئیں نواب حکمت عملی موجب خضری دروازے کنے پچھونہاں تھیوݨ شروع تھیا اتے خانقاہ حضرت بہاؤالدین زکریا علیہ الرحمۃ دی پچھادی کندھ تائیں پچھونہاں تھی آیا۔ اونہیں ویلھے نواب مظفر خان داݙوجھا پتر ذوالفقار خان ݙاڈھا زخمی تھی گیا اتے اوندے سر اتے منہ تے ݙاڈھے زخم آئے تے او ادھ موا تھی کراہیں ڈھہہ پیا اوں کوں چا کراہیں تے خانقاہ دا دروازہ لنگھا کراہیں نواب اپݨی کھنڈیل پنڈیل فوج کوں کٹھا کرتے سکھیں تے زبردست جوابی حملہ کیتا تے سکھیں کوں پچھیتے دھک چھوڑیا۔ ایں موقعے تے نواب، اوندے پتریں تے سنگتیں تلوار بازی دے اینجھے ہتھ ݙکھائے جو سکھیں کوں وی واہ واہ کرݨی پئی۔ ملتان دے دلاوریں اپݨیاں کار آزمودہ تلواریں نال سکھیں کوں اتلا جانی نقصان پچایا جو سکھ پسپا تھی کراہیں ولا خضری دروازے دے کھپے تے پج گئے۔ اتھاں سکھیں کوں نواب تے اوندے ساتھیں دی تلوار بازی وچ برتری دا یقین تھی گیا اتے انہاں ایں چھوٹی جیہی جماعت تے اپݨیاں توڑے دار بندوقاں نال گولیاں وساوݨ شروع کر ݙتیاں۔ نواب ایں مرحلے تے للکار کراہیں آکھیا: "آؤ جوانیں آلی کار اگوں ودھو تے ݙوں ݙوں ہتھ کرو اساں تہاݙے نال بہادریں وانگوں جنگ لڑوں"۔ پر اے ہک اجھی دعوت ہئی جیڑھی ہیں قبول نہ کیتی۔ اتھائیں شوق شہادت وچ پڈیا ہویا نواب جیڑھا امان منگݨ تے لعنت بھجیندا ہئی تے ے دے زخم دی وجہ کنے جیندی چٹی ݙاڑھی رتی ہئی، دشمن کوں ہکلاں مریندا، سکھ بندوقچیں دے بھوں سولے چلا گیا

اتے چھاتی اچ ہک گولی لگݨ نال ڈھہہ پیا اتے شربت شہادت پی گیا ہیں اگلے جہان دی نوالی نال سرفراز تھیا انا للہ وانا الیہ راجعون۔ نواب مظفر خان دے شہید تھیندیں ئی اوندے پتر تے سنگتی آپݨے آپ کوں زندہ رہݨ دے لائق نہ جاݨدیں ہوئیں شوق شہادت اچ مست تھی گیا ہیں پروانیاں وانگوں سکھیں دے انبوہ اچ پئے گئے اتے ہک ہک، درجناں کوں موت دا پتݨ ٹپایا تے آخردم تائیں وڑھدیں ہوئیں شہید تھی گئے اتے کہیں وی امان نہ منگی (۴)۔

نواب مظفر خان دے شہید تھیندے ئی ملتانئیں تے سخت مایوسی چھا گئی تے انہیں آکھیا جو ہݨ جیوݨ حرام ہے تے سکھیں کوں سواہ دے ڈھیر کنیں سوا کجھ نہ ڈیسوں۔ ایں طرح کجھ جوانیں، نصر اللہ خان دی سرداری وچ جیڑھا نواب دا بھتریجا ہئی، چند تن باقی تریمتیں کوں قتل کیتا تے قلعے دیئیں عمارتیں کوں بھالا چھوڑی، حالی کجھ عمارتیں کوں بھا لگی ہئی جو سکھ پچ گئے تے نصر اللہ خان اپݨے سنگتیں سودھا گولی دا نشانہ بݨیا (۵)۔ عصر دی نماز تئیں ملتان دا قلعہ چار مہینیں کنیں ودھ عرصے تائیں محصور رہݨ دے بعد مکمل طور تے سکھیں دے قبضے وچ آگیا اتے قلعے وچ دفاع کرݨ آلئیں دی طرفوں کوئی مزاحمت باقی نہ رہی۔ تقریباً سمورے دفاع کرݨ آلے ملتان تے قربان تھی گئے۔

ہر گز نمیرد آنکہ دلش زندہ شد بہ عشق

ثبت است بر جریدۂ عالم دوامِ ما

(اے مضمون عمر کمال خان دی کتاب "نواب مظفر خان شہید اور اس کا عہد" ناشر: فاروقی کتب خانہ ملتان وچوں ترجمہ کیتا گیا)

حوالہ جات:

(۱) عبرت نامہ ۳۴۸، شیر پنجاب ۱۰۶، لطیف ۴۱۲، عمدۃ التواریخ ۲۱۹، رنجیت سنگھ از سیتارام کوہلی ص: ۲۱۵

(۲) تذکرہ ص: ۲۴۶

(۳) تذکرہ ص: ۲۴۶، مرأۃ العارفین ص: ۱۰۸

(۴) تذکرہ ص: ۲۴۶، عمدۃ التواریخ ص: ۲۱۹، عبرت نامہ ص: ۳۴۸، لطیف ص: ۴۱۲،

پنجاب چیفس ص: ۳۴۸

(۵) تذکرۃ الملتان ص: ۱۶۱

محمد دین ملک ایڈوکیٹ

مرثیۂ صادق

نواب سر صادق محمد خان عباسی پنجم ریاست بہاول پور دے آخری نواب ہن او ۱۹۰۴ - ۱۱ - ۳۰ کوں جمیے تے ۱۹۶۶ - ۵ - ۲۴ کوں انہاں دی وفات تھئی اے نواب پاکستان دا محسن تے اپݨی عوام نال بہوں پیار رکھݨ آلا ہئی قائدِ اعظم نال انہاں دے گھاٹے تعلقات ہن تے کراچی وچ قائدِ اعظم اکثرا انہاں دے محل وچ قیام کریندے ہن علامہ اقبال انہاں کوں ملیے تاں فی البدیہہ قصیدے دا ہک شعر انہاں دی خدمت وچ پیش کیتونیں:

زندہ ہیں تیرے دم سے عرب کی روایتیں
اے یادگارِ سطوتِ اسلام زندہ باد

نواب صاحب مرحوم تحریکِ پاکستان کیتے اوں زمانے وچ ۵۲ ہزار پاؤنڈ دی امداد ڈِتی تے پاکستان بݨݨ دے بعد ست کروڑ روپے ڈِتے ہک سال تائیں پاکستان دے سبھناں سرکاری اداریں دے ملازمیں دیاں تنخواہیں وی انہاں ڈِتیاں ۱۴ اگست ۱۹۴۷ء کوں جیڑھلے قائدِ اعظم گورنر جنرل دا حلف چاوݨ کیتے آئے تاں انہاں دے استعمال وچ نواب آف بہاولپور دی رولز رائس BWP - 72 ہئی ۱۹۴۹ء وچ نواب صاحب بہاولپور دی فوج کوں نہ چھڑا پاکستان وچ شامل کیتا بلکہ انہیں دے خرچے پاݨی کیتے پاکستان کوں ہک کروڑ ۲۵ لکھ دی امداد وی ڈِتی اے وی افسوس دی ڳالھ ہئی جو ایں محسنِ پاکستان دا ناں نہ تاں نصاب دی کہیں کتاب وچ قومی ہیرو دے طور تے شامل کیتا ڳیا تے نہ ای ایندی یاد وچ ملک دی نوجوان نسل کوں باخبر رکھݨ سانگے کڈاہیں سرکاری چھٹی تھئی ایں سال خوشی دی ڳالھ اے جو مقامی سطح تے ایں محسنِ پاکستان دی یاد وچ ۲۴ مئی دی چھٹی دا اعلان تھئے

ملک محمد دین ایڈوکیٹ نواب صاحب مرحوم دے قانونی مشیر وی ہن تے انہاں کوں نواب صاحب دی قربت وی حاصل رہی ہئی انہاں دا اے مرثیہ بریگیڈیئر (ریٹائرڈ) نذیر علی شاہ مرحوم جولائی ۱۹۶۶ء دے ترے ماہی سرائیکی دے "خان سائیں نمبر" وچ چھاپیا ہئی اساں ایں قومی ہیرو دی یاد وچ اے مرثیہ تے سید نذیر علی شاہ مرحوم دا مضمون "سک" ولا چھپیندے پئے ہیں

صبح صادق چلے بہشتِ بریں — نوحہ خواں مرد و زن یسار و یمیں
راس آئی نہ ہوا لندن کی — لائی انہیں وطن کی زمیں
زینتِ مسند رہا جو تیس برس — آج وہ جا رہا ہے زیرِ زمیں
موت کی زد سے بچ نہیں سکتے — بادشاہ و گدا شریف و کمیں
آج یارو کہاں گئے صادق — ہائے کل تک تو بس رہے تھے یہیں
رشکِ حاتم تھا فخرِ افلاطوں — کون ایسا بھلا ہوا ہے کہیں
حشر تک لوگ اس کو روئیں گے — بھول سکتے اسے کبھی بھی نہیں
اس کی شاہی قلوب و جاں پر تھی — موت سے اس کو کچھ زوال نہیں
آج گھر گھر میں آہ و زاری ہے — آج لاکھوں ہوئے ہیں خاک نشیں
گردشِ مہروماہ تو اب بھی ہے — دورِ صادق نہیں تو کچھ بھی نہیں

ماتمی اس کے ہیں نذیر و ملک
حافظ و ہاشمی عطا و تریں

بریگیڈیئر (ریٹائرڈ) سید نذیر علی شاہ مرحوم

سِک

خبر ہوندی جدائی دی تاں سک ساری لہا گھندی

اساڈے خان کوں نبی سائیں دے روضے مبارک تے ول ول حاضر تھیوݨ دی وڈی سک ہائی۔ نبی سائیں دی سک، محبت اتے عشق اساڈے خان دے نصیباں وچ خود اللہ سائیں نے تھڈوں لالکھ ڈتا ہویا ہا۔ ایہا وجہ ہئی جو ترئے ورھیاں دی عمراں وچ ساڈا خان اپݨے بابے نال حج تے گیا ہا جھولی وچ چا تے طواف کرایا ہا نے تے مدینے پاک وچ ڈوہاں جہاناں دے سائیں دے روضے مبارک دی جالی کوں بوسہ ڈیوا اکھیں نال چمایا ہا نے۔

اللہ دے کم اللہ جاݨے خان سائیں دا ابا حج کر تے عدن تائیں مسیں بچیا ہا کہ موت دے فرشتے اونہ دی جان کڈھ گِدھی ہائی۔ ایں معصوم کوں اوں ویلے کیا خبر ہوسی کہ اوندا ابا سائیں اگلے جہان اللہ سائیں کوں ونج ملیا ہے۔ موت مرݨ دی سدھ سمجھ نہ ہائی کہ رووے ہا۔ ہنہاں کوں ڈیکھ ڈیکھ تے روندا ہوسی۔ اساڈے ایں خان دے ابے دی عمراں اونہ ویلے پورے چوی سالاں دی وی نہ ہئی توڑیں اونہ بہشتی دے خرچ تے کئی وزیر مشیر چھوٹے موٹے نوکر ہیلی حکیم طبیب ڈاکدار چار پنج سودا قافلہ نال ہا پر ونج جو موت دے فرشتے کوں کوئی نہ لدھا ہا تے اینہہ یتیم دے ابے کوں آن گولیس۔

دل نال سوچݨ دی گالھ ہے کہ آخر ایڈی وڈی قربانی دا کائی نہ کائی وڈا اَجر اتے ثواب وی ضرور ہوسی۔

اساڈے خان کوں اینہہ ڈکھ دا اوڈے کولوں وڈا انعام جو اللہ سائیں نے ڈتا ہویا ہا اوہ ایہہ ترئے وڈیاں نعمتاں ہن۔ (۱) خدا دا خوف (۲) عشق رسول (۳) درد وند دل۔ انہاں نعمتاں دی برکت کنوں اساڈے خان کوں ایں ویہویں صدی وچ جیندے وچ ساڈے اقبال دے اکھاݨ :۔

تاج وسریر و دارا خواری شہیرہ مارہا ۔ گرمیٔ کارزار ہا، خامیٔ پختہ کارہا

مطابق وڈے وڈے بادشاہاں، سیاݨیاں تے سیاستداناں دا ملک ملک وچ حشر تھیندا رہیا ہے۔ اساڈے خان سائیں تے اللہ سائیں دا فضل و کرم رہیا ہے۔ جیندیاں جی وی توفاں دی سلامی دا حقدار ہائی تے وصال اتے بارھاں پتراں دے علاوہ لندن کنوں کراچی، بہاولپور، لاہور، اسلام آباد تک خان دے جنازے کوں مونڈھا سہارا ڈیوݨ والے لکھاں چھوٹے وڈے موجود تے آرزو مند ہن۔ پاکستان دی بہادر فوج دے جرنیل سلامی واسطے طوفاں، ہنجواں دے ہاراں، جھنڈیاں نشاناں دے سر نواوݨ دے باوجود ڈیرہ نواب صاحب دے ریلوے اسٹیشن کنوں ڈیراور دے شاہی قبرستان تک اساڈے سائیں دا جنازہ

اینویں پیاوینداہا جینویں کوئی جنج دا جلوس ہووے۔ عاشق دا جنازہ ہا تے عاشق وی اللہ دے رسول دا عاشق صادق اینویں جاپدا ہا جینویں فرشتے اللہ سائیں دے حکم نال ڈھنڈھورا ودے ڈیندے ہن اتے ودے اکھیندے ہن :۔

''عاشق کا جنازہ ہے ذرا دھوم سے نکلے''

بیا تاں بیا سخت گرمی دے موسم وچ کجھ ٹھاڈل اتے اللہ سائیں دی مہر محبت دیاں کجھ کنیّاں وی پیاں وسدیاں ہن۔ اساڈا خان ہر دی عزت کریندا ہا اللہ سائیں اساڈے خان دی عزت کیوں نہ کرے ہا۔ خان بہشتی اکھیدا رہندا ہا تھڑوں لا جیکر میڈا بیا بھرا ہوندا تے صاحبی او نہہ کوں سنبھال میں خود مدینے پاک ونج وساں ہا۔ نبی سائیں دے نال سک تانگ دا ایہہ حال ہئی ۱۹۳۱ء دی گالھ ہے ولایت کنوں ولدیاں جولائی دے مہینے وچ ایہا کوضد ہائی کہ میں تاں وطن پجن کنوں پہلوں نبی سائیں دے روضے پاک تے ضرور حاضری ڈیساں۔ ختیں والے دے نال اساں وی ہاسے (کرنل مقبول حسن قریشی، میجر فیض احمد لشاری، پیرل ایہہ بندہ ناچیز، میجر مہر دین، جمعدار اللہ ڈیوایا) گرمی اینویں ہائی جیویں بھا دے تنور بھڑکدے پئے ہوون۔ سموم دھنداں گھتی ودی ہائی اُٹھ، پہاڑ۔ ٹبے، چھپر، مکان، انسان، وݨ اینویں جاپدا ہا جیویں جھمر ودے کھیڈدے ہوون اوڑک مکے گیوسے عمرہ کیتوسے۔ طائف ہجیو سے ول سوہݨے نبی دے دربار تے حاضری ڈے ہفتہ کھن تک ینبوع دے سمندری پتن کنوں جہاز تے سوار تھی مصر پہنچݨا ہا۔ پر سائیں اساڈے دی دل نہ رجدی ہائی اصلوں ولݨ داناں نہ گھندا ہا۔ اوڑک ولݨا ہا ولیوسے پر پچھونہ اساڈے سائیں دے دل دا حال ایہہ جہاں ڈکھا تھیوس جو کھاوݨ پیوݨ بول الا اٹھݨ بہݨ گھمݨ پھرݨ دی تل بھر جانہ رہی ہائی۔ لبوسی جیہاں سمندری جہاز ہائی اتے او نہہ جہاز دا ڈاکدار نہ انگریزی نہ اساڈی زبان جاندا ہا۔ فرانس دار ہݨ والا ہا ہتھاں نال اشارے کرے ہا سائیں پیراں ہتھاں کوں سر کے اتے برف دی مالش کریندے رہو۔ سمندر تے گرمی ول اینہہ ڈھنگ دی پئی پوندی ہائی کہ جینویں اساں پکوڑے ہاسے تے تیل دی بڑکدی کڑھائی وچ تلیندے پے ہاسے فیض خاں خان دا دایا کو کا ہا۔ رووے وی سہی تے خوف فکر کنوں ول ول پچھے یار ومتاں پیوالا لیکھا تاں نہیں سو تھیندا حالت خان دی املک نازک ہائی۔ چھڑ اساہ پیا آندا ہا۔ میڈے ایں بیان کوں پڑھݨ والے دل وچ اکھیندے ہوسن شاہ بڑ تول پیا مریندا ہے۔ نہ سائیں! میں جو کجھ پیا لکھدا ہاں پورا پورا نقشہ اتے حال بیان ہے۔ اینہہ میڈے بیان دی صداقت اتے خان سائیں دی نبی سائیں نال وڈی سک محبت دے ایہہ چار ثبوت اجݨ تک موجود ہن (۱) اساڈے خان دی انگریزی زبان وچ مسجد نبوی وچ حاضر تھی کے خود بݨائی تے لکھی ہوئی کافی۔ (۲) جولائی دے مہینے دی

گرمی دا زور شور اج وی موجود ہے۔ (۳) ڈاڈھے ٹھڈے ملک وچوں سدھا ڈاڈھے گرم ملک وچ گرمی دے موسم اچ آوݨاں (۴) مخملیں دے بستر وچ سمݨ والے خان دے کھاوݨ پیوݨ دلیں ورتا ہے دے بدوی رنگ ڈھنگ۔ سفر اچ جتھاں کتھاں ٹکݨا پوندا ہا۔ جیہیں اساں تے جیہاں خان روڑیاں وٹیاں اتے بستری ہوندی ہائی عشق دیاں وڈیاں منزلاں ہوندیاں ہن اللہ نبی دے عاشق صادق رجدے تھکدے نہیں ۔

عشق بدوش می کشد ایں ہمہ کوہسار ہا

اوڑک عشق رسول دی چھک وت چا چھکیا تے خان ۱۹۳۵ء وچ چار پنج سودا قافلہ گھن حج تے روضے پاک دی زیارت دیاں ول ونج سکاں لہایاں ایں سال ترئے بادشاہ مکے وچ موجود ہن کیڑھی کیڑھی ڳالھ دا حال کیتا ونجے ڈھیر ڳالھیں ہن کتاب ''حیات صادق'' جلدی نال چھپوائی پئی ویندی ہے چھپ ویسی تاں پڑھ گھنا ہے اینہہ مضمون وچ ایہہ ڈوں ڳالھیں دل نال سݨݨ اتے سمجھݨ دیاں ہن۔

(۱) میکوں اپنے خان نال وڈا پیار ہائی۔ خان سائیں کڈاہیں کڈاہیں میکوں ہکیندا ہا اتے فرمیندا ہا پیرلا میں نال بہوں پیار نہ کیتا کر، حسرتی سر ٻجھ ویسمی تے تائہیا! پر پیرل دے اپݨے وس دی ڳالھ ہووے ہا تاں۔ دل کوں دل سلام کریندے !!! اساں سݨدے ہاسے پر ۲۴ مئی ۱۹۶۶ء ۴ وجے دے قریب خان سائیں دے ہک قریبی سکے دا خط انگریزی اچ ترجمہ کریندیاں میڈے آپو آپ ہنجوں واہندے پئے ہن۔ خان سائیں دے اونہہ سکے نے چیٹ کیتی ہائی کہ ایہہ خط کل وکل ہوائی ڈاک وچ بھجواوݨا ہے میں شام تیک خط دا ترجمہ کرڈیواں شام کوں جیں ویلے سائیں دے وصال پاونجݨ دی خبر ملی تا پتہ لڳا جو ترجمہ کرݨ کراوݨ اتے رووݨ دا اصل راز کیا ہا۔ کہیں سچ آکھیا ہا ''رب ملدے تے ملدے ولیں سچیاں کوں''

(۲) پینڈریل مون اجائی پنے کالے پئے کیتے ہن جواہرات دا پرکھݨ مون وچارا کیا جاݨے پینڈریل مون دی کتاب DIVIDE AND QUIT (ونڈو تے پھٹو) دل آہدے کامن ویلتھ دے اصولاں دی قاتل کتاب ہے۔ کامن ویلتھ دی طاقت دا راز نفرت نہیں محبت ہے۔ اساڈے صدر نے اساڈے گورنر نے اساڈے عظیم عوام، اساڈیاں بہادر فوجاں، اساڈے حق شناس پریس نے بلکہ انگلستان نے اساڈے خان دی عزت تے خدمات دی تعریف کرتے اساڈے دل موہ گدھے ہن۔

سرائیکی زبان دی ایہہ واہ واہ اکھاݨ ہے تے دعا ہے۔ خانا اللہ راضی ہووی تے عاقبت چنگی ہووی عاقبت چنگیں دا مستقبل ہے اساڈے آقا دی آل اولاد کوں وی اللہ سائیں دین دنیا وچ کامیاب رکھے۔ آمین۔

(ترے ماہی سرائیکی "خان سائیں نمبر" شمارہ جولائی ۱۹۶۶ء وچوں گدھل)

سجاد حیدر پرویز

محسنِ قوم ـــ سردار کوڑے خان جتوئی

اصل ناں : خان بہادر نواب سردار کوڑے خان جتوئی ۔ تخلص : کوڑے خاں
جمن دا سال : ۱۸۰۰ء (اندازا) مرن دا سال : ۱۱ مئی ۱۸۹۸ء

کشفی ملتانی لکھدے ہن : " ناں کوڑا، ماء پیو دے محبت بھرے دل، بد نظر توں بچاون سانگے رکھدے ہن۔ ایں جیہا ہک ناں ضلع مظفر گڑھ دی ہک عظیم شخصیت کیتے مشہور تھیا۔ انگریزی دور دی اے یادگار شخصیت قصبہ جتوئی وچ جمی، پلی، ودھی، اقتدار دیاں منزلاں ڈٹھیاں، فرسٹ کلاس آنریری مجسٹریٹ بنے۔ حکومت برطانیہ دے خطاب یافتہ خان بہادر اکھویجے۔ بہوں وڈے زمیندار رہے۔ چھیکڑ ہک ڈینہہ موت دا فرشتہ آیا تے ہک بہوں وڈے ہندے کوں مٹی وچ سماڑ تا۔" [۱]

میر حسان الحیدری لکھدے ہن : " ضلع مظفر گڑھ دا اے ناں آلا پتر بے شک سرائیکی علاقے دا سر سید تے حاجی شریعت اللہ اکھویجن دا حقدار ہے۔ سردار کوڑے خان ہک بلوچ سردار خان جتوئی دے گھر ۱۸۰۰ء دے نیڑے جمے۔ سکھا شاہی دا دور وی ڈٹھا تے انگریزاں دے تسلط تے تعصب دا وی مشاہدہ کیتا۔ انہاں اپنے علاقے وچ انگریزی سکول کھلوا کراہیں قوم کوں جدید تعلیم توں مستفید تھیون کیتے ترغیب ڈتی۔ علی گڑھ، حمایت الاسلام اتے انجمن نصرت الاسلام ملتان جہے اداریاں کوں چندیاں تئیں گراں بہا عطیے ڈیندے رہے۔ مرن توں پہلے زرعی جائیداد دا تریجھا حصہ جیڑھا پندھراں ہزار ایکڑ [۲] دے نیڑے ہا، نونہالانِ وطن دی تعلیم کیتے بذریعہ وصیت وقف کیتا [۳] کوڑے خان سرائیکی دا عظیم شاعر وی ہا۔ اوہ بنیادی طور تے غزل دا شاعر ہے۔ وصال ۱۸۹۶ء وچ تھیا [۴] تے مزار جتوئی ضلع مظفر گڑھ وچ ہے۔" [۵]

کشفی ملتانی دھرتی دے ایں عظیم پتر کوں اردو وچ ایں خراج عقیدت پیش کریندے ہن ۔

نام جب ہم نے سنا سردار کوڑے خان کا ۔۔۔ ہو گیا دل میرا قائل عظمت انسان کا
ہے کوئی اس ضلع کا ایسا رئیس ایسا امیر ۔۔۔ ایسا کوئی نیک دل نیکو صفت روشن ضمیر

کوڑے خان دے کلام وچوں میر حسان الحیدری نے ہک غزل دا مطلع تے مقطع نقل کیتا اے ملاحظہ کرو ۔ [۶]

تیں باجھوں دل سنگ یارا ۔۔۔ ہیوں اجکل ڈاڈھے تنگ یارا

کھیڑیں بھیڑیں دا کیا جھگڑا　　آ وڑ جھنگ نسنگ یارا
الفی پا ڈھونڈیساں تیکوں　　روہ جبل جھنگ یارا
مہروں دید کڈاہیں بھالو　　نہ تاں رل ویسیائی کرنگ یارا
ہک تل جتی ترس نہ آیو　　ہیں ڈاڈھا سخت اڑنگ یارا
عشق دے راہوں مرݨ میارے　　جلساں وانگ پتنگ یارا
ہن کارݨ دیدار سکیتے　　لوں لوں تے انگ انگ یارا
قہری نین ہن شینہہ مریلے　　کردے میں ساں جنگ یارا
تول نہالی ساڑے پاسے　　اگ لیندا ہے پلنگ یارا
کوڑے خاں ست فخر وڈائی　　بݨ دوہیں دار ملنگ یارا

(اے مضمون سجاد حیدر پرویز دی کتاب " ضلع مظفر گڑھ - تاریخ ثقافت تے ادب " (۱۹۸۹ء) وچوں گِدھا گئے)

حوالہ جات

[۱]۔ ہفت روزہ ''بشارت'' مظفر گڑھ اشاعت ۲۳ دسمبر ۱۹۶۱ء

[۲]۔ جتوئی میونسپل کمیٹی دے ریکارڈ موجب ۱۸۰۰۰ ایکڑ زمین ڈسٹرکٹ کونسل کوں ملی۔

[۳]۔ ماہ نامہ ''سرائیکی ادب'' ملتان، اشاعت فروری ۷۰ء صفحہ ۱۴ تے درج اے: ''میر حسان الحیدری ۷۰ء دے نیڑے مظفر گڑھ آئے تے ٹوہ لائی۔ ۱۸۹۶ء وچ وصیت دے مطابق ایں وقف دا نگران ڈسٹرکٹ بورڈ کوں مقرر کیتا ہا۔''

[۴]۔ میر حسان الحیدری دی اے تاریخ وفات غلط ہے۔ مزار دے باہروں سنگی کتبے تے تاریخ وفات ۱۱ مئی ۱۸۹۸ء درج اے۔ تھی سگدا اے میر صاحب وصیت دے سن کنوں بھلیکھا کھادا ہووے پر وصیت مرݨ کنوں پہلے کیتی گئی ہئی۔

[۵]۔ ''سرائیکی ادب'' از میر حسان الحیدری، مقالہ مشمولہ تاریخ ادبیات مسلمانانِ پاکستان و ہند (جلد ۱۴- حصہ دوم)، پنجاب یونیورسٹی، لاہور ۱۹۷۱ء، صفحہ ۳۰۳

[۶]۔ نوٹ: اے پوری غزل ''اختر'' ملتان دے اپریل ۶۹ء دے شمارے وچوں نقل اے (اضافہ از ادارہ سہ ماہی ''سرائیکی'' بہاولپور)

ریاض سندھڑ

وساخی

وساخی سرائیکی تل وسیب دا اک سماجی تہوار ہے۔ اے نہ چھڑا ثقافتی بلکہ تہذیبی وی ہے۔ بنیادی طور تے اے رزق دا میلہ ہے۔ بکرما اینڈیاں پاڑاں قدیم زمانے تائیں لتھیاں ہوئیاں ہن۔ جیتی کلنڈر / دیسی سال دے حساب نال وساخی یکم وساخ کوں لگدی ہے اج کل دیسی سال دا پہلا مہینہ "چیتر" کوں آہدن۔ زبانی روایت اے وی ہے جو پہلے دیسی سال وساخ توں شروع تھیندا ہا۔ ایں روایت بموجب وساخی "جشن نوروز" وی ہنڈدی ہے۔ یکم وساخ توں کݨک کوں ہتھ لگ ڈیندے۔ کݨک بھانویں اجݨ چار ڈینہہ منگڑی وی ہووے تاں وی لوک اپݨے لئی ہار مقرر کر ٹُکݨ کپݨ شروع کر ڈیندے ہن۔ اپݨی چھماہی دی محنت تے اپݨے سال دے رزق کوں اپݨے سامنے تیار ڈیکھ ہندے دی جو کیفیت ہوندی اے اوندا سوہݨا اظہار وساخی دے میل تے تھیندے۔

سرائیکی علاقے وچ وساخی دی سویر دے آغاز دے مختلف انداز ہن کجھ لوک رات کوں مٹھا بھت پکا رکھیندن تے سویرے نرنہاں بھت کھاندن تے ایندا مطلب اے گھندن جو سارا سال مٹھا تے خوشی نصیب تھیسی۔ بعض علاقیں وچ بھت نئیں کوئی سبزی ترکاری پکائی ویندی ہے مطلب اے جو وساخی دی سویر سبزی ترکاری یعنی ساوی شے کھاون نال ہندہ سارا سال ساوہ سوکھا راہسی۔ ایندے علاوہ کجھ لوک وساخی آلی ڈینہوار اپݨے ڈولے دی رگ کنوں خون وی کڈھیندے ہن۔ ایں عمل کنوں نتیجہ اے کڈھیا ویندے جو ہندہ وساخی آلی ڈینہوار اپݨے جسم دا فالتو تے گندہ خون کڈھ ڈیوے تاں جو نواں تے تازہ بݨݨ آلا خون اوکوں سارا سال ڈکھ، تکلیف کنوں محفوظ رکھے تے او سکھی صحت ہنڈاوے۔ وساخی دی ڈینہوار دے حوالے نال صرف ہندیں ای نئیں بلکہ ونیں تے جانوریں بارے وی ڈھیر ساریاں ڳالھیں تے روایتاں موجود ہن۔ بمثال طور اے آکھیا ویندے جو جیڑھی ڳاں یا منجھ ڳبھ نہ رکھیندی ہووے او وساخی آلی ڈینہوار ضرور ڳبھ رکھ ویندی اے۔

وساخی آلے میلے تے بازار وی لگدن۔ جیندے وچ گھر دے استعمال دے تھاں بھانڈیاں دے نال نال گھر دی سجاوٹ دا سامان وی ہوندے۔ بالیں دے کھݙاونیں دیاں تاں ڈھیر ساریاں ہٹیاں ہوندن۔ جانوریں دے ڳل گھتݨ آلیاں ٹلیاں، ڳانیاں پیریں بدھݨ آلیاں جھانجراں رے

رسیاں دیاں پوریاں بازاراں ہوندیاں ہن۔ ونگو ونگ دیاں مٹھائیاں آلیاں دوکاناں دے بازار تاں میلے دا ہک اہنار نگ ہوندن۔ شرمت آلیاں دوکاناں، سوڈے آلیاں چلدیاں پھردیاں فیکٹریاں دے علاوہ ہݨ تاں چاہ دیاں ہٹیاں وی میلے دا حصہ ہن۔ انہاں سھمائیں دے نال نال زور آوریں دے زور آزماوݨ دے نویں طریقے، کشتیاں، نلیاں پکڑݨ دے مقابلے تے ہے سے بھُ دھروک دیاں کھیڈاں میلے دا لازمی حصہ ہن۔ جھمر تاڑی، نچݨ گاوݨ اپݨے نویں پرانے طریقاں سمیت میلے دا لازمی جزو ہن۔ پر ایں سبھ دے باوجود وساخی آلے میلے دی سنجاݨ ''ڈاندیں دے مقابلے'' ہن۔ ایں میلے اچ شریک تھیوݨ آلا کوئی بندہ تھاکوں ایجھا نہ ملسے جیں وساخی تے ڈاندیں دی دھروک نہ ڈٹھی ہووے۔ ایندے بارے اے گالھ عام آکھی ویندی اے جو کھوہ تے ڈاندیں دی دھروک نہ ڈیکھیجے تاں کھوہ دی کانجݨیں کوں بھالگ ویندی ہے۔ جیکر کانجݨ کوں بھا نہ لگے تاں اوں کھوہ وچوں پانی پیوݨ آلی فصل کوں بھاہ لگ ویندی ہے۔

کھوہ تے ڈاند بھجاوݨ دا طریقہ اے جو ڈو ڈاندیں کوں کھوہ دی پنجالی وچ جوڑ تاویندے۔ اصل وساخی باہری ڈاند دی ڈٹھی ویندی ہے۔ پہلے کمیٹی بھجائی ویندی ہے بعد وچ اصل وساخی ہوندی ہے۔ کمیٹی بھجاون ویلھے ڈانداں کوں سوئیاں، سوئے، کوکے، تے بعض لوک تاں ڈانداں کوں رتیاں مرچاں وی ڈیندن جو چنگاں بھجسی۔ وساخی بھجاون ویلھے ڈاند کیتے سوئی یا ہئی کوئی چیز استعمال کرݨ دا حق کوئی ہوندا۔ وساخی دے مقابلے تے ہار جیت کیتے سکنڈ تے باراں بھرے مقرر کیتے ویندن۔ جیڑھا ڈاند ۳۶ سیکنڈ وچ بارھاں بھرے پورے کرڈیسی اونکوں ہار تے لنگی پوائی ویسی۔ جیڑھا ڈاند پہلے ڈہ بھرے سیڑھ تے اخیری ڈو بھرے درگا چا مارے تاں او ڈاند سہرے یا لنگی دا حق دار ہوندے۔ تے جیت وی ہوں ڈاند دی ہوندی ہے۔ انہاں ڈانداں کوں ڈھول دی آواز تے بھجایا ویندے۔

وساخی تے ڈاندیں دی دھروک دے ڈھیر سارے انداز ہن۔ انہاں وچوں ہک دا ناں ''پکھڑ'' ہے۔ اے کھیڈ کلھے ڈاند دی ہے۔ اندے وچ ڈاند دیاں اکھیں اتے کھوپے چاڑھ ڈتے ویندن اتے اونکوں کڑی دے اتوں ٹپ مروایا ویندے۔ کڑی کجھ مُد پہلے تائیں اساڈے گھریں وچ چلھے تے تلے بھݨ کیتے عام استعمال تھیندی ہائی۔ اے فقیر لوک جیڑھے کہیں ڈھور دے کسݨ تے اوندیاں آندراں چا ویندن اوندا تندا ہٹا کے کانیں نال کڑی بدھیندے ہن۔ پکھڑ وچ استعمال تھیوݨ آلی کڑی دی اُچائی ۴ فٹ تے لمبائی تقریباً ۶ فٹ ہوندی اے۔ پکھڑ دا طریقہ اے ہے جو ڈاند دے

اکھیں تے کھوپے چاڑھ ڈتے ویندن۔ ڈو ترائے ہندے ڈاند کوں پکڑ کھڑدن جیڑھ ھلے ڈاند دا مالک ھکل ڈیندے ڈاند سدھا دھرک پوندے۔ بھجدے ہوئے جیڑھ ھلے ٹھکڑ بالکل ڈاند دے اگوں آ ویندی ہے تاں ڈاند دا مالک ہک مخصوص ھکل ڈیندے، جیڑھی پہلے آلی ھکل کنوں بالکل مختلف ہوندی ہے تاں ڈاند کوں پتہ لگ ویندے جو اگوں ٹھکڑ ہے تے ڈاند اوندے اتوں ٹپ مار ڈیندے تے اوندے جسم دا کوئی وی حصہ ٹھکڑ کوں نئیں لگدا۔ کئی کئی ڈاند ہکے پھیرے سدھا دھر کدئیں ہوئیں چار چار ٹھکڑاں وی ٹپ ویندن۔ انہاں ٹھکڑاں دا درمیانی فاصلہ ۱۰ یا ۱۵ اکرم ہوندے۔

ڈاندیں دیاں کھیڈیں وچوں ہک کھیڈ داناں "لیکے تے بھجاونڑ" وی ہے۔ لیکے تے ڈاند بھجاونڑ کیتے باقاعدہ پڑ ہٹایا ویندے تے ایں پڑ دے باہروں لوک کھڑ تھیندن۔ پڑ دی لمبائی ڈو ایکڑ تے چوڑائی وی ڈو ایکڑ ہوندی اے۔ پر ایندیاں چنڈاں گول ہوندیاں ہن۔ ایں پڑ دی لیکے مار کراہیں نشاندہی کیتی ویندی ہے جیں پاروں ایں کھیڈ داناں وی "لیکے تے بھجاونڑ" ہے۔ پڑ تیار تھی ونجنڑ دے بعد ڈو ڈاندیں کوں ہکے پنجالی وچ جتا ویندے تے انہاں دے پچھوں ھلے پاتی ویندی ہے تے انہاں کوں لیکے تے چھوڑ ڈتا ویندے۔ اتے ڈاند بھجنڑ شروع کر ڈیندے۔ بھجدے ہوئے انہاں ڈوہائیں ڈاندیں وچوں باہرلے ڈاند دی چال ڈٹھی ویندی ہے جو او ہکی چال دے وچ چلے۔ لیکے تے بھجاونڑ کیتے مخصوص چکر رکھے ویندے ہن۔ جیڑھے منصفین دی مرضی تے ہوندے ہن۔ تے انہاں چکریں دا ٹائم ڈتھا ویندے۔ جیڑھا ڈاند چال وچ صحیح ہووے اتے گھٹ توں گھٹ ٹائم وچ چکر پورے کرے او جیت ویندے۔ ایندے نال اے شرط وی لازمی ہے جو ڈاند ناں تاں لیکے توں باہر نکلے تے نہ اندر وڑے، جیڑھا ڈاند اے شرط پوری نئیں کریندا او مقابلے وچوں کٹھیج ویندے۔

ایندے نال ملدا جلدا ڈاند بھجاونڑ دا ہک طریقہ اے وی۔ ہے جو ڈاندیں دا ہک جوڑا پڑ دی ہک چنڈ کنیں تے بیا جوڑا پڑ دی بئی چنڈ کنیں چھوڑیا ویندے جیڑھا ڈاند اپنا چکر پورا کر تے پہلے پیچ آوے او جیت ویندے۔ ایندے وچ وی چال باہرلے ڈاند دی، تے لیکے دا خیال ضرور رکھیا ویندے۔

ارشاد تونسوی

”لیر و لیر پچھانواں“ کنیں پھلے

”دمان“ روجھاݨ کنوں ڈیرہ اسماعیل خان تک ترے سو میل دی خشک بے آب و گیاہ پٹی، جیندے پچھادی پاسوں سلسلہ کوہِ سلیمان تے پوادھی پاسوں دریائے سندھ نال نال ٹردے جلدن۔ اے پٹی کتھائیں تاں انہیں ڈوہاں دے درمیان گھٹ کے پنج میل دی رہ ویندی اے تے کتھائیں پندرہ ویہہ میل۔ ایں ترے سو میل دی پٹی وچ سخی سرور، ڈیرہ غازیخان شہر تے سنگھڑ تھوڑی جیہیں ایندے منظر وچ تبدیلی گھن آندن نہ تاں عام طور ہر پاسے ہک سنج بر دا راج ہے۔ جیہڑا پتہ نئیں کڈاں کنوں موجود ہے۔ ظہیر الدین بابر سلسلہ ہائے کوہ سلیمان دے بارے اچ اپنی تزک اچ لکھدے جو ایں کنوں خشک اتے ہیبت ناک پہاڑ میں اپݨی زندگی اچ نہیں ڈٹھا۔ بارشاں تھیندیاں تاں ضرور ہن پر اتنیاں زیادہ نہیں جو اتھوں دے لوکیں دی خوشحالی دا سبب بݨن۔ پر جڈاں کڈاہیں جم کے بارشاں تھیون تاں ہر پاسے ساول تھی پوندی ہے۔ جے نئیں نکل پوون تاں فصلاں بہوں چنگیاں تھیندین تے لوک عارضی طور تے خوشحال تھیندن پر خشک سالی اکثر سالہا سال رہ ویندی اے تے لوک دریائے سندھ پار کر کے تھل آلے پاسے لو کرݨ کیتے ٹر ویندن۔ تے وستیں دیاں وستیاں سنج تھی ویندن۔ سندھ بھانویں تاں دمان دے لوکیں دے نال نال گزردا ہے پر دمان دے لوکیں واسطے ہک انجھا دیوتا ہے جیہڑا ڈھالا تے بعض اوقات وستیاں تاں سٹ گھتیندے پر کوئی فیض ایندے کولوں نہیں پجدا۔ کیونجو دمان کوہ سلیمان دی سطح مرتفع ہووݨ دی وجہ کنوں کہیں قسم دی سیرابی نہیں کریندا۔ البتہ اوندا بیٹ ہمیشہ کنوں سرسبز تے شاداب رہندے جیکوں تھل تے دمان دے لوک کچھی آہدن۔ دمان تے تھل دے لوکیں دی مثال اے ”کچھی پھلاں دی پچھی“۔ تھل تے دمان دریا سندھ دی پچھادی تے پوادھی کندھی ہن۔ ایں واسطے تھل تے دمان دے وسیب دے تہذیبی تے معاشی رشتے بہوں گہرے ہن۔ تھل دے شہر تے وستیاں دمانی لوکیں دا ٹھکریاں پئن پر تھل کوں ہک فوقیت حاصل ہے جو تھل دا ویلالی تے صحرائی ڈوہیں حصے دمان کنوں زیادہ خوشحال ہن تھوں تھل دے لوک کڈہیں دمان وچ روزی کرݨ نئیں آئے ہمیشہ دمان دے لوکیں کوں ہجرت کرݨی پوندی ہے۔ ایویں کچھی اچ وی دمانی لوکیں کنوں زیادہ ملکیتاں تھلوچڑیں دیاں ہن۔ دمان

دے لوک اتھاں وی لئی ہار (لو کیرݨ والے یا فصل دی کٹائی کرݨ والے) دے طور تے
ویندن ۔ ایں واسطے محرومی دا احساس دمان دے لوکیں اچ بہوں زیادہ ہے خاص طور تے
تونسے دے لوکیں دا جتھوں دا پراݨا تاں سنگھڑ ہے ۔ اقبال سوکڑی وی سنگھڑ دا رہݨ آلا ہے ۔
تونسہ کوہِ سلیمان دے دامن وچ ہووݨ دی وجہ کنوں منہہ زور پہاڑی نیں تے چھتیں واچھڑیں
تے تیز اندھاریں دا علاقہ ہے ۔ روزی دی تنگی تے سخت موسمیں تے کریہہ اتھوں دے
لوکیں کوں باقی علاقے کنوں مزاجاً مختلف بݨا ڈیتے ۔ تعلیم دی شرح جنوبی ہند اچ کہیں علاقے
وچ اتنی اچی کینی جتنی تونسہ دے وچ ۔ جیں اتھوں دے سیاسی شعور (Level of
Conciousness) کوں ودھا ڈیتے ۔ لوک عام طور تے سخت مزاج (اپݨے موسمیں دی
کار) تے کہیں تے اعتبار کرݨ توں کڈھویندن ۔ ایں واسطے ڈیرہ غازیخان دی باقی تحصیلیں
دے لوک وی انہیں کولوں پسیلے تھی کے راہندن ۔ ہک وجہ ایندا زیادہ تعلیم یافتہ ہووݨ وی ہے
کیونجو علاقے دئیں سرکاری نوکرئیں تے انہاں دا قبضہ ہے ایں لحاظ نال دمان دے بئے وسن
آلے تونسے دے لوکیں کوں چنگی اکھ نال نہیں ڈیہدے ۔
دمان دے لوکیں واسطے ہر جاہ تے ہک منظر بڑا عام ہے تے او ہے کوہ سلیمان ۔ او نندروں
جاگدن تاں انہیں دے سامݨے اے کالے روہ کھڑے ہوندن او جیڈے ویندن اے روہ انہیں
دے نال نال ٹردے رہندن انہیں کالے روہیں دئیں اچئیں چوٹئیں تے برف وی نظر آندی ہے
تے موسمیں دے حوالے نال انہیں دا رنگ وی بدلدا رہندے جے مینہہ بارشیں دا موسم ہووے
تاں ہر ویلے انہیں دے اتیں بدلے چھائے رہندن تے شام دا وقت لہندے تاں بہوں ڈرا کلے
لگݨ پئے ویندن تے انہیں دے اندر دیاں بلائیں باہر میدان وچ نکل آندن خاص طور تے ہک
زمانے تاں اتھاں نہریں راج ہوندا ہا ۔ رود کوہیں اتھاں زمین وچ وڈے وڈے پاڑے تے
گڑکاں بݨا ڈتن جیڑھیاں جنگلی جانوریں دیاں بڑیاں قدرتی پناہ گاہیں ہن ۔ تونسے دے گرد و
نواح دی زمین ریتلی وی ہے تیں میلیں تائیں چٹ رڑے وی ہن ۔ جیٹھ ہاڑ تے ساوݨ بدرہ
انجھے مہینے ہن جڈاں اتھاں بارشاں زیادہ تھیدن تیں اکثر ننانویں نال تھیدین جیندی وجہ کنوں
فصلاں ماریاں ویندن لوکیں دے مکان جیڑھے زیادہ تر کچے ہوندن ڈھے پوندن ۔ ایں واسطے
بارشاں اتھاں کوئی بہوں وڈا رومانس نہیں بݨدیاں ۔ جیویں جو نجیب حیدر ملغانی ، اقبال سوکڑی
دی نویں کتاب ” لیرو لیر پچھانواں “ دے دیباچے وچ لکھدے جو ” اقبال دی شاعری سرائیکی

وسیب دی پر اسرار دھرتی ''دمان'' دا مزاج رکھیندی اے جیویں روہی دی بارش تے سنگھڑ دی بارش دا اپنا اپنا مزاج ہوندے''

اقبال سوکڑی دی شاعری تے گالھ کرݨ توں پہلے ''دمان'' دا تھوڑا جیہاں تعارف کراوݨ بہوں ضروری لگدا ہا کیوں جو ایندے بغیر اقبال سوکڑی دی شاعری تے اوندے مزاج کو سمجھن بڑا اوکھا تھی ویندے۔ ''لیرو لیر پچھانواں'' توں پہلے اقبال سوکڑی دیاں چار کتاباں ''ڈکھ دی چیچ''، ''ہنجوں دے ہار''، ''کالے روہ چٹی برف'' تے ''ورقہ ورقہ زخمی'' چھپ چکیاں۔ اوندیاں پہلیاں ڈو کتاباں تاں مشاعرے دی ریت جیڑھی وسیب اچ شاید پورے بر صغیر کنوں مختلف ہے اوندی نمائندگی کریندین جیندے اچ شاعری گھٹ تے خطابت زیادہ اے تے موضوعات وی روائتی ہن، انہیں پہلیں ڈو کتابیں دے بعد انہیں دی غزلیں دا مجموعہ ''کالے روہ تے چٹی برف'' آئے تے ساڈی تمہید دا مرکز ایہا کتاب اے، ایندے اچ دمان دے لوکیں دے مزاج کوں وی اوندے موسمیں دے مزاج دی کار ڈٹھا گئے۔ تساں کہیں ہندے کوں اوندے جغرافیے کنوں ہٹ کے نئیں ڈیکھ سگدے۔ ''کالے روہ تے چٹی برف'' وی دمان دے بندے کوں اوندے جغرافیے وچ ڈیکھن دی کوشش ہے۔ ایں شعر کوں دمان دے پس منظر کنوں علیحدہ کینویں ڈٹھا ونج سگدے:

لوک مینہہ منگ کے وڈے خوش ہن جو دھرتی ٹھر گئی
داݨا داݨا ہݨ نناویں دا وی نال آوݨ لگے

یا ایہہ شعر:

میں ناہ آکھیا چِٹ تے کھڑ کے مینہہ وساوݨ سوکھا نئیں
وا چھڑ توں تھئی سر دی چھتری لیریں لیر کتیریں وانگ

بارش تاں اللہ تعالیٰ دی رحمت اے پر دمان اچ ہمیشہ اینویں نئیں ہوندا۔

یاد ہن گزرئیے ہوئے ساوݨ دیاں ظالم بارشاں
ایں دفعہ ساوݨ دے او منظر نظر مگدی نئیں

میں سݨیے اُتھ پنج ڈتے فصلیں کوں ظالم بارشیں
اِتھ گذارا ہے درختیں دا فقط پنیاں تے

وت ایں سال وٹھے مینہہ انجھاں دھرتی ٹبیاں کھا گئی
پہلی سیڑھ دی جھ تے ویہہ گئے کئی ہیریں دے بھاں

ایں دفعہ چوپھیروں واچھڑ دی رت ہے دوستو
اپنڑے کوٹھے توں نکل کیں ہئی پناہ گولو ودے

موسم سخت کراڑیاں رتیں واچھڑ وسدیں کتواں ڈینہہ ہے
قدرت دی منشا ہے یارو بھے لوکی کم نہ ونجن

بارشیں وسنڑ دا منظر تاں تساں ڈیکھ گھدے بارشیں دے نہ وسنڑ دا منظر وی کوئی انجھاں خشگوار نئیں۔ ہنڑ ذرا خشک سالی دے وچ دمان دے لینڈ سکیپ دا محسوساتی منظر:

کریہہ ہے سخت کرینہیں تے ڈھیر پھل ڈسدن
میڈے وسیب تے ایں سال خشک سالی ہے

ایں نگر وچ تاں کریہہ دا ہے رواج عرصے توں
معجزہ ہے جو درختیں تے نمی ہے یارو

کریہہ دی خالت تاں تساں ڈٹھی ہے اوندے نتیجے اچ جو کجھ تھیندے:

کیا خبر ایں سال وت کتنے زناور مر ونجن
این دفعہ میدان تے ساول نہ گھا کجھ وی نہیں

موسمیں دی اے بے یقینی دمان دے ہندے دے مزاج اچ تلون پیدا کریندی اے۔ کریہہ خشک سالی پچھلے سال دے بارشیں دی تباہی کوں بھلوا ڈیندی اے:

کریہہ ہے اتنی دعائیں منگدیں زبان چیڑا تھ تھی گئی ہے
میڈا خیال اے ایں خشک دھرتی تیں کوئی واچھڑ دھمال کھیڈے

موسمیں دی اے سختی تے انتہا پسندی لوکیں دے مزاج وچ وی ہک کھوہرا پن تے شک پیدا کر

ڈیندی اے جیوݨ تے وسیب نال اونکوں اپݨے رشتے کوڑے لگدن ۔ خواہشاں تے امیداں وی دوکھا لگدین :

ہاڑ ماہنہ دا سجھ نظردین خواہشاں
وقت دا او چھݨ وی لیرو لیر ہے

یاوت این لگدے جو :

نکلاں باہر تاں نازک تن کو چھتی واچھڑ چھنبے
اندر بہہ کے پیلا بو چھݨ ہنجوں نال پیاواں

ایہا وجہ ہے جو اقبال سوکڑی ہمیشہ واحد متکلم دا صیغہ استعمال کریندے کیونجو اوندے کولوں ساری جگ ورتی ہڈ ورتی ہے :

میں نہ آکھیا ہا اچاں برف تے ٹرنا پوسی
سجھ وی نکھتے تاں او سردی کنوں جُڑیا نکھتے

"کالے روہ چٹی برف" تے "ورقا ور قا زخمی" کہیں دمانی دی زندگی دی Pictogra-phy ہے نہ صرف ایندے وچ اوندا موضوع object بلکہ اوندا معروض Subject وی انہیں کتابیں وچ شامل ہے ۔ پر ساڈے اج دا موضوع اقبال سوکڑی دیاں اے ڈوہائیں کتاباں نہیں ۔ انہیں دا ذکر ضمنی حیثیت اُچ آئے تاں جو اقبال سوکڑی کوں اوندے وسیب سمیت سمجھن وچ ساڈی مدد کرے ۔ ساڈا موضوع اوندا اگلا سفر ہے یعنی اوندی نویں کتاب "لیرو لیر پچھانواں"---

اشو لال

ٻاوی

سنتا پاکستان ہݨ ٹُر دے ہاوی گالھ اے اوندے نال بھتاں اِچ کہیں موہنہ کالا کیتا۔ لومیہے او اے ہوک اپݨے ڈدھ اِچ یاوستی وستی پھردی راہی۔ تر ہمتیں اوکوں ڈیکھ -- توہاں، توہاں یہ کرن ہا۔ پتہ نئیں کیہڑا پاپ ہوسی ؟ ول ہک ڈینہہ اونویں ای بھتاں اِچ کتھائیں ہال جاہ رت دے بھرے کپڑیاں نال اوکوں نے کنوال دے ہوہے اکوں رکھ گئی۔ اے مویا ہویا ہال ہئی۔ ایں وقوعے دے ترتھے ڈینہہ ای کنوال مرسنتا !

ڈاہ بارھاں کوھاں دے گھیر اِچ او ساریاں وستیاں پھردی راہندی ہئی لنگانی والہ، حاجی وستی، گرمانیں، سیالیں، رانویں ...... پر اوندا مستقل ٹھکاݨا قاضی وستی -- سید حسین شاہ دا گھر ہا جیں اوکوں پاکستان ہݨ دے باد امان ڈِتی۔ انہاں وستیاں اچوں کجھ گھراں تے اوندا اندر دا اعتبار ہئی او ہݨ محبت نفرت کوں کتھائیں اپݨے وچوں چاندی ہئی۔

رانویں او صرف بی بی سلطانوں دے گھر تکے ہا۔ سلطانو بی بی اپݨی شادی دی ناکامی پچھوں اپݨی باقی عمر بھر انواں دے ہال سانبھݨ تے تسبیح پڑھݨ اِچ گزار ڈِتی۔ بھوں مذہبی تے بے بہا محبت کرݨ والی اوندی شخصیت دا اپݨیاں دی پیڑ اوندا گھمنڈ ہا...... ایں گالھوں اوندی مولی صاحب نال وی نہی ٹھندی ...... جیہڑا اوستی دا ہک سیاݨا تے عالم آدمی ہا تے رشتے وچ سلطانوں بی بی دا سوترو ی۔

جیویں یاد پوندے او کے ڈے پاروں ظاہر تھیوے ہا تاں سارے ہال ہاوی ...... ہاوی کریندے خوشی کنوں نہال تھی ونجن ہا، ہک ادھ ہال بھج کے سلطانوں بی بی کوں اے خبر ونج ڈیوے ہا ...... ہاوی آندی پئی اے، ہاوی آندی پئی اے۔ اے سݨ کراہیں سلطانو بی بی ...... اسمان دو موہنہ کر ہیجاں ہک لمبا ٹھڈا ساہ بھر کے آکھے ہا۔ یا میڈا مالک ! ...... ایندا مطلب او کھیں اپݨے اندروں چاندی ہئی جیویں واقعی اللہ میاں نال اوندیاں اکھیں چار تھیاں ہوون۔ ...... وت فوراً ای جیویں اوندے لولے جُثے وچ جند پے ونجے ہا۔ او اپݨے سر دا ہو چھݨ سنبھلیندی، ہک ہتھ وچ تسبیح نال ...... تکھیں تکھیں ٹُردی ہاوی کوں راہ وچ بھا کل آن پاوے ہا...... ہالاں دے ہجوم نال او ہاوی کوں اپݨے گھر گھن آوے ہا۔ لیس لیس لالوں بھری کوٹھری، بجڑی ہاوی کوں چمے ہا تے رووے ہا او کوں دھنوا، سیندھ سرے کر اپݨی عبادت توں جیویں ولھی تھی ...... کتھائیں تسبیح دے داݨیاں وچوں الاوے ہا......

''باوی تاں پورب دے ہیل اے ...... انہاں غریب وستیاں اچ ساڈے بال کھڈاوݨ آندی اے۔''
باوی ہمیشاں کجھ نہ کجھ الیندی راہندی ہئی، بھانویں جو اوندی زبان سمجھ نہی پوندی۔ وت وی ایویں لگدا ہا جیویں او بالاں دی زبان ودی الیندی ہووے ...... ہر ویلے کھلدی او سلطانو ٹی ٹی دیاں گلہاں مُھکاں نال بھر ڈیوے ہا اوندے وِنجݨ دے مہینیاں باد تئیں ٹی ٹی سلطانوں بہوں خوش خوش راہندی ہئی ...... اے گالھ اوندے بھر انواں کوں کڈاہیں وی سمجھ نہ آئی ...... جو یکدم اے مراق ماری ...... باوی کوں ڈیکھ کھڑ کھڑ کیوں ویندی اے۔ سید حسین شاہ ڈو جھا بندہ ہا جیکوں باوی دی محبت نصیب تھئی ...... شاہ سئیں سکول وچ استاد ہن تے باقی دا وقت وستی دے ڈاکخانے کوں وی ڈیندے ہن، چٹی سوہݨی حیاوالی بزرگی وچوں ہمیشہ ہک انداانہاں دے مکھ تے جیویں کھیڈدا ہووے۔ باوی اپݨے ٹرنگ تے کھٹ ناں جیرھا اوندا کل سمان ہا انہاں دے گھر ٹھکدی ہئی، جیڑھے پیسے اوکوں وستیاں اچوں اگڑن ہا شاہ جی کوں آن ڈیوے ہا ...... پتہ نئیں اوکوں کیویں تے کتھوں اے پتہ ہا جو شاہ جی پیسے کتھائیں بھیج وی سگدن ...... او اپنڑیاں گلھاں پھکا، ہتھاں نال مچھاں دے ول ہٹا ...... نجیاں دو اشارے کر شاہ جی کوں سمجھاوے ہا ...... بیٹا ...... بیٹا ...... ڈساوݨ اے چاہندی ہئی جو اوندے ڈو پتر ان ...... جنہاں کوں اے پیسے بھیجݨن، شاہ جی اوندی تر سلی کراتے پچھوں رووݨ ول بہون ہا۔
یار پتہ نئیں کیا تھی گئے؟

بھگی سوائے وچھوڑیاں دے بیاڑے وی کیا سگدی اے؟ او آپ نال آپ دیر تئیں چھڑ با ہن ہا، جے تئیں باوی جیندی رہی لوکاں کوں غدر دی یاد وی ڈیویندی رہی ...... ڈو ترے گالہیں، چھوہر (جیڑھے ہݨ وڈے تھی چکن) اج وی باوی دیاں یاد کر باہندن ...... ہک تاں او سخت چڑھدی ہئی کوئی بال جے تلی تے اوکوں پھوکا ڈیوے ھا ...... ایندا مطلب او موت سمجھدی ہئی ...... یا ڈو جھا، جے کوئی اوندی پوجا پاٹ اچ مخل تھیوے ہا ...... او ہمیشاں اپنی پوجا میت اچ بہہ کے کریندی ہئی ...... مولی صاحب وی ایکوں برا نہن سمجھیندے۔ اپݨے سر توں وٹے وتاء پانی تروتک گھنٹہ گھنٹہ بڑ بڑ کریندی رہے ہا جیندی بالاں تاں بالاں وڈیاں کوں وی کوئی سمجھ نہی پوندی جو پڑھدی کیا ہے۔ میت اچ بُہاری ڈیون وی اوندی پوجا دا حصہ ہئی مولی صاحب کنوں پچھو ہا، باوی کیڑھی زبان الیندی اے تاں آکھن ھا اے پور بھی زبان اے جے اگوں پچھو ہا پور بھ کوئی ملک اے؟ تاں کاوڑ اچ ولدا ڈیون ہا، تئیں کیا کرݨے؟ ونجݨے؟ شئیت انہاں کوں آپ وی ایندا پورا نہی پتہ۔ ہک ڈینہہ مستو ہونے دا گڈھوں میت اچ وڑ آیا ...... وت کیا ہا باوی گھر گھر ایندا انروار کیتا ...... بالاں اونکوں پہلی دفعہ کاوڑ دچ

ڈٹھا ...... آخر اوں اے شکایت مولی صاحب اگوں ونج کیتی ...... اے جاہل ان ...... جاہل ۔ اشاریاں اشاریاں وچ مولی صاحب ٻادی کوں سمجھایا وچوں او آپ وی رنج ہن ...... جو انہاں موسلیاں توں تاں ٻادی چنگی اے ، کڈاہیں کڈاہیں ٻادی کجھ دیر کیتے ٹھیک تھی ویندی ہئی ...... اوندے جملے پورے تے ربط وچ ہوندے ہن ...... پر سمجھ وت وی نہی آندی جو او کیہڑھی زبان الیندی اے ...... او ہندو وی جیہڑے اتھاں سرائیکی الیندے ہن ...... اوندی زبان گھٹ ودھ سمجھن ھا، پاکستان ٻݨن توں پہلے اوکوں ہک ہندو سیٹھ مل گھن آیا ہا اوں وی اگوں قصائیاں دے ہتھ ویچ ڈتی ...... تے بھڳی ویلے کوئی اوندا سگھ نہ تھیا ہݨ او اینجھیں ملک وچ راہندی ہئی جیندا نقشہ صرف اوندے تن تے ہا ۔ باد وچ کھلیا جو او حیدرو ملنگ دا ٻڈھوں نہی حقیقت وچ اے وستی آلیاں دی متفقہ افواہ ہئی جو حیدرو ملنگ تے مولی صاحب ولا کڈاہیں ہک ڈوجھے دا منہہ نہ ڈیکھن ...... گڈھوں مستو ہوݨے داہا ...... لوکاں حیدرو ملنگ دا ہلا ڈتا ۔ ڈوجھی ڈینہوار بی بی سلطانوں ٻادی کوں اپݨی باہنہ تے چھری وانگوں ہتھ چلا کے اوندے ڈڈھ وچ انگل پوڑ کے سمجھایا جو تیڈٖی وجہ توں کل وستی وچ شر تھئے ...... جیندے بارے اندری اندر کتھائیں او آپ وی سوگوار خموشی محسوس کیتی ودی ہئی جیڑھی وستی تے گزری نماشاں کنوں طاری ہئی ...... جیویں کجھ تھیا ہووے ...... پر ٻالاں وانگوں ٻادی کوں وی اے سدھ نہی پئی پوندی ...... جو وستی وچ تھیا کیا ہے ؟ بی بی سلطانوے دے سمجھاوݨ پچھوں اوں تے ایں خموشی دا بھیت کھلیا ...... پہلی دفعہ جیویں اوندی یاداشت ول آئی ہووے ...... او کتھائیں ڈکھی ہئی ، انجھاں ڈکھ جیہڑا ٻگھیپ دے باوجود وی اوندے چہرے توں ظاہر ہا ...... او راماں ، اللہ ، راماں ...... اللہ ...... راماں ، اللہ کریندی چلی ڳئی ۔ اے رانواں دی وستی اوندا چھیکڑی پھیرا ہاوت او کڈاہیں نظر نہ آئی ...... ایندے نال ای ٻالاں توں جیویں انہاں دی کھل رس ڳئی ہووے ...... آہدن ٻادی ایندے باد کھڑا مل گھدا ...... چھی مہیناں پچھوں جڈاں فرقہ پرستاں سید حسین شاہ دے گھر کوں ساڑیا ...... جیندی سبھ توں ڈھیر مذمت مولی صاحب کیتی ، پتا لڳیا جو ٻادی مر ڳئی اے ۔ ☆

محمد اسماعیل احمدانی

من موج میلہ

میں نکے ویلھے کنوں تنہائی پسند آں لوکیں نال کچہری کرنڑ یا مجلس ارائی میڈے مزاج دے خلاف اے۔ ڈوجھے لفظیں اچ میں غیر سوشل آں۔ تہوں تہ میلے تے ضرور ویندا ں کہ وڈے مجمع وچ ونج کراہیں انسان کھپ ای محسوس کریندے۔ تے اپنڑے آپ کوں اوں بھیڑ وچ گم کر چھوڑیندے۔ بالکل اپنڑے آپ کوں بھل ویندے۔ اتے ول جیڑھلے میلہ ترٹدے یا او میلے کنوں باہر نکلدے اتے اپنڑے آپ کوں نویں سر ملدے اتے دریافت کریندے۔ اوں ویلھے اوندی لطف اندوزی بے مثال ہوندی اے۔ نا تاں تنہائی وچ تاں جیڑھی اپنڑے آپ نال محفل آرائی رہندی اے اتے انجمنِ خیال دا کرتا دھرتا ہوندے۔ او انسان کوں کتھاں کلھا تھیونڑ دا لطف چاون ڈیندی اے۔!

رسولپور دے نیڑے اللہ آباد (دھنگانہ) دا ساوے چالیں دا میلہ، چام پور وچ مسنڑ شاہ دا میلہ، کوٹ مٹھن وچ پیر فرید دا عرس۔ ول سخی سرور سلطان دی وساخی، دیرہ غازی خان اچ تاریخی میلہ اسپان، ملتان اچ بہاوالحق زکریا دا عرس (سندھ وچوں غوث دے پاندھیاں دی آمد) شاہ لطیف بھٹائی دا اتے قلندر شہباز دا عرس اتے تاریخی دھمال ...... اہے میلے میلے ......ایہے عرس عرس ...... میڈے سفرِ زندگی دے خاکے دے پہلے ادھ اچ اُہے رنگ بھریندن، کہ جیندے نال باقی ادھ زندگی دی ست رنگی عبارت اے! کراچی و حیدر آباد شہر دیاں صنعتی اتے تجارتی نمائشاں۔ ونکو ونک دیاں کانفرنساں۔ سرکاری لوک میلے۔ اتے نذیر لغاری، زبیر رانڑا، علامہ اعظم سعیدی، مشتاق فریدی، سعید خاور، جاوید چانڈیو، انجم لشاری وغیرہ دے جشن فرید اتے سرائیکی کانفرنساں، قانون دے حوالے نال مختلف جیورسٹ کانفرنساں۔ اتے اہل قلم کانفرنساں اسلام آباد۔ وچ وی شمولیت کریندا رہیاں۔ جیڑھی جو سماجی ضرورت گھٹ اتے اوں ''ذوق میلہ'' دی تسکین زیادہ ہوندی ہئی۔ ہک دفعہ قانونائے تے ڈوجھی دفعہ قلم دے حوالے نال بیرون ملک ایہو جیہیں میلیں وچ شرکت دا موقع ملیا ہا۔ لیکن خدا جانے کیوں۔!؟ قبول نہ کیتم۔!

ول ایں تھیا کہ اپنڑے وسیب دے دُن وچ مہریوالہ تے سرائیکی ادبی ثقافتی میلے دا نغارہ وجیا ہا۔ میں وی اجرک مونڈھے تے رکھ ٹرپیوم اتے ونج شریک تھیوم۔ نغارا تاں عاشق بزدار وجایا ہا۔ شرناہ سرائیکی لوک سانجھ پھوکیا۔ پوری دھرتی کنوں لوک پلیچ پئے۔ سارے سرائیکی مہاندرے کٹھے

تھی گئے۔ ایں میلے وچ ہر او شئے ہئی۔ جیڑھی کہیں وی ادبی ثقافتی میلہ نما کانفرنس وچ ہووݨی چاہیدی اے۔ میں ترجھے سال والے میلے وچ وی گیا ہم۔ ! سئیں عاشق بزدار، تاج گوپانگ، جمیل دریشک، اتے جام تاج اوہے ہن انہاں نال میڈی محبت اتے نیاز مندی وی اوہا اے۔ میلہ وی لگدا ہوسی مگر میں ول نمی ونج سگیا۔!

ویسے میلے ہݨ اپݨے اندر اچ ڈاڈھے سوہݨے لگدن۔ جتھ سبھ کوئی آن شامل تھیندے ۔ کڈاہوں سڈیے نال اتے کڈاہوں ہا سڈدے۔ ڈاڈھی رونق رہندی اے۔ ایں "من موج میلہ" دی۔ شہر زندگی دی ساحلی دیوار دے اور ہوں والے شہر دے واسی۔ توڑیں پاروں ابدیت دے بحر دے شناور۔ کہیں کوں جھل پل کوئینی۔ من میلہ کنوں وقت بچدے تہ کتاب میلہ لاڈیندوں چو پھیر کتاباں ای کتاباں۔ جیویں میلے اچ بھرو بھر دے ہوون۔ ول اتھو فراغت تھیندی اے تہ "کلک و قلم میلہ" لگ ویندے۔ ول لکھ لکھاں رہندی اے۔ کہیں کوں اساروں۔ ابھاروں۔ کہیں کوں اجاڑوں ۔ لتاڑوں۔ کہیں کوں سنواروں۔ سنبھالوں کوئی پچھݨ والا کوئینی ۔ ڈاڈھا مصروف وقت گزردے۔!
دوستیں کوں شکایت اے اتے میڈا خیال وی اے کہ میں کجھ تنہائی پسند تھی گیاں اتے غیر سوشل آں۔ لیکن اتلا سارے من اندر تے تن باہروں دے میلے بھڳتاوݨ والا کیویں وقت کڈھ سگھدے کہ لوکیں نال میل ملاقات کریندا ودا رہے۔ مجلس آرائی تاں پریں دی ڳالھ تھئی۔!

ریاض بھٹی

کمپنی دی مشہوری واسطے

میلے مار کے تے ونجݨ دے تاں اساں منڈھ لا توں ݙاڈھے شوقین ہیں۔ جڈاں دا ہوش سنبھالیے سے نیڑے تیڑے آلا کوئی میلہ نئیں چھیا۔ پچھلے ویہہ پنجویہہ سالاں کنوں ایہو کر تا ہے۔ اے میلے ملاکھڑے بھانویں وسیب دی جیڑھی چنڈ اچ ہوون، ہک شے تہاکوں ہر جا تے نظر آسی ـــ تے او ہن سوڈھے واٹر وچݨ آلیاں کمپنیاں۔ جنہاں دا آکھݨ اے جو او اپݨی کمپنی دی مشہوری واسطے ہر میلے تے آندن۔ چھڑا اے نئیں بھل اے مشہور و معروف بزرگ ہستیاں تے مقدس مقامات داناں وی استعمال کریندن۔ جو کہیں نہ کہیں طرح کمپنی دی مشہوری ہر وبھر و تھی ونڄے۔ مثلاً داتا سوڈھا واٹر کمپنی، شاہ شمس تبریز سوڈھا واٹر، غوث بہاول حق سوڈھا واٹر کمپنی، بغداد سوڈھا واٹر کمپنی، مدینہ کولڈ ڈرنک کمپنی، وغیرہ وغیرہ۔

میکوں یاد اے اے کمپنیاں ہک آنہ گلاس کنوں شروع تھیاں ہن تے لاؤڈ سپیکر تے ہوکاݙتی رکھدے ہن:

''ہک آنے دا گلاس پیو ...... صرف کمپنی دی مشہوری واسطے ...... آؤ ملک صیب ...... آؤ خان صیب ...... ہک آنے دا گلاس ...... کوئی دو کھانیں ...... کوئی فراڈ نیں ...... تہاݙے سامݨے مشیناں چل رہیاں نیں ...... صرف کمپنی دی مشہوری واسطے ......''

ہݨ اے گلاس ہک روپے تک ہجیا کھڑے ...... ݙو نسلاں اے سوڈا واٹر پیندئیں پیندئیں جوان تھی گن، پر انہاں دی کمپنی اے مشہور ای نئیں پئی تھیندی ......

اے تاں ہر کہیں کوں پتہ اے جو کمپنی دی مشہوری واسطے عرس میلے بہوں اہم موقعے ہوندن ـ کیونجو اُتھی ملخی تماشہ تڑݙیکھݨ تے ون پونیاں شئیں گھنݨ کیتے کٹھی ہوندی اے۔ ایں موقعے توں فیدہ چیندیں ہوئیں کجھ کمپنیاں اپݨیاں شئیں دی مشہوری واسطے آندن تے کجھ کوں شہرت نصیب وی تھی پوندی اے۔ مثال طور انہاں وچوں ہک عنایت بھٹی دی ٹھیٹھر کمپنی وی ہئی۔ جئیں سبھ توں پہلے سرائیکی وسیب اچوں آپݨی فنکاری دا منڈھ بدھا، تے ول ہولے ہولے اے کمپنی فلم ساز بݨ گئی۔ کجھ سرائیکی فلماں وی بݨائیاں تے ول

نہ ڈھلے کمپنی دی مشہوری تھی گئی تے کمپنی پھر پئی تاں اوں پنجابی فلماں آلے پاسے زور رکھیا......

اچھا سئیں کجھ کمپنیاں ادبی قسم دیاں وی ہوندن وے ...... پڑھیے گڑھیے بھرا تاں انہاں کوں ''لانی'' آہدن، پر اساں ایں گالھ تے یقین نئیں رکھیندے۔ کیونجو ''لانی'' تے ''کمپنی'' دے لفظی معنیاں اچ بہوں سارا فرق پاتا ویندے۔ جیکر اساں انہاں ڈوہائیں دے سرائیکی معنے کڈھوں تاں لانی دا معنی تھیسی ''سٹھ'' تے کمپنی دا مطلب ہوسی ''سنگت''۔ ایندے بعد میڈا خیال ہے جو ہݨ کہیں ہٹی تشریح دی اصلوں لوڑ کینی۔

ایہو جیہاں کئی ادبی کمپنیاں ساڈے وسیب اچ موجود ہن جنہاں اچوں بھن تروڑ کمپنی، ڈُٹھ وٹھ کمپنی، ٹھرکی مزاج کمپنی، جھرلو پھیر انٹر پرائزز، ٹھک ٹھوں اینڈ کو، آچھڑ چھانڈا اینڈ برادرز، وڈ دھرکی پارٹی، پھوتل اینڈ سنز، ٹبرپال کمپنی، دھاڑیل ادبی سنگت، کھاڑے مار کمپنی، زیئم واٹ کمپنی تے آپ تڑاپی کمپنی...... وغیرہ وغیرہ قابل ذکر ہن۔ پر فی الحال اساں پہلی تے چھیکڑی یعنی صرف ڈو دا ذکر صرف کمپنی دی مشہوری واسطے کریسوں......باقی اگلی قسط اچ۔

پہلی بھن تروڑ کمپنی دا منشور ای اے ہے جو نت نتواں تجربہ کرو، بھانویں او تجربہ ادب اچ روایت دی پوڑی تے چڑھے تے بھانویں منڈھوں نہ چڑھے، تساں تجربے توں تجربہ تے بھن تروڑ کیتی آؤ......ایہا وجہ ہے جو اکثر اوہک گالھ آہدے ودے ہوندن جو وچوں کوئی ہٹی نویں گالھ نکل آندی ہے۔ بالکل قوالی گاوݨ آلے گویاں دی کار، جیویں ہک قوال مصرعہ گاندا پیا ہوندے جو وچوں ڈوجھا راہگڑی مار نکل آندے۔ ایں کمپنی دے ڈھیر سارے ممبراں اچوں ڈتن، میرو، مدو، ڈیوایا وغیرہ سرکڈھویں مانس ہن۔ انہاں دا دستور اے ہے جو ڈتن، میرو تے مضمون لکھسی، میرو مدو تے، مدو ڈیوائے تے، تے ڈیوایا ڈتݨ تے......ول ڈڈھپ اے جو ایہہ سارے دے سارے مضمون ہکے رسالے وچ ہکے واری وڈی دیدہ دلیری نال کمپنی دی مشہوری واسطے چھاپے ویسن...... پر کمپنی اے مشہور ای نئیں پئی تھیندی......

ہٹی کمپنی جیندی مشہوری دا اساں تہاڈے نال وعدہ کیتا ہے...... او ہے ''آپ تڑاپی کمپنی''۔ جیا سئیں! جیویں جو ناں کنوں ظاہر ہے، اے کوئی ڈھیر ہندیاں دی کمپنی کینی، بھل یکدماں ہکے جݨے دی نویکلی تے ملک مہانگی کمپنی ہے۔ قدرت موصوف اچ ہکے ویلے کئی صفتاں تے گݨاں کوں کٹھا کر ڈتے، تے اپݨے من اچ ہر دم ہک انجمن دی طرح ہوندن۔

ایں کمپنی دے "All in all" ساڈے جانڑ آلے ہک ماشٹر صیب (کجھ عرصہ پہلے پروفیسر سلم ہندے ہن، پر اجکل ڈاکدار سڈیندن) ہن۔ آپ دی شخصیت کوں میں کمپنی آکھ تے تہاڈے نال کھل ہاسہ نمہ کیتا، بھل حق سچ انہاں دی شخصیت ''انجمن'' دی کار ہے...... ڈبل ٹرپل ایم اے تاں سُنڈے ہاسے، پر انہاں کوئی درجن کھن ایم اے، ڈیڈھ درجن ڈپلومے، ڈاکداری دے کورس کنوں علاوہ انڑ گنت صوفیانہ سلوک دے چلے وی کیتے نیں۔ چھڑا اے نیں، بھل سرائیکی، پنجابی، اڑدو، ہندی تے سندھی شاعری تے احسان فرماونڑ توں علاوہ تراجم، افسانے، ڈرامے، تحقیق تے تنقید دے میدان اچ وی کمپنی دی مشہوری واسطے زور ازمائے نیں۔ اپنڑے فن تے شخصیت بارے پڑھنڑ آلے زمانے کنوں گھن تے موجودہ دور تک دے فوٹوواں تے مشتمل ہک کتاب...... ول بئی کتاب چھپوائی ہنیں...... پچھلے ویہہ پنجویہہ سالاں کنوں ''آپ ترائی کمپنی'' آپنڑا تن، من تے دھن لا بیٹھی اے...... پر سوڈھے واٹر آلی کار ایں کمپنی دی مشہوری نہ تھیونڑی ہئی نہ تھئی اے...... ہنڑ سنڑے سے دنیا دی ناقدری کنوں تنگ آتے تبلیغ دا کم شروع کرڈتے نیں...... تے اے وی...... کمپنی دی مشہوری واسطے......
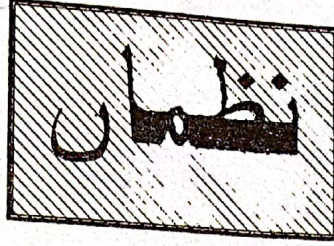
صابر چشتی

ساڈا جیونڑ تھل

کئی نہ ساڈے درد ونڈاوے
کئی نہ ساڈا تھیوے
اپنڑاں آپ تاں جیوے!
اساں وی تاں جیندے جی ہیں
ساڈا جیون تھل
تھل دے اچے اچے ٹبے
ساڈے تاج محل
متّاں کوہاں دے پندھ ان ساڈے
کئی نہ رلے چلے
جیندیں کئی نہ رُلے
اساں اپنڑے تھل کوں، اپنڑی
اکھ دا پانی ڈیسوں
اپنا آپ وسیسوں

مزمل حسین

ونگو وانڑی

ہک اینجھی تربیت ڈٹھم
جیندے ہتھ اچ سوئی
سرتے چھبا
لیرکتیر اں بوچھنڑ او ندا
میل کچیلیاں کالیاں لٹوں
وینی وچ نہ ونگاں
بن کجل دے اکھیں اوندیاں نہ کوئی خواب خیال
کچھ اچ ننگا بال
واہ آدم دی آل

رحیم طلب

مال

ہک الھڑ مٹیار
ہوٹھاں تے سرخی لاتے
گلھاں تے لپ لپ پوڈر تے لالی
زلفاں اوندیاں چھلے چھلے
گلی دے وچ ویندی پئی ہئی
میں اونکوں بھیݨ جو آکھیا
فٹ او بولی
پہلے ایہ ڈس
تیڈے کھیسے اچ
چوکھا مال اے!!

تانگھ دی درسال

امیداں دی سوہݨی نینگر
اکھ وچ آس دا اجلا پاتے
تانگھ دی درسال تے بہہ تے
راہ بھالے تاں کے تئیں بھالے
انت ایں تانگ توں عاجز تھی تے
اپݨی پکی پت دے آکھے لگ تے
اپݨے پیار دے کچے گھڑے دے بھرنے
پریت کوں امر کرݨ دی خاطر
او دل دا چاک رفو کر گئی
ویندی سیڑھ اچ
دھو کر گئی!!

سنجان

دریا سمندر وچ لہہ تے
اپݨی ہستی ونجا بہندن
پر میں سمندر وچ لہن والا
او قطرہ نئیں
جیڑھا اپݨی سنجاݨ ونجا بہوے

کنجھری

او سڑک تے بݨی ہوئی
سبیل دی کار ہے
جیکوں کہیں نال وی وانج کائنی
جتھاں تسے
بہہ تریہہ لہیندن!

حسن رضا گردیزی

پاگل بندہ

ہک بیا بندہ میڈٖے اندر رلے جھٹ گزریندے
جیڑھا ہر ہک موڑ تے میکوں پُٹھے رستے لیندے
حُسن پرست قیامت دا ، جتھ سوہݨی مورت ڈٖیہدے
ہوش حواس توں باہر تھی کے نچدے جھمریں پیندے
ہر دشمن کوں ودست سمجھدے، جاݨ کے دھوکا کھاندے
آپے اوکھیاں نیٹاں لیندے، آپے بہہ پچھتاندے
لوکاں دیاں خوشیاں دی خاطر ، اپݨا چین ونڄیندے
ڈٖکھاں دے وچ لذتاں چیندے، اوترے ونڄ کریندے
دنیا داراں کولوں ڈٖردے، بھڄ کے جان چھڑویندے
ہر نقصان کوں ہر فیدے توں چنگا کر سمجھیدے
بھنیاں قبراں ، اجڑیاں گستاناں وچ ونڄ کھڑیندے
کالیاں راتیں وچ سنڄیاں راہاں تے ونڄ رلیندے
پاگل بندہ پاگلاں وانگوں حال حوال کریندے
اے جیڑھے میں شعر لکھیداں اوہو بہہ لکھویندے

خالد اقبال

نظماں

آوی دا بالن

سکھ کانے تیلے
سکھ کانے تیلے
ٹک ٹک ٹک
دھواں دکھیا دکھیا
کھوں کھوں کھوں
پنجرہ تھکیا ہٹیا
تندئیے تن درد ہلے
ہتھیں رہ گئے ایکسرے
جیونڑ دے سب حیلے
آوی دا بالنڑ
سکھ کانے تیلے

او منی بساں

اپنڑے اپنڑے
روٹاں اتے
جیویں ٹورو
انویں ٹردین
فالتو گالھیں

بلیاں

پالتو بلیاں گھراں اچ رہندن
چھچھڑے ہڈی پچھوں
پولے پیریں
''میاؤں میاؤں'' کریندیاں ودن
فالتو بلیاں
شہر دے ہوٹل دے باہروں
فالتو بلیاں دا کئی ہک گھر
یا کئی ہک ٹکاناں نی ہوندا

رفیق احمد پوری

سوچیں تے بر فاں کھیڈ دن بھائیں زبان تے
ایہ رت وی اساں ڈیکھنی ہوسی جہان تے

رل وسدے جیہڑے غاصبیں دا ہتھ فراخ ہے
ہوسگدے اکھیں رکھ گھنن میڈے مکان تے

لکھ وار اپنے سر تے کرے بھیڑ آدمی
لوکیں تبرا کرنے اوندے خاندان تے

اصلی پھلیں دا جیڑھا وپاری ہا اج او ہو
کاغذ دے پھل سجائی کھڑے اپنی دکان تے

شہباز رہ گئے اپنی روایت دے مان تے
کانویں دی ٹولی پہنچ گئی ہے آسمان تے

ایڈا وی کوئی گنوک نہ ہووے اساں سوال
جو مے دی سوچ رکھے نہ گنولے زیاں تے

لگدی ہے زمی رت کوں رفیقم سیانا تھی
زمیش دے گلاب نئیں کھڑدے چٹان تے

گجھڑے کینی میں توں حال محلے دے
میڈے گھر وچ پڑھدن بال محلے دے

در کھڑکوں تاں اندروں تاڑی وجدی ہے
گانڈھے ایں ہن ہک بئے نال محلے دے

کرسی تئیں ایویں کینی پناں بچڑا
ماء کیتے ہن پوہریے پال محلے دے

ہکے تھاں دا کھادا جیڑھے بھل ویندن
اتھے وی ہن کئی بلج پال محلے دے

کوئی کہیں دا گروان جھلے میں کمب ویندا اں
میڈے سینے تے ہن وال محلے دے

کہیں ویلے تاں سوہنیاں دا ترڑ گھرسن
وٹاں ھل کھڑدن مہینوال محلے دے

گٹراں دی ہمروز رفیق غذا بندن
کیڈے لا وارث ہن لال محلے دے

اینویں نہ تانگھ توں اکھیں کوں بال تے
اکھیں عذاب ݙیکھݨے خواباں کوں پال تے

ݙیہاں کوں سیک سیک تیݙے رنگ روپ دا
راتیں کوں ریس ریس تیݙے وال وال تے

خوشبو دا بخت بھاڳ تاں کہیں دا نصیب تھے
ساکوں مسا ٻگیا کوئی رنگاں دی جھال تے

ڳالھیں دے لوک تیز تے ٻولݨ تے ماݨ ہا
قصہ تھے مختصر تیݙی چھوٹی جی ڳال تے

پورہیے دا بھوڳ بھوڳ تے ولسوں ملݨ دے سانگ
چوڑا تے ٻانہہ چوڑیلی رکھیں سنبھال تے

کے تیئں کہیں دی تانگھ ٻنگھیجے کے تیئں کانگ اݙاروں
کے تیئں کہیں دے رستے بھالوں ، اپݨی واٹ نہاروں

سارے سنگ مترائے پاروں ونج نہ پار پرائے
اپݨے ،پیے ،سکے ،سوہرے ساہگی سنگ ارواروں

اکھیں دی درسال تے آخر کے تیئں ہنجوں ہاروں
ساہ ساہ کوں سکرات لگی نت پپلیاں روز جھٻاروں

اندروں ہاڑ ھنالا کالا اکھیں وسدا ساونݨ
چلو سینے سیک سوایا داون کوں تاں ٹھاروں

جھوکاں چھوڑ تے ونج نہ سانول مولا ماڑ وسیسی
روہی ریت دے کنڈے ککرے پپلیاں نال بہاروں

آخر سچ دا موسم آسے تھیسن حداں جاری
آ ہک ݙوجھے کوں ٻگل لا تے سولیاں آپ سنگاروں
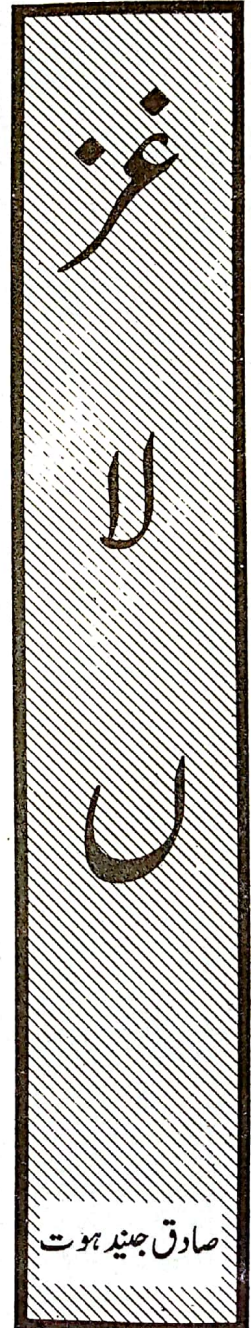
جیندی ساز تے گنگا سر پکڑے ، جیندی جمنا صفت بیان کرے
جیندی لات منات وی ریس کرن ، مہاراج کوں جو حیران کرے
جیکوں مندر دی سلھ سلھ رووے ، جیندیاں قسماں خود بھگوان کرے
اوں صنم دی سبقت ٻول اچ ہاں ، کوئی ٻول ڈیوے احسان کرے

اکھیں محو تھیاں ہک مرکز تے ایہا رمز الستی کھا ڳئی
ملیۓ درس شہود وجود والا، نہ ہووݨ ہستی کھا ڳئی
مۓ خانۂ وحدت وچ اجکل ، مۓ خوار کوں مستی کھا ڳئی
دل سبقت حسن پچھاݨ کوں ، ایہا حسن پرستی کھا ڳئی

مشتاق احمد سبقت

پھٹ پھٹ دی ہے خیرات پنی لا سینے پھٹ اساں ٹر ویسوں
در در تے پنڑاں کم ساڈا، سر نیواں سٹ اساں ٹر ویسوں
پکھی واساں نال نئیں شر ٹھہندے ، اجھو کیڑی پٹ اساں ٹر ویسوں
جھیڑا جھیڑ کے سبقت کیا کرنے، بیٹھوں جھٹ دا جھٹ اساں ٹر ویسوں
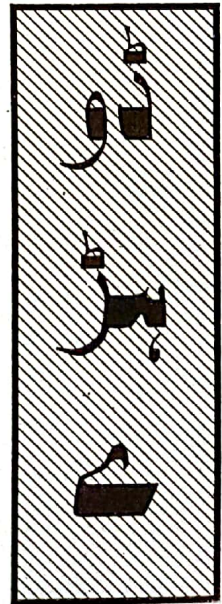
نہ بھن قاصد نہ جھنکاں ڈے، تھی بے وس نین اچھل پوسن
جے نکھتی کوک فقیراں دی ، در نال دیواراں ہل پوسن
تن حضرت عشق جلا چھوڑے، ساہ سیک توں بھاہیں بل پوسن
جے سبقت انج کوئی دھاں ماروں کائنات دے پتھر ڈل پوسن

انتخابات سرائیکی ادبی مجلس (رجسٹرڈ) بہاولپور

سرائیکی ادبی مجلس بہاولپور دی انتظامیہ کونسل دے ممبراں دی چوݨ اج مورخہ ۷ مارچ ۱۹۹۹ء کو پیشیں ویلے دفتر مجلس ''جھوک'' وچ محترم سید فیض اللہ شاہ دی نگرانی وچ تھئی۔ اے چوݨ ڈو سال (۱۹۹۹-۲۰۰۱) کیتے ہے۔ انہاں چونڑیں ممبراں داناں کھ ایں ہے۔

۱	سید دین محمد شاہ	صدر
۲	ممتاز جاوید ملک	نائب صدر
۳	محترمہ انجم گیلانی	نائب صدر خواتین
۴	حاجی محمد مشتاق علی	جنرل سیکریٹری
۵	رشید احمد قریشی	ڈپٹی سیکریٹری
۶	خواجہ نعمت اللہ	اسسٹنٹ سیکریٹری
۷	جناب رحیم طلب	ناظم شعبہ مطبوعات
۸	جناب محمد زکریا چغتائی	ناظم شعبہ مالیات
۹	جناب محمد افضل راہی	ناظم شعبہ نشر و شاعت
۱۰	جناب حفیظ الرحمٰن	ناظم شعبہ تقریبات
۱۱	حکیم فضل حسین ذوق	ناظم شعبہ قرآن و حدیث
۱۲	محترمہ بتول رحمانی	ناظمہ شعبہ خواتین

عہدے داران تے اراکین دی حلف برداری دے بعد جنرل کونسل ہیٹھلے امیدواریں کوں پنج سالیں کیتے نگران کونسل دے رکن دے طور تے منتخب کیتے۔

۱	جناب سید فیض اللہ شاہ
۲	جناب میاں حسنین حیدر
۳	جناب سید دین محمد شاہ گردیزی

۴	جناب ڈاکٹر محمد شاہد خلیق
۵	جناب محمد ریاض خان خاکوانی

ایندے بعد نگران کونسل متفقہ طورتے سید فیض اللہ شاہ صاحب کوں اپݨی نگران کونسل دا رکن چݨیا یاد راہوے جو انتظامیہ کونسل دی چوݨ نومبر ۱۹۹۷ء کوں تھیوݨی ہئی جیڑھی کجھ حضرات دی ''دانشوری'' دی وجہ توں وقت تے نہ تھی سگی۔

اج دی چوݨ باہمی رضاتے پرامن ماحول وچ تھیوݨ تے حاجی محمد مشتاق علی صاحب جملہ اراکین جنرل کونسل کوں مبارکباد ڈِتی تے جناب فیض اللہ شاہ تے جناب سید دین محمد شاہ دی مجلس کیتے بے لوث خدمت کوں سراہیا۔

جناب سید دین محمد شاہ جنرل کونسل دے معزز اراکین دا شکریہ ادا کیتا تے اپݨے خطاب وچ آکھیا جو انہیں کوں ایں بھرپور اعتماد توں نواں حوصلہ ملیے تے او اپݨی کم مائیگی تے مصروفیت دے باوجود مجلس دی نیک نامی کیتے اپݨی کوشش جاری رکھیسن۔

بعد وچ انہیں قرار داداں پیش کیتیاں جیندے ذریعے محترم جناب ڈاکٹر شفیق خان وائس چانسلر اسلامیہ یونیورسٹی کوں خراج تحسین پیش کیتا گیا جو انہیں حضرت خواجہ غلام فرید رحمۃ اللہ علیہ دی صد سالہ تقریبات کوں شایانِ شان طریقے تے منایا۔ انہاں تقریبات نال سرائیکی خطے دی علمی، ادبی تے ثقافتی روایت کوں نویں زندگی ملی اے۔ سرائیکی ادبی مجلس دا اج دا اجلاس عام ''حضرت خواجہ غلام فرید چیئر'' دے قیام تے وی محکمہ اوقاف، حکومت پنجاب دی سرپرستی، جناب وائس چانسلر صاحب دے تدبر تے جناب جاوید چانڈیو انچارج شعبہ سرائیکی دی خدمات تے وی تشکر دا اظہار کریندے۔ تے ممنون احسان ہے۔

۲: بعض نقصان پچاوݨ والے دانشوراں دی مقدمہ بازی نال مجلس دے معاملات وچ جو خرابیاں تے الجھاوٗ پیدا تھئے تے بدنامی تھئی اے اج دا اجلاس عام ایندی پرزور مذمت کریندے تے ایندی بنیاد تے مجلس دے ڈو ارکان دی بنیادی رکنیت ختم کرݨ دی منظوری وی ڈیندے۔

آفس سیکریٹری محمد ریاض انجم پچھلے سالیں دی مالیات رپورٹ پیش کیتی۔ ساری جنرل کونسل، مجلس انتظامیہ تے نگران کونسل سابقہ سارے اخراجات دی منظوری ڈِتی۔ سید فیض اللہ شاہ کنوینر نگران کونسل آکھیا جو اے رپورٹ سہ ماہی سرائیکی وچ شائع کیتی ونجے۔ ساری جنرل کونسل دی تحریک تے مجلس لائبریری دی قفل کشائی وی کیتی گئی۔ ☆

رپورٹ: جاوید احسن خان + میاں محمد حسین

ڈیرہ غازی خان وچ ’’خواجہ فرید قومی سیمینار‘‘

جغرافیائی طور تے ڈیرہ غازی خان ملک دے چاریں صوبیں دے درمیان واقع ہے۔ ایں وجہ توں مختلف خطیں دی لسانی تہذیبی تے ثقافتی رنگینیں دا بہوں سوہنا سنگم ہے۔ ایندے شمالی سرے تے عظیم روحانی پیشوا پیر پٹھان حضرت خواجہ شاہ سلیمان تونسویؒ تے جنوبی سرے تے عظیم صوفی شاعر عارف روہی حضرت خواجہ غلام فریدؒ جیہے شہرۂ آفاق صوفی بزرگ تے اولیاء اللہ آسودہ خاک ہن۔ جنہیں دے مزارات مرجع خلائق ہن۔ مفکرین دی متفقہ رائے ہے جو انسان دی شخصیت تے کمال فن اوندی روح دی عظمت کنوں جنم گھندن۔ خواجہ غلام فرید جتنے وڈے روحانی پیشوا ہن اتنے وڈے سکالر تے باکمال شاعر وی ہن۔

نامور سفرنامہ نگار تے ادب پرور ڈپٹی کمشنر سید شوکت علی شاہ دی ڈیرہ غازی خان وچ آمد ایں گالھ دا اعلامیہ ہا جو اتھاں شعر و ادب دا موسم بہار آ گئے۔ انہیں چیئر مین ضلع کونسل ڈیرہ غازی خان سردار سیف الدین خان کھوسہ دے تعاون نال ’’کل پاکستان مشاعرے‘‘ تے ’’خواجہ فرید قومی سیمینار‘‘ دا اہتمام کیتا اے ڈوہیں عظیم الشان تقاریب ’’مجلس تقاریب ملی‘‘ دے زیر اہتمام ضلع کونسل ڈیرہ غازی خان دے تعاون نال ۱۰ اپریل ۱۹۹۹ء کوں روایتی شان و شوکت دے نال منعقد تھیاں۔

’’خواجہ فرید قومی سیمینار‘‘ سرکٹ ہاؤس ڈیرہ غازی خان وچ شام چار وجے منعقد تھیا۔ جیندی صدارت صوبائی وزیر سردار ذوالفقار علی خان کھوسہ کیتی۔ ڈاکٹر شہزاد قیصر سیکرٹری تعلیم پنجاب مہمان خصوصی ہن، رانا مقبول احمد خان کمشنر تے سردار محمد سیف الدین خان کھوسہ چیئر مین ضلع کونسل اعزازی مہمان ہن جڈاں جو نظامت دے فرائض راقم (جاوید احسن خان) انجام ڈتے سیمینار دا آغاز حسب روایت تلاوت کلام پاک تے نعت شریف نال تھیا جیندی سعادت بالترتیب قاری شاہنواز خان کھتران تے مشہور شاعر مظفر وارثی کوں نصیب تھئی۔

خواجہ فرید قومی سیمینار دے میزبان چیئر مین مجلس تقریبات ملی سید شوکت علی شاہ ڈپٹی کمشنر آکھیا جو ڈیرہ غازی خان دی عوام خوش قسمت ہن جو ملک دے نامور شاعر ادیب تے مقالہ نگار انہیں دے مہمان ہن تے انہیں مہمان ہستیں دی اے خوش بختی ہے جو او اج ہک انجھی ہستی کوں خراج عقیدت پیش کرن کیتے کٹھے تھئے ہن جیندی شاعری، تعلیمات تے فلسفے اذہان کوں جلا بخشی تے دلیں کوں منور کیتا تے ہک انجھا آفاقی پیغام ڈتا جیڑھا مسلمانیں کیتے مشعل راہ ہے۔ سید شوکت علی شاہ خواجہ

غلام فرید دی شاعری، فن تے فلسفہ وحدت الوجود تے اظہارِ خیال کریندے ہوئے آکھیا جو ڈاکٹر شکیل دے مطابق خواجہ فرید نے جیڑھے رنگ تے جیڑھے سوہݨے انداز وچ فلسفہ وحدت الوجود پیش کیتے اج تک کوئی شاعر تے فلسفی پیش نہیں کر سگیا۔ تے نہ ہی شاید کوئی آئندہ پیش کر سگے۔ سید شوکت علی شاہ آکھیا جو خواجہ فرید کوں خراج عقیدت پیش کرݨ دا بہترین طریقہ اے ہے جو چھڑیاں ڳالھیں کرݨ دی بجائے جو اساں سچی نیت نال انہیں دیاں سکھاوتیں تے عمل کروں ۔ انہیں دی شاعری تے فلسفہ --- محبت، اخلاص، مروت تے حسنِ اخلاص تے بد حل ہے پر اج جیڑھلے اساں اپݨے چدھاروں دید بھوویندے ہیں تاں بہوں ڈکھ تھیندے۔ بھرپی ساہ ڈیندی ہوئی تے غریبی ہتھ بدھیدی ہوئی، کاروانِ حیات تنگ نائیں تے ڈراکلیاں گھاٹیاں وچوں لنگھدا ہویا تے تے کارواں دی صدائے جرس کنیں وچ زہر وٹیندی ہوئی محسوس تھیندی ہے ...

ایندے بعد ملک دے مختلف حصیں وچوں آئے ہوئے دانشوریں، سکالریں تے شاعریں ایں عظیم صوفی شاعر کوں اپݨے اپݨے مقالیں تے اندازِ بیان وچ خراج عقیدت پیش کیتا۔ سبھ کنیں پہلے کوٹ مٹھݨ دے نوجوان محقق پروفیسر شکیل پتافی "خواجہ فرید پیغامبر انقلاب واتحاد" دے عنوان نال مقالہ پڑھیا۔ سیݨ سعیدہ افضل اپݨے مقالے وچ آکھیا جو اج میڈے شہر دا ستارہ اوج ثریا تے نظر دے کیوں جو خواجہ فرید دی ذاتِ گرامی کوں خراجِ عقیدت پیش کرݨ کیتے اتھاں وطن دے مایہ ناز ادیب، شاعر، دانشور تے ادب نواز ترمیتیں تے جوان کٹھے تھی ڳئن۔ مستونگ بلوچستان دے فاروق ہوریں آکھیا جو خواجہ فرید دا عارفانہ کلام عوام تے خواص وچ ہکو سواں مقبول ہے۔ مظفر گڑھ دے پروفیسر سجاد حیدر پرویز خواجہ صاحب دے نثری ادب تے کتابیں بارے اپݨا تحقیقی مقالہ پڑھیا جیکوں بہوں پسند کیتا گیا۔

اسلامیہ یونیورسٹی بہاولپور دے سرائیکی شعبے دے استاد پروفیسر جاوید حسان چانڈیو "پٹ انگریزی تھاݨے" دے عنوان نال اپݨا تحقیقی مقالہ پڑھیا جیکوں حاضرین ڈاڈھی توجہ نال سݨیا تے سراہیا۔ ڈاکٹر طاہر تونسوی "نئے جہانوں کی تفہیم کا شاعر خواجہ فرید" دے عنوان نال مقالہ پڑھدیں ہوئیں آکھیا جو "سرائیکی زبان دے عظیم شاعر خواجہ فرید دی شاعری دا کینوس کائنات دے وسیع تر پس منظر وچ کھنڈیے ہوئے اݨ گݨت موضوعات دا منظر نامہ پیش کریندے"۔ ایں دوران وچ مہمان شاعرہ پروفیسر فرخ زہرا گیلانی (فیصل آباد) خواجہ فرید دے حضور منظوم خراج عقیدت پیش کیتا۔ پروفیسر الطاف اثیم اسسٹنٹ ڈائریکٹر سچل چیئر شاہ عبداللطیف یونیورسٹی خیرپور اپݨا مقالہ "سچل سرمست اور خواجہ فرید میں فکری مماثمت" پیش کیتا تے تحقیں کوں ایں موضوع تے

مزید تحقیق دی دعوت ڈِتی۔

حضرت خواجہ غلام فرید دے مقربِ خاص میاں برکت علی دے پوترے تے ممتاز شاعر تے ادیب امداد نظامی تمغۂ امتیاز جیڑھے کوئٹہ بلوچستان کنیں تشریف گھن آئے ہن، اپݨے پر مغز مقالے وچ خواجہ صاحب کوں بھر پور خراجِ عقیدت پیش کریندیں ہوئیں آکھیا جو ''خواجہ صاحب دیاں کافیاں سازِ ازل تے سرمدی نغمہ ہن جیڑھیاں دل آلیں کیتے روح دی غذا ہن''۔ ملک دے نال آلے ادیب تے شاعر احمد ندیم قاسمی (لاہور) اپݨے کلیدی تے جامع مقالے وچ آکھیا جو ''جیکر ہومر کنیں ہن تئیں دے عظیم تے غیر فانی شاعریں دی گݨتری کریجے تاں او شیت ویہہ پنجویہہ کنیں اگوں تے نہ ودھسی تے اساڈے خواجہ فرید انہیں عظیم تے لافانی شاعریں دی صف وچ شامل ہن۔ انہیں انسان دئیں بنیادی تے جبلی جذبیں دی تہذیب کیتی اتے اتنے سوہݨپ تے توازن نال تہذیب کیتی جو محبت دے ازلی تے ابدی جذبے کوں عبادت دی حد تائیں پچا چھوڑیا''۔ مہمانِ اعزاز رانا مقبول احمد خان کمشنر دیرہ غازی خان آکھیا جو خواجہ غلام فرید آپݨی مقبولِ عام شاعری وچ محبت تے اخوت، انسان دوستی، مذہبی رواداری اتے خیر تے فلاح دا جیڑھا درس ڈِتے اساکوں اوں تے عمل کرنا چاہیدے تے قومی یکجہتی دے ودھارے کیتے ہر قسم دے فرقہ وارانہ تعصبات دا خاتمہ کرݨا چاہیدے۔ ایہو قرآن تے سنت اتے اولیاء کرام نال محبت دا بہترین طریقہ ہے۔ مہمانِ خصوصی ڈاکٹر شہزاد قیصر (پی ایچ ڈی خواجہ فرید) آپݨے انگریزی مقالے وچ ''خواجہ فرید دے نظریہ وحدت الوجود'' کوں موضوع بݨایا تے نہایت فصیح انداز وچ ایں عقدے دی اوکھی گنڈھ کھلیندیں ہوئیں خواجہ صاحب دے انڑ چھوتے اندازِ فکر کوں سوجھل کیتا۔

صدرِ تقریب سردار ذوالفقار علی خان کھوسے اپݨے صدارتی خطاب وچ آکھیا جو ملک دے نامور محقق تے فرید شناس مقالہ نگاریں حضرت خواجہ فرید کوں اپݨے اپݨے رنگ تے اپݨی اپݨی سوچ موجب خراجِ عقیدت پیش کیتے تے کوئی اجھا پاسہ نہئیں چھوڑیا جیندے تے سیر حاصل بحث نہ تھئی ہووے۔ انہیں آکھیا جو حضرت خواجہ فرید دی شخصیت روحانی فیوض تے برکات دا بوہا تے شاعری حکمت تے معرفت دا خزانہ ہے، ایہا وجہ ہے جو ویلھے دے نال نال انہیں دی مقبولیت تے شہرت وچ بیا ودھارا تھیندا پئے۔ انہیں آکھیا جو ساکوں خواجہ صاحب تے ٻنہیں بزرگانِ دین دی تعلیمات تے عمل پیرا تھی کراہیں پیارے وطن کوں امن تے محبت دا پنگھاہنڑاوݨا چاہیدے۔ ایں موقعے تے ہک یاداشت دے جواب وچ انہیں آکھیا جو مسلم لیگ دی حکومت اگست ۱۹۸۹ء وچ ایم اے دی سطح

تے تدریس کیتے اسلامیہ یونیورسٹی بہاولپور وچ شعبۂ سرائیکی زبان وادب قائم کیتا ہئی۔ ہݨ میں ملی اے دی سطح تے کالجیں وچ سرائیکی زبان تے ادب دی تدریس کیتے استادیں دی تقرری دے منصوبے کوں توڑ چاڑھݨ کیتے ٹھوس اقدامات دا اعلان کریندا ں۔ انہیں سیکریٹری تعلیم ڈاکٹر شہزاد قیصر کوں آکھیا جو اوایں منصوبے تے عمل درآمد کیتے ضابطے دی کاروائی کرتے اخراجات دا تخمینہ پٹھن تاں جو ایں کوں آئندہ بجٹ اچ زیرِ غور انجے۔ ایں اعلان تے مجمع ݙاݙھیاں تاڑیاں نال خوشی دا اظہار کیتا۔ سردار موصوف پچھیکڑا اچ خواجہ صاحب دے سوویں یومِ وصال دے حوالے نال ''خواجہ فرید قومی سیمینار'' دے انعقاد تے ڈپٹی کمشنر سید شوکت علی شاہ، سردار محمد سیف الدین خان کھوسہ چیئرمین ضلع کونسل تے ٻنہیں منتظمین کوں ایں سراہوݨ جوڳے کم تے مبارکاں ݙتیاں تے سیمینار اچ شریک تھیوݨ کیتے ملک دے مختلف حصیں تے شہریں کنیں آیل دانشوریں، شاعریں تے ٻنہیں معزز مہمانیں دا شکریہ ادا کیتا۔ ایں موقعے تے عمر علی خان بلوچ جنرل سیکریٹری خواجہ فرید اکیڈمی ملتان دیوانِ فرید (ترجمہ تے شرح مولانا نور احمد خان فریدی) تے پروفیسر الطاف اثیم اسسٹنٹ ڈائرکٹر سچل چیئر شاہ لطیف یونیورسٹی خیر پور، سچل سرمست تے لکھیل کتابیں دا سیٹ سردار ذوالفقار خان کھوسے دی خدمت اچ پیش کیتا۔ سیمینار دے بعد سردار ذوالفقار علی خان کھوسے ''کھوسہ ہاؤس'' وچ معزز مہمانیں، سکالریں تے شاعریں دے اعزاز اچ عشائیہ ݙتا۔

ایں موقعے تے پورے شہر اچ جشن تے میلے دا سماں ہئی جیندے پس منظر اچ خواجہ فرید دے عارفانہ کلام تے ماورائی کیفیات رکھݨ آلیں کافیں دے رسیلے بول قلب تے روح کوں تازگی ݙیندے پئے ہن۔ بقولِ احسن:

ہر ایک بول تیرا پیار کا ہے مٹھن کوٹ
نیاز گاہِ محبت ہے چاچڑاں تیری
ہے عاشقوں کے گلے میں تری پریت مہار
تیرے فراق میں نالاں ہیں جنٹیاں تیری
متاعِ شعر و ادب بھی ہیں لوک ورثہ بھی
میرے وسیب کا زیور ہیں کافیاں تیری

☆روزنامہ ''نوائے وقت'' ملتان مورخہ ۱۹/اپریل ۱۹۹۹ء دے تھوریں نال ☆
(اردو کنیں سرائیکی ترجمہ خالد چانڈیو)

ریاض بھٹی

صد سالہ جشنِ فرید

بدلے پورب ماڑ ڈِکھݨ دے کِھلے بھورے سو سو وݨ دے
چارے طرفوں زور پوݨ دے سارے جوڑ وساوݨ دے

خواجہ فرید دا اے ہند ہمیش نویں موسمیں دیاں خوش خبریاں سُݨیندا رہ گئے تے جیڑھے ویلے اسلامیہ یونیورسٹی بہاولپور دی خواجہ فرید چیئر طرفوں ۲۳ تا ۲۵ اکتوبر ۱۹۹۸ء کوں خواجہ فرید دے وصال دیاں سو سالہ تقریبات مناوݨ دا اعلان تھیا۔ تاں اے ہند اپݨی پوری معنویت سمیت وسیب دیاں خواہشاں تے سِکّاں دا آئینہ بݨ ڳیا۔ اونویں وی تاں خواجہ فرید دیاں کافیاں سرائیکی وسیب دا آئینہ ہِن جیندے وچ اساکوں اپݨے ڈُکھ سُکھ، خواب تے حقیقتاں سچے تے سُچے روپ وچ نظر دِن۔

خواجہ فرید دا وصال ۱۳۱۹ھ وچ تھیا ہئی تے ۱۹۹۸ء دا سال ہجری سن مطابق ۱۴۱۹ھ دا ہئی یعنی خواجہ سئیں دے وصال کوں پوری ہک صدی لنگھ ڳئی ہئی۔ روہی دی یونیورسٹی جیڑھی بہاولپور دے علم دوست نوابیں جامعہ عباسیہ دے ناں نال قائم کیتی ہئی تے ہݨ سرکار دی طرفوں اے اسلامیہ یونیورسٹی سڈیندی ہے، سرائیکی زبان ادب تے خواجہ فرید دے افکار کوں پھیلاوݨ تے ودھاوݨ دی ذمہ وار ہے۔ اے ذمہ واری پہلے تاں کڈاہیں ایں نئیں نبھائی ڳئی جیویں خواجہ فرید دے سوویں یومِ وصال دے موقعے تے نبھائی ڳئی ہئی۔

ایں یونیورسٹی وچ پہلی ٹھنڈڑی ہیل اوں ویلے گھلی ہئی جڈاں ۱۹۸۹ء وچ اتھاں سرائیکی شعبہ قائم تھیا۔ تے وس وسیب دے لوکیں کوں اینویں لڳا جو اے یونیورسٹی ہݨ ایں علاقے دی اپݨی یونیورسٹی تھی ڳئی اے۔ اوندے بعد ۱۹۹۵ء وچ اتھاں محکمہ اوقاف دی طرفوں خواجہ فرید چیئر قائم کرݨ دا اعلان تھیا تے اخباریں وچ خبر چھپی جو ایندے واسطے ۹۲ ہزار روپے دی گرانٹ منظور تھی ڳئی اے۔ خواجہ فرید دے دربار تے اوندی جائیداد وچوں آمدنی دا اندازہ کروڑاں روپے لاوݨ وچ کوئی مبالغہ نہ ہوسی۔ جیڑھی محکمہ اوقاف دے کھاتے وچ ویندی اے۔ پر ول وی ۹۲ ہزار روپے دی گرانٹ نال "خواجہ فرید چیئر" دا منڈھ بدھیجݨ ہک تاریخ ساز واقعہ ہئی۔ اسلامیہ یونیورسٹی بہاولپور

ونڑے اوں ویلھے دے وائس چانسلر ایندے فنڈز خرچنڑ کیتے ہک کمیٹی بنا ڈتی جیندے وچ ڈاکٹر نجیب جمال ڈین آف آرٹس، ڈاکٹر اسلم ادیب چیئر مین شعبہ ایجوکیشن تے سید صفدر حسین لیکچرر شعبہ سرائیکی شامل ہن۔ اے کمیٹی بہوں عرصے تائیں وچار کریندی رہی پر ۹۲ ہزار روپے کوں ایجھا بھاگ ہا جو روپے ڈوں سال تک نہ مک سگھے تے نہ ای نویں گرانٹ آونڑ دا رستہ بنڑیا۔ اوندے بعد وائس چانسلر بدلیا تے یکم اکتوبر ۱۹۹۷ء کوں خواجہ فرید چیئر دی ہک نویں کمیٹی بنائی گئی جیندے وچ شعبہ سرائیکی دے ترے استاد جاوید چانڈیو (انچارج شعبہ سرائیکی)، ریاض سندھڑ تے سید صفدر حسین دے نال ریڈیو پاکستان وچوں ڈاکٹر نصر اللہ خان ناصر کوں وی ممبر رکھیا گیا۔ تے چیئر مین خود وائس چانسلر رہ گئے۔

شعبہ سرائیکی دے استادیں کوں ''خواجہ فرید چیئر'' دے صلاح مشوریں وچ شامل کرن نال کم دی رفتار ودھ گئی تے ہر ہفتے پندرھویں کمیٹی دے اجلاس تھیونڑ لگے، جاوید چانڈیو انچارج شعبہ سرائیکی ایں کمیٹی دے سیکریٹری دے طور تے تمام اجلاسیں وچ کم کرنڑ شروع کیتا۔ تے زبانی تجویزاں کوں کاغذی فائلاں دی شکل وچ اگوں تے ٹورنڑ شروع کیتا۔ پہلے پہل جاوید چانڈیو ہوریں دی تجویز تے کمیٹی اے منظوری ڈتی جو خواجہ فرید چیئر کوں ہک عظیم الشان ''خواجہ فرید ریفرنس لائبریری'' قائم کرن کیتے کم شروع کر ڈیونڑا چاہیدے۔ تے ایں مقصد کیتے ابتدائی طور تے پورے وسیب وچوں نجی لائبریریاں دا دورہ کر تے انجھیاں نادر تے نایاب کتاباں دی فوٹو اسٹیٹ حاصل کرنی چاہیدی اے جیڑھی خواجہ فرید دے کلام، پیغام تے شخصیت تے تحقیق کیتے معاون تھی سگھن۔ ایندے نال نال ایں لائبریری وچ سرائیکی زبان تے ادب بارے قدیم تے نایاب کتاباں دی فوٹو اسٹیٹ وی کٹھی کرنی چاہیدی اے۔ ایں تجویز دی منظوری دے بعد اے ذمہ داری وی جاوید چانڈیو ہوریں کوں ڈتی گئی جو وسیب دیاں مختلف لائبریریاں وچ ونج کراہیں فوٹو اسٹیٹ کتاباں حاصل کرن۔ انہاں بہوں تھوڑے عرصے وچ تقریباً ہک سو اہم کتابیں دی فوٹو اسٹیٹ حاصل کر تے کمیٹی دے اگوں آن رکھیاں جیکوں بہوں پسند کیتا گیا تے ایں کم کوں اگی تے ٹورنڑ دی منظوری تھئی۔

اہیں دوران کمیٹی دے ہک اجلاس وچ تجویز پیش تھئی جو آونڑ آلا ہجری سال یعنی ۱۴۱۹ھ خواجہ فرید دے یومِ وصال دا سوواں سال ہوسی تے خواجہ فرید چیئر کوں ایں موقعے تے خاص پروگرام کرنڑا چاہیدے۔ ایں موضوع تے کمیٹی دے سبھاں ممبراں تفصیلی بحث کیتی تے وائس چانسلر کوں قائل کیتا جو ایں پروگرام دی اہمیت کیا ہندی اے؟ ڈاکٹر نصر اللہ خان ناصر، جاوید چانڈیو تے ریاض سندھڑ ہوریں ایں تجویز دے مختلف پہلواں تے کم کیتا تے ہئی میٹنگ وچ ایں پروگرام کوں عملی شکل ڈیونڑ دا

کم شروع تھی ڳیا۔ ڈاکٹر نصراللہ خان ناصر دی جادوبیانی، جاوید چانڈیو دی عملی صورت گری تے ریاض سندھڑ دے فیلڈ ورک دے نتیجے وچ ہک ایجھے ترے روزہ پروگرام دا نقشہ سامݨے آ ڳیا جیکوں سݨ تے ݙیکھ کراہیں وائس چانسلر صاحب کوں وی قائل تھیوݨا پئے ڳیا بلکہ انہاں دے اندر شوق جاڳ پیا جو اجھا پروگرام کرݨ کیتے سبھ کجھ کیتا ونج سڳیندے تے انہاں ایں پروگرام دی کلیرنس ݙے ݙتی۔ اولڈ کیمپس وچ پروگرام دی تیاری کیتے کیمپ آفس قائم تھی ڳیا تے وائس چانسلر ہک نوٹیفکیشن دے ذریعے پروگرام دی مرکزی آرگنائزنگ کمیٹی تے بیاں بہوں ساریاں کمیٹیاں بݨا ݙتیاں۔ مرکزی آرگنائزنگ کمیٹی دے ممبران اے ہن۔

ا	پروفیسر ڈاکٹر محمد شفیق خان وائس چانسلر	چیئرمین
۲	سئیں جاوید چانڈیو	سیکریٹری
۳	ڈاکٹر نصراللہ خان ناصر	ممبر
۴	سئیں ریاض سندھڑ	ممبر
۵	ڈاکٹر شفیق احمد (شعبہ اردو)	ممبر
۶	سئیں شاہد رضوی	ممبر
۷	سئیں غلام حسین ڈاہر (ڈائریکٹر فنانس)	ممبر
۸	سئیں راݨا محمد ارشد (رجسٹرار)	ممبر

پروگرام کیتے اکتوبر دا مہینہ ایں ڳالہوں چݨیا ڳیا جو بہاولپور دے موسم دے حوالے نال وی اے مہینہ مناسب ہئی۔ تے یونیورسٹی دے نویں تعلیمی سال دا منڈھ وی پدھیدا پیا ہوندے۔ ایں طرح پورے وسیب تے ملک دے مختلف حصیں وچوں ادیبیں تے دانشوریں نال رابطے قائم کرݨ شروع کر ݙتے ڳئے۔ تے نال ای فنڈز حاصل کرݨ کیتے وی جدوجہد دا منڈھ بدھیج ڳیا۔ وائس چانسلر ہوریں تے سئیں جاوید چانڈیو لاہور ونج کراہیں سیکریٹری تعلیم ڈاکٹر شہزاد قیصر کوں ملیے (جیڑھے خواجہ فرید دی مابعد الطبعیات تے پی ایچ ڈی کیتی بیٹھن) تے پروگرام دے خاکے تے بحث دے بعد تقریباً پروگرام کیتے پورے فنڈز دی منظوری کراتے آئے۔ اینددے نال نال سیکریٹری ثقافت سئیں طارق محمود ہوریں دی طرفوں باقی فنڈز دی منظوری دا وعدہ وی تھی ڳیا۔ محکمہ اوقاف نال وی یونیورسٹی رابطہ کیتا تے اوقاف دے وزیر تے سیکریٹری صاحبان کوں خطوط لکھیے، فون تے ڳالھیں تھیاں تے ملاقاتاں وی تھیاں پر اوقاف ایں پروگرام تے اپݨا جھنڈا لاوݨا چاہندا ہئی تے او وی روپے وچوں ݙو آنے حصہ رلا

کرائیں۔ مثلاً اے جو او قاف دی طرفوں ہک روپیہ وی نہ ملݨ دے باوجود اتنے فنڈز حاصل تھی گئے جو اے پروگرام شاندار طریقے نال تھی سگھدا ہئی۔

ایں ترئے ڈینہواری پروگرام دی تیاری کیتے شعبہ سرائیکی دے انچارج جاوید چانڈیو تے ریاض سندھڑ ہوریں تقریباً ہک مہینہ پہلے اولڈ کیمپس دے کیمپ آفس وچ ڈینہہ رات کم کیتا۔ پورے ملک دے تقریباً ترے سو دانشوریں، ادیبیں تے شاعریں کوں کانڈھے بھیجے گئے۔ پنجاہ کنیں زیادہ نجی لائبریریاں کوں مخطوطات تے اݨ لبھ کتاباں دی نمائش کیتے دعوت ڈتی گئی۔ ملک دے وڈے وڈے پبلشنگ دے اداریں کوں کتاب میلہ لاوݨ کیتے سڈیا گیا۔ میلے کنیں پہلے ایں کیمپ آفس وچ ڈینہہ رات میلے دا سماں بدھیچ گیا ہئی۔ آخر او ڈینہہ آ گیا جیں دی تانگھ ہئی۔ یونیورسٹی کنوار آلی کار سنگری پگڑی کھڑی ہئی۔ ہر پاسے رنگ برنگیاں بتیاں تے ون پونے بینر لگے کھڑے ہن۔ یونیورسٹی دے کیمپس، شہر تے چوک، بازار مہمانیں کیتے ''جی آئے وے سئیں'' دے بینر اں نال سجے پئے ہن۔ شہر دے اہم مقامات تے خواجہ فرید دے رنگین پورٹریٹ لگے کھڑے ہن، پورا شہر شہرِ فرید دا منظر پیش کریندا پیا ہئی۔ ۲۳ اکتوبر ۱۹۹۸ء کوں ایں میلے دا افتتاح تھیا۔

☆ افتتاح نمائش کتب، مخطوطات، نوادرات تے کتاب میلہ

۲۳ راکتوبر کوں سویلے ڈاہ وجے یونیورسٹی دے وائس چانسلر نادر تے نایاب کتاباں دی نمائش دا افتتاح کیتا۔ جیڑھی یونیورسٹی دے اولڈ کیمپس وچ غلام محمد گھوٹوی ہال وچ تھیدی پئی ہئی۔ ایں نمائش وچ جھنڈیر لائبریری (سردار پور جھنڈیر، میلسی) شیخ عبدالشکور قریشی دی قرآن لائبریری (ڈیرہ غازیخان)، کپتان واحد بخش سیال لائبریری (الہ آباد)، حبیب فائق لائبریری (ملتان) پروفیسر شوکت مغل دی نجی لائبریری (ملتان)، پروفیسر سجاد حیدر پرویز دی نجی لائبریری (مظفر گڑھ)، ڈاکٹر خورشید محمد تے پروفیسر شکیل پتافی دی نجی لائبریری (کوٹ مٹھݨ)، جاوید احسن خان دی نجی لائبریری (ڈیرہ غازیخان)، غلام قاسم مجاہد بلوچ لائبریری (ڈیرہ غازیخان)، اسد نظامی دی نجی لائبریری (جہانیاں)، مبارک اردو لائبریری (سنجر پور)، اچ گیلانی لائبریری (اچ شریف)، میر حسان الحیدری دی نجی لائبریری (اُباوڑو)، دبیر الملک لائبریری (بہاولپور) میاں نور الزمان احمد اوج دی نجی لائبریری (بہاولپور)، ڈاکٹر نصر اللہ خان ناصر دی نجی لائبریری (بہاولپور)، پبلک لائبریری (باغ لانگھے خان ملتان)، مولانا نور احمد خان فریدی مرحوم دی لائبریری (ملتان)، الکبیر اکیڈمی (کوٹڑی کبیر سندھ)، سینٹرل لائبریری (بہاولپور)، سچل چیئر لائبریری (شاہ عبداللطیف یونیورسٹی

خیر پور سندھ)، اسلامیہ یونیورسٹی (بہاولپور) تے ہیاں لائبریریاں دیاں کتاباں رکھیاں گیاں ہن۔ انہاں لائبریریاں وچوں ڈھیر ساریاں ایجھیاں ہن جنہاں دا علمی ذخیرہ پہلی دفعہ منظر عام تے آیا ہئی۔ گورنر پنجاب شاہد حامد ہوریں ایں نمائش کوں ڈیکھ کراہیں آکھیا جو اے اپݨی نوعیت دی پہلی نمائش ہے جیندے نال ملک اچ موجود نادر و نایاب کتب تے مخطوطات پہلی واری اتنی وڈی تعداد وچ کٹھے ڈیکھن دا موقع ملیے تے ملک دیاں بہناں یونیورسٹیاں، خصوصاً پنجاب یونیورسٹی کوں ایندی تقلید کرنی چاہیدی اے۔ نمائش ڈیکھن آلے انہاں معزز مہمانیں کوں ایں ڳالھ دا پتہ نہ ہئی جو انجھے ان مل خزانے رکھݨ آلے لوک اینویں ای تاں اپݨی مڈی یونیورسٹی دے حوالے نہ کر گئے ہن ایندے کیتے جیڑھے روحانی سکون تے دلی اعتماد دے رشتے دی لوڑ ہئی اوندے کیتے تقریبات دے مرکزی آرگنائزنگ سیکریٹری سئیں جاوید چانڈیو تے مرکزی کمیٹی دے ممبر سئیں نصراللہ خان ناصر ہوریں ڈینہہ رات و سیب دا چپا چپا چھاݨ کراہیں اپݨے ذاتی تعلق دے واسطے ڈے کراہیں اے قیمتی خزانے کٹھے کر آئے ہن۔ اوندے بعد انہاں قیمتی خزانیاں دی حفاظت واسطے وائس چانسلر کوں قائل کرتے پرائیویٹ سکیورٹی کمپنی اتے کمانڈوز کوں ایں ترائے ڈینہہ دی نمائش دے دوران ڈینہہ رات سیکورٹی واسطے منگوایا گیا ہئی۔ اے وی ہک تاریخی ڳالھ اے جو ہزاراں کتاباں وچوں کہیں کتاب دا ہک ورقہ تک گم تھیا نہ خراب تھیا تے مالکان سکھ تے خوشی نال راضی تھی کراہیں اپݨیاں کتاباں گھر گھن گئے۔

ایں نمائش دے انتظامات سانگے شعبہ لائبریری سائنس دے چیئرمین پروفیسر ڈاکٹر محمد فاضل خان دی سربراہی وچ ہک کمیٹی بݨائی گئی ہئی جیندے وچ تقریباً اسی ممبر شامل ہن۔ جنہاں ڈینہہ رات محنت کرتے انہاں کتاباں کوں سانبھیا تے نمائش کوں کامیاب بݨایا۔ شعبہ لائبریری سائنس دے اساتذہ وچوں پروفیسر عبدالرحمٰن بخاری تے حافظ شفیق احمد ہوریں بہوں مصروف رہ گئے تے انہاں دے استقبالیہ کیمپ کوں محمد احمد چشتی عرف جمشید چشتی ہوریں بہوں پیار نال سنبھالی رہ گئے۔ گھوٹوی ہال دی اتلی منزل ''پاکستان گیلری'' قرآن کریم تے تفاسیر واسطے مخصوص کیتی گئی ہئی۔ جیندے اچ مختلف لائبریریاں دی خوبصورت، قیمتی، نایاب تے قدیم قلمی نسخہ جات دی چوݨ رکھی گئی ہئی۔ ایں گیلری دی پوری ہک سائیڈ سئیں عبدالشکور قریشی ہوریں دی ''قرآن لائبریری'' واسطے مخصوص ہئی۔ یونیورسٹی دے خوش اخلاق اسسٹنٹ لائبریرین راݨا دلبر صاحب بہوں محنت کرتے اینکوں خوبصورتی نال ڈسپلے کیتا ہئی تے صبر و تحمل نال مہماناں کوں ایندے بارے بریف کریندے رہے۔ ایں لائبریری دی چوݨ اچ قرآن پاک دے قدیم ترین قلمی نسخے، فارسی، پنجابی، انگریزی دے علاوہ

سرائیکی ترجمے آلے قرآن مجید وی موجود ہن۔ ڈو صدیاں پراݨاں نسخہ جیڑھا ز مرد تے جواہرات نال مزین کیتا ڳیا ہا، اصل کور سمیت رکھیا ڳیا ہئی۔ ہک ورقے تے ہک سپارہ تے پورے قران مجید دی ہک سو چوڈاں دفعہ مختلف ڈیزائن نال تھئی ہوئی ''بسم اللہ'' شریف دی خطاطی آلا نسخہ وی لوکاں دی توجہ دا مرکز بݨیا ریہا۔ سردار جھنڈیر لائبریری دی چوݨ بہوں خوبصورت ہئی۔ خصوصاً سونے تے جواہرات نال مرصع وڈا قرآن مجید تے چھوٹا قرآن مجید لوکاں دی بہوں زیادہ دلچسپی دا باعث ریہا۔ ایہ قلمی نسخہ صرف ڈاہ سپاریاں تے مشتمل ہے جیندا وزن سو کلوگرام، لمبائی ساڈھے ترائے فٹ چوڑائی ڈھائی فٹ ہئی۔ ایندے الفاظ جدید خطاطی دے نقش و نگار نال مزین ہن تے ایندی جلد بندی واسطے خصوصی سانچے تیار کیتے ڳئے ہن۔ (''وڈے قرآن مجید دی قسم'' آلا محاورہ میڈی سمجھ اچ دراصل ہݨ آیا ہئی)۔ ایندی نمائش واسطے سئیں اقبال قریشی صاحب بڑی محنت کیتی ہئی۔ جیڑھے جھنڈیر لائبریری دے منتظم ہن۔ لوکاں دی دلچسپی، پروگرام دی اہمیت تے نوعیت دا اندازہ کریندئیں ہوئیں ڈو جھے ڈینہہ جھنڈیر صاحب خود تشریف گھن آئے تاں انہاں کوں اتھ پہنچݨ دے بعد احساس تھیا کہ اے کوئی عام قسم دا سرکاری پروگرام کینی۔ نمائش، سکیورٹی تے ڈوجھے حسنِ انتظامات کنوں ایں متاثر تھئے جو انہاں اوں ویلے واپسی کیتی تے آپݨی پاجیرو اچ او خاص سلیکشن آپ خود گھن آئے جیڑھی شاید ڈوجھی صورت اچ کڈاہیں وی نہ ڈکھاون ہا۔ ول آپ خود کھڑتے آپݨے ہتھاں نال شائقین، مہماناں تے معززین کوں ڈکھیندے رہ ڳئن ایندے وچ کجھ اجھیاں چیزاں وی ہن جیندا مُل، یونیورسٹی آپݨی ساری بڈی موڑی ویچ تے وی نئیں بھر سگھدی۔ اعتماد دا رشتہ قائم تھیوݨ دے بعد وی انہاں دے تاثرات کجھ ایں ہن جو انہاں از خود اے پیش کش کیتی جو ولا کڈاہیں کوئی موقع بݨے تاں ساکوں ڈسا ہے۔ اساں کلھیں سر آپݨے خرچے تے نمائش لیسوں تے او ڈیکھن جوڳی ہوسی۔ ایں پروگرام دی اہمیت تے نوعیت دا ساکوں پہلے علم کیناہا---بلاشبہ جھنڈیر لائبریری اچ وسیع اݨ مُلا علمی خزانہ موجود ہے جو اوایں دعوے کوں سچ ثابت وی کرسگھدن۔

سئیں حبیب فائق لائبریری دا سرائیکی ترجمے آلا قرآن مجید دا اتنا قدیم نسخہ وی موجود ہا جیندے مترجم داناں وی از خود تحقیق طلب ہے۔ الکبیر اکیڈمی کوٹڑی سندھ دا آبِ زر نال تحریر شدہ او قلمی نسخہ وی بہوں دلچسپی دا باعث ریہا، جیندے بارے اچ آکھیا ویندے جو او نواب بہاولپور دی اکھیں دا نور ریہے۔ ایندی خصوصیت ایہ وی ہے جو ایندے نال او ندا وظیفہ وی تحریر کیتا ہویا ہے۔ سئیں مخدوم سید افتخار الحسن گیلانی ہوریں دی ''گیلانی لائبریری'' دی چوݨ تے نوادرات ایمان افروز ہے۔ ایندے

اچوں سونے دے پانڑی نال تحریر شدہ نسخہ جات دے علاوہ غوث الاعظم عبدالقادر جیلانی رحمۃ اللہ علیہ دے دستِ مبارک دا تحریر شدہ قلمی نسخہ وی ہاں ٹھارنڑ آلا ہئی۔ کوٹ مٹھنڑ خواجہ فرید دے مسکن توں ڈاکٹر خورشید ملک تے پروفیسر شکیل پتافی صاحب دی ذاتی لائبریری اچوں حضرت خواجہ غلام فرید دے ہتھ مبارک دا لکھیا ہویا قلمی قرآن وی نمائش دی زینت ہا۔ مملکت بہاولپور دی یادگار تے سرائیکستان دا علمی ورثہ سینٹرل لائبریری بہاولپور دے چار سو سالہ پرانڑے قلمی نسخے دے علاوہ ۱۳۱۲ھ اچ میواڑ پریس دہلی توں طبع شدہ قرآن مجید دا انوکھا نسخہ وی رکھیا گیا ہئی جیندیاں تمام سطراں اَلف توں شروع تھیندن۔ ایندے علاوہ سینٹرل لائبریری دی طرفوں حضرت خواجہ غلام فرید دی اصل تصویر تے مجسمہ وی لوکاں دی توجہ دا مرکز بنڑیا رہیا۔ سیٹھ عبیدالرحمٰن صاحب دی ''دبیر الملک لائبریری'' تے اسلامیہ یونیورسٹی دی سینٹرل لائبریری دی طرفوں وی نادر نسخے رکھے گئے ہن۔

گھوٹوی ہال دی گیلری دے علاوہ ہال اچ وی مخطوطات، نوادرات تے نادر کتب سلیقے نال رکھیاں گیاں ہن۔ متفرق کتب دے قلمی نسخہ جات دے حوالے نال نجی لائبریریاں اچوں ''گیلانی لائبریری'' اچ شریف، ''مسعود جھنڈیر لائبیریری'' میلسی، یونیورسٹی لائبریری، ''مبارک لائبریری'' صادق آباد، کپتان واحد بخش سیال لائبریری، میر حسان الحیدری لائبریری اباوڑو تے حبیب فائق لائبریری ملتان خاص طور تے قابل ذکر ہن۔ ایویں ای ڈیرہ غازیخان دے سئیں جاوید احسن خان دی لائبریری دے قلمی نسخہ جات دے نال نال خواجہ فرید دے خطوط اتے قدیم ''سرائیکی ڈوہڑے اور کافیاں خواجہ فرید'' تے مشتمل ہک تذکرہ وی موجود ہئی۔ پبلک لائبریری باغ لانگھے خان ملتان دے قلمی نسخہ جات اچوں ''دیوان خواجہ فرید بقلم فقیر نباہو'' توجہ دا مرکز بنڑیا رہیا۔ پروفیسر شکیل پتافی تے ڈاکٹر خورشید محمد ملک دی لائبریری اچوں بیاں قلمی نسخیاں دے علاوہ ''بیاضِ فریدی از حکیم نور محمد معالج خواجہ غلام فرید'' وی قابل ذکر ہے۔

اے صحیح معنیاں وچ سرائیکی وسیب دا علمی خزانہ ہئی۔ جیکوں ڈیکھ کراہیں خوش کرنڑ آلی حیرت تھیندی ہئی۔ گورنر صاحب اینکوں ڈیکھ کراہیں خواجہ فرید چیئر واسطے ہک مائیکروفلمنگ یونٹ دی منظوری ڈتی تاکہ انہاں قیمتی خزانیاں کوں محفوظ کیتا ونج سگھے۔ پتا نئیں اے اعلان حقیقت وچ کڈاں تبدیل تھیسی۔ ایں شاندار نمائش دے علاوہ اولڈ کیمپس دے ڈی گراؤنڈ وچ کتابیں دا میلہ وی لگا ہویا ہئی۔ جیندے وچ ملک دے وڈے وڈے اشاعتی ادارے اپنڑیاں کتاباں دے اسٹال لائے ہوئے ہن۔ عوام دی وڈی تعداد پورے ترائے ڈینہہ اے ڈوہیں نمائشاں ڈیکھدی رہ گئی۔ بعد وچ لوکیں ایں

نمائش کوں ہک ہفتے تائیں ودھاوݨ کیتے اصرار کیتا پر نجی لائبریریاں دے مالکان نال یونیورسٹی دا ترے ڈینہہ دا وعدہ ہئی ایں ڳالھوں انہاں دی نمائش وچ تاں ودھارانہ تھی سڳھدا ہئی البتہ کمرشل اداریاں اپݨیاں کتاباں دی نمائش مزید ترے ڈینہہ ودھا چھوڑی ہئی۔

۲۳؍ اکتوبر دی سویل انہاں نمائشاں دے افتتاح نال ای میلے دا سماں بدھ ڳیا تے معزز مہمان ۲۲؍ اکتوبر دی شام کنیں ای ترے روزہ تقریبات وچ شرکت کیتے آوݨ شروع تھی ڳئے ہن جنہاں دے طعام و قیام کیتے یونیورسٹی ترائے ڈینہواریں دی چھٹی دا اعلان کر تے شاگردیں دے ہوسٹل خالی کرا ڳدھے ہن تے یونیورسٹی گیسٹ ہاؤس دے نال نال صادق پبلک اسکول دا گیسٹ ہاؤس وی مہمانیں کیتے ریزرو کرڈتا ڳیا ہئی۔ ریلوے اسٹیشن، بس اڈے تے ایئرپورٹ تے استقبالیہ کیمپ لاڈتے ڳئے ہن اولڈ کیمپس وچ مرکزی کیمپ آفس دے نال مندوبین کیتے رجسٹریشن آفس بݨ ڳیا ہئی جتھاں یونیورسٹی دے نوجوان اساتذہ سئیں دوست محمد خان، سئیں راؤ شہزاد علی خان، سئیں ملک شیر محمد، سید مختار علی شاہ تے راقم (ریاض بھٹی) موجود ہن۔ ہر آوݨ آلے مہمان دے ناں پتے دا اندراج کر تے اوں کوں بیج لاڈتا ویندا ہئی تے یونیورسٹی ٹرانسپورٹ انہاں کوں رہائش گاہیں تے پچا کراہیں کمرے دی چابی انہاں دے حوالے کرڈیندی ہئی جتھاں او تھکیڑے لہا کراہیں میلے وچ پج ویندے ہن۔ پروفیسر ڈاکٹر عبدالجبار دی سربراہی وچ قیام و طعام کمیٹی مہمانیں دی رہائش تے کھادے پیتے دے شاندار انتظامات کیتے ہوئے ہن۔

خواجہ فرید قومی سیمینار (پہلی بیٹھک)

۲۳؍ اکتوبر دی شام کوں خواجہ فرید سیمینار دی پہلی نشست ہئی جیندے وچ پورے ملک کنیں آئے ہوئے دانشوریں شرکت کیتی۔ ایں نشست دی صدارت ڈاکٹر محمد شفیق خان وائس چانسلر کیتی تے خاص مہمان بریگیڈیئر (ریٹائرڈ) ذوالفقار ڈھلوں وزیرِ تعلیم پنجاب ہن۔ ایں نشست دے مہمانانِ اعزاز سئیں خواجہ معین الدین محبوب کوریجہ تے خواجہ طاہر محمود کوریجہ ہوریں ہن۔ ایں پہلی بیٹھک دی سٹیج شعبہ سرائیکی دے انچارج سئیں جاوید چانڈیو سنبھالی تے قرآن پاک دی تلاوت نال ایں عظیم الشان تقریب دا آغاز تھیا جیندے پنڈال وچ بارہ سو کرسیاں مہمانیں واسطے رکھیاں ڳیاں ہن تے پنڈال سامعین نال ستھیا ہویا ہئی جیندے وچ وسیب تے ملک دے وݙے عالم، فاضل، ادیب، دانشور تے خواجہ فرید دے عقیدت مند شامل ہن۔ تلاوت دے بعد خواجہ فرید دی نعتیہ کافی ''اتھاں میں مٹھڑی نت جان بلب'' سݨوائی ڳئی۔ تے اوندے بعد وائس چانسلر میزبان دے طور تے خطبہ استقبالیہ

پیش کیتا۔ جیندے وچ انہاں آکھیا جو یونیورسٹیاں دے فرائض وچ شامل ہے جو جدید علوم تے سائنس دی تدریس تے تحقیق دے نال نال اوں خطے دی تہذیب، ثقافت تے مشاہیر تے بزرگ ہستیاں بارے دی کانفرنساں تے سیمینار منعقد کرے۔

ایندے بعد ملک دے مختلف حصیاں وچوں آئے ہوئے دانشوریں خواجہ فرید دی شخصیت تے فن بارے اپݨے انڑ مُل تحقیقی مقالے پڑھے انہاں دانشوراں وچ سئیں ڈاکٹر غلام علی الانا (حیدر آباد)، سئیں ڈاکٹر شہزاد قیصر (لاہور)، سئیں میر حسان الحیدری (اباوڑو)، سئیں ڈاکٹر احسن واگھا تے سئیں ڈاکٹر راشد متین (اسلام آباد) اتے سئیں ڈاکٹر نصر اللہ خان ناصر (بہاولپور) شامل ہن۔ ایہو ایں تقریب دا کمال ہئی جو ہک ہزار کنیں ودھ سامعین پوری توجہ تے محبت نال بہہ کراہیں طویل تحقیقی مقالے سݨیے تے داد ڈِتی مقالیں دے بعد مہمانانِ اعزاز سئیں خواجہ طاہر محمود کوریجہ تے خواجہ معین الدین محبوب کوریجہ سجادہ نشین کوٹ مٹھݨ شریف اپݨے خیالات دا اظہار کیتا تے چھیکڑ وچ خاص مہمان بریگیڈیئر (ریٹائرڈ) ذوالفقار علی ڈھلوں دا خطاب ہئی جیندے وچ انہاں اپݨی لکھی ہوئی تقریر کڈھ کراہیں ناظرین کوں ڈکھائی تے ولدی کھیسے وچ چار کھیو نیں۔ انہاں آکھیا جو میں خواجہ فرید کوں پہلے نہ جاݨدا اہم البتہ اتھاں مقالے سݨ کراہیں تے ڈاکٹر شہزاد قیصر دے تعارف نال میکوں اندازہ تھئے جو خواجہ فرید کتنے وݙے بزرگ ہن۔ وزیرِ تعلیم دی ایں ''برجستگی'' تے کجھ مہمان ہکے ہکے تھئے بیٹھے ہن تے کجھ کوں کھل آوݨ پئے گئی۔ پچھوں ہک مندوب دی آواز ائی جو ''خواجہ صاحب تاں تہاکوں چنگی طرحاں جاندے ہن۔'' تقریب دے اختتام تے بغداد الجدید کیمپس دے سائنس فیکلٹی لان وچ مہمانیں کیتے رات دے کھاݨے دا شاندار انتظام ہئی جیندا اہتمام حبیب بنک دی طرفوں ٹھیکیدار حاجی مشتاق احمد ہوریں سوہݨپ نال کیتا ہئی۔

کھاݨے کنیں واندے تھی کراہیں تمام مہمان تے مندوب ہوسٹلیں تے گیسٹ ہاؤس وچ پُج گئے اتے اینویں لگدا ہئی جینویں مدتیں دے وچھڑے ہک ڈوجھے کوں ملیے ہوون۔ ایں گالھوں بہوں گھٹ مہمانیں ننڈر دا پروگرام بݨایا تے اکثر مہمان ''علی ہال'' ہوسٹل دے میس روم وچ کچاہری لا گدھی تے اے کچاہری مشاعرے تے ول ادبی تنقیدی نشست وچ بدل گئی۔ جیڑھی پوری رات جاری رہی۔ عبدالباسط بھٹی ہوریں ایں محفل دے باقاعدہ سٹیج سیکریٹری دے فرائض انجام ڈیندے رہ گئے تے سویر تھی گئی۔

☆ ۲۴ ر اکتوبر فریدی قافلے دی چاچڑاں روانگی

پروگرام موجب ۲۴ ر اکتوبر دی سویرے چھی وجے مہمانیں دا قافلہ یونیورسٹی وچوں چاچڑاں

شریف دی زیارت کیتے ٹرٹا ہئی جیں رستے وچ خانپور دے عوام دے استقبالیے وچ شریک تھی کراہیں چاچڑاں دی زیارت دے بعد ولدے ہوئیں خطۂ پاک اچ وچ مخدوم سید افتخار حسین گیلانی ایم پی اے دی طرفوں ڈوپہری دعوت کھا کراہیں تے زیارتاں کرتے شام کوں یونیورسٹی ولٹاں ہئی جتھاں خواجہ فرید ایوارڈز تے محفلِ موسیقی دیاں تقریبات تھیوٹیاں ہن۔ مہمان حالی رتوکی محفل جاری رکھی بیٹھے ہن تے جاگدے ودے ہن جو میزبان انتظامیہ انہاں کوں نرہان کیتے سڈ گدھاتے باہروں یونیورسٹی دیاں نویاں نکور بساں انہاں کوں چاچڑاں پچاوݨ کیتے تیار کھڑیاں ہن۔ سویرے تقریباً ست وجے سارے مہمان تے میزبان ترے وڈیاں بساں وچ بھر تج کراہیں ''فریدی قافلے'' دی صورت وچ ٹر پئے۔ اے پہلے طے تھیا ہئی جو کوئی سٹاف کار وغیرہ نال نہ ویسی بلکہ سارے وی آئی پی حضرات ، وائس چانسلر تے معزز مندوبین کٹھے بسیں وچ ویسن کیونجو اے خواجہ فرید دے پاندھی ہن جیندے نزدیک :

ہک دے ہر ہر جاوچ دیرے کیا اچ ہے کیا جھک ہے

انہاں بسیں دے اگوں کمشنر صاحب دی طرفوں پولیس دیاں پائلٹ گاڈیاں دا انتظام ہئی تے اے سارے وڈ وڈیرے تے مہاندرے خواجہ فرید دے یاداں دے امین شہر چاچڑاں حاضری تے ویندے پئے ہن۔ فریدی قافلہ جیرھے ویلے خانپور دے نیڑے پگاتاں پُل چک ۴۲ کنیں جھومریاں قافلے دا استقبال کیتا تے ایں جھمر نال خانپور شہر وچ بلدیہ ہال گھن گئے جتھاں تقریب دے میزبان میاں عبدالستار ایم پی اے ، اعجاز علی آغا اسسٹنٹ کمشنر ، سئیں ظہور احمد دھریجہ ، سئیں منیر احمد دھریجہ ، سئیں قمر اقبال جتوئی ، سئیں نور تھہیم ، تے بئے ڈھگ سارے سجݨ موجود ہن۔ بلدیہ ہال تے خانپور شہر کنوار وانگوں سجیا ہویا ہئی مہمانیں دے اعزاز وچ تقریراں تھیاں۔ مہمانیں وچوں ڈاکٹر غلام علی الانا کالجیں تے سکولیں دی سطح تے سرائیکی زبان دی تدریس دا مطالبہ کیتا تے ایں موضوع تے بھوں سوہݨی تقریر کیتی۔ بعد وچ تمام مہمانیں کوں فریدی رومال پوائے گئے تے ''جھوک'' اخبار دی طرفوں ''دیوانِ فرید'' دی سوکھڑی ڈتی گئی۔ خانپور دی ایں تقریب کیتے بھوں سارے پڑھے لکھے و نجن تاں وی اوندے سوہݨپ دا اندازہ پورا نہ تھیسی۔ خانپوروں فریدی قافلہ چاچڑاں روانہ تھیا تے تقریباً ہک وجے سرائیکی وسیب دے تاریخ ساز شہر چاچڑاں پج گیا۔ جیندے بارے ڈاکٹر شہزاد قیصر ایں مشہور گالھ کوں دہرایا جو۔

چاچڑ وانگ مدینہ ڈسے کوٹ مٹھݨ بیت اللہ

چاچڑاں شریف دے سجادہ نشین سئیں خواجہ مظہر فرید کوریجہ مہمانیں دے استقبال دیاں

شاندار تیاریاں کیتیاں ہوئیاں ہن۔ انہاں مہمانیں کوں ''فرید محل'' دی زیارت کرائی جیڑھا نواب آف بہاولپور ہڑوایا ہئی سرائیکی وسیب دا اے عظیم تاریخی ورثہ بہوں بے کسی تے تباہی دی حالت وچ ہے تے ایندے کیتے فوری توجہ تے فنڈز مخصوص کرݨ دی لوڑ ہے نہ تاں بہوں جلد اے ''فریدی نشانی'' تباہ تھی ویسی۔ اوندے بعد خواجہ فرید دے تبرکات دیاں زیارتاں تھیاں تے استقبالیہ تقریب کنیں خواجہ ہوت محمد کوریجہ، محمد اصغر کوریجہ، میاں عبدالستار ایم پی اے، مسعود اشعر صدیقی، ڈاکٹر شہزاد قیصر، ڈاکٹر نصر اللہ خان ناصر خطاب کیتا تے وائس چانسلر ڈاکٹر محمد شفیق خان میزبانیں دا شکریہ ادا کیتا۔ مسعود اشعر صدیقی ہوریں خطبہ استقبالیہ وچ بہوں اہم مسئلیں دی طرف توجہ ڈوائی تے ڈسیا جو نصابی کتابیں وچ خواجہ فرید بارے کجھیاں غلط فہمیاں کھنڈایاں ویندن۔ سیکریٹری تعلیم شہزاد قیصر انہاں غلطیں دی درستی دا وعدہ کیتا تے نال ای خواجہ فرید لائبریری (کوٹ مٹھݨ) کیتے ترے لکھ دی گرانٹ کوں ودھا کراہیں پنج لکھ کرݨ دا اعلان کیتا۔ چاچڑیں شریف وچوں ''فریدی قافلہ'' بے انداز محبتاں تے خوشیاں سانبھ کراہیں اُچ کیتے ٹر پیا۔ رستے بلاک ہووݨ دی وجہ کنیں قافلہ مسائیں مغرب ویلھے اُچ شریف پہنچا جتھاں مخدوم سید افتخار الحسن گیلانی ڈوپہریں دے روٹی تیار کراتے تانگھ وچ بیٹھے ہن۔ جیندے وچ ساگ تے گوشت دیاں خاص ڈشاں وی شامل ہن۔ بہوں جلدی وچ مخدوم صاحب دی شاندار میزبانی کنیں لطف چا کراہیں تے اُچ دی زیارت کرتے قافلہ واپسی کیتے تیار تھی بگیا۔ اتھاں مخدوم صاحب دے سیکریٹری سائیں ریاض احمد خان بھٹہ دی میزبانی ہمیش یادگار راہسی۔ بہر حال اے تقریب وی تفصیلی احوال دا تقاضا کریندی ہئی پر اے مضمون اے، کتاب نئیں جو یادیں دیاں سکاں لہا سگھوں۔ شام تھی چکی ہئی تے اوڈوں یونیورسٹی وچ ''تقریب تقسیم ایوارڈ'' دے مہمان آون شروع تھی گئے ہوسن جنہاں دی میزبانی تے پروگرام دی تیاری کیتے سئیں جاوید چانڈیو اتھائیں رہ پئے ہن تے قافلے نال نہ آئے ہن کیوں جو پروگرام دے میزبان کوں اپݨیاں دل دیاں خواہشاں مطابق ٹرݨ دا اختیار نہیں ہوندا

تقسیمِ ایوارڈ دی تقریب

ٹھیک اٹھ وجے قافلے دی پہلی بس یونیورسٹی دے ہک ماہر ڈرائیور محمد ارشد اولڈ کیمپس پچاڈتی تے قافلے دے لوک بس کنیں لہہ کراہیں سدھے پنڈال وچ پج گئے۔ باقی ڈو بساں حالی کتھائیں پچھوں ہن۔ پتا لگا جو ایں تقریب دے مہمانِ خصوصی صاحبزادہ حاجی فضل کریم صوبائی وزیرِ اوقاف تانگھ رکھ تے ول بگئن کیونجو انہاں ملتان وچ ہک اجتماع نال وی خطاب کرݨا ہئی۔ ایں تقریب دی صدارت

وائس چانسلر صاحب کیتی تے مہمانِ خصوصی پروفیسر ڈاکٹر خلیل الرحمٰن ڈین فیکلٹی آف عربیک، انٹر نیشنل اسلامک یونیورسٹی اسلام آباد ہن۔ یونیورسٹی دے شعبہ فارسی دے استاد ڈاکٹر فیض الحسن نسیم ہوریں سٹیج سیکریٹری دے فرائض سنبھلیندیں ہوئیں تلاوت تے نعت نال تقریب دا منڈھ بدھا تے ول خواجہ فرید دی کافی دے بعد خواجہ فرید تے تحقیق کرݨ آلے انہاں ماہرین کوں ''خواجہ فرید گولڈ میڈل'' ݙتے گئے۔ (۱) دبیر الملک مولانا عزیز الرحمٰن عزیز مرحوم (۲) مولانا عبدالرشید نسیم طالوت مرحوم (۳) مولانا نور احمد خان فریدی مرحوم (۴) ڈاکٹر مہر عبدالحق مرحوم (۵) پروفیسر دلشاد کلانچوی مرحوم (۶) صدیق طاہر مرحوم (۷) کپتان واحد بخش سیال مرحوم (۸) مسعود شہاب حسن دہلوی مرحوم (۹) ڈاکٹر کرسٹوفر شیکل (۱۰) سئیں میر حسان الحیدری (۱۱) سئیں خواجہ طاہر محمود کوریجہ (۱۲) ڈاکٹر شہزاد قیصر (۱۳) سئیں طارق محمود۔

ایندے بعد ''خواجہ فرید ایوارڈز'' کیتے انہاں ناویں دا اعلان تھیا۔ (۱) محمد انور فیروز مرحوم (۲) کیفی جامپوری مرحوم (۳) ریاض انور مرحوم (۴) رفیق خاور جسکانی مرحوم (۵) مولانا غلام جہانیاں مرحوم (۶) بریگیڈئیر نذیر علی شاہ مرحوم (۷) سئیں قیس فریدی (۸) پرفیسر جیلانی کامران (۹) پروفیسر اسلم انصاری (۱۰) میاں نورالزمان احمد اوج (۱۱) سئیں محمد اسلم میتلا (۱۲) سئیں خورشید ناظر (۱۳) سئیں بشیر اختر الہ آبادی۔ ایندے بعد پیامِ فرید تے کلامِ فرید کوں پھیلاون آلے اداریاں کوں وی خواجہ فرید ایوارڈ ݙتے گئے۔ جیندے وچ (۱) سرائیکی ادبی مجلس بہاولپور (۲) سرائیکی ادبی بورڈ ملتان (۳) بزمِ ثقافت ملتان (۴) ݙیہنہ وار ''جھوک'' ملتان (۵) مہینہ وار ''فرید رنگ'' ڈیرہ غازیخان (۶) اردو اکیڈمی بہاولپور (۷) ریڈیو پاکستان بہاولپور تے (۸) ریڈیو پاکستان ملتان شامل ہن۔

ایں تقریب دے اختتام تے خواجہ فرید دا سرائیکی کلام اردو تے انگریزی ترجمے نال تحت اللفظ وچ اجمل ملک۔ ساجد حسن درانی، شہود رضوی، قیصرہ راؤ، تے ٻنہاں فنکاراں ٻہوں سوہݨپ نال پیش کیتا تقریباً ݙوں گھنٹے دے ایں پروگرام دے ختم تھیوݨ دے بعد پنج منٹ دا وقفہ کیتا گیا۔ تے ول اسٹیج تے شمشیر حیدر ہاشمی ہوریں آئے تے محفلِ موسیقی دا پڑ بدھا، پنڈال ستھیا پیا ہئی تے لوک کھڑے ہن جو ہاشمی صاحب پرائیڈ آف پرفارمنس سرائیکی دی عظیم فنکارہ ثریا ملتانیکر کوں دعوت ݙتی جنہاں خواجہ فرید دیاں کافیاں نال محفل کوں عروج تے پچاڑ تا تے اینویں لگدا ہئی جو ہݨ اتھائیں بس کریسے تے ثریا ملتانیکر محفل ختم کیتی ہئی جو ولا اعلان تھیا جو سرائیکی دا فقیر تے درویش فنکار پٹھانے خان ہݨ سٹیج تے آسی۔ پٹھانے خان آوݨ سیتی محفل کوں اوں نقطے کنیں اگوں گھن گیا جتھاں ثریا ملتانیکر چھوڑیا

ہئی۔ ایں تقریب دے بارے چھڑا ایہو کجھ آکھیا ونج سگیندے جو اتھے بہوں سارے پروفیسر جیڑھے تصوف تے موسیقی کوں غیر شرعی آکھݨ تے تݨ ماری رکھدے ہن اساں اپݨیاں اکھیں نال جھوجھدے تے مست تھیندے ڈٹھو سے رات ڈھائی وجے محفلِ موسیقی دے اختتام تے یونیورسٹی ٹرانسپورٹ دے ذریعے مہمانیں کوں کھاݨا کھواوݨ دے بعد انہاں دیاں رہائش گاہیں تے پچاڑ تا گیا۔ کھاݨے تے چھڑا ایہو مقال ہئی جو ایں پروگرام دے کیڑھے حصے کوں گھٹ آکھوں تے کیڑھے کوں ودھ؟ انت کجھ دانشوریں ایہو آکھیا جو جیڑھا ایں پروگرام دے وچ شریک نئیں تھی سگیا او ندے کیتے پچھتاوݨ کنیں سوا کجھ نئیں تے جیڑھے آ گئن انہاں کیتے حیاتی دیاں سبھ کنیں سوہݨیاں یاداں ہن۔

☆ ۲۵ ر اکتوبر سیمینار ڈوجھی بیٹھک

اجݨ رتو کے پروگراماں دے منظر اکھیں وچ ہن پئے جو ۲۵ ر اکتوبر دی سویر تھی گئی تے مہماݨ دھاں دھوں، نہاں کراولڈ کیمپس دے رونق میلے وچ پج گئے۔ جتھاں سیمینار دی ڈوجھی بیٹھک تھیوݨی ہئی۔ تقریباً ساڈھے نوں وجے گورنر صاحب پنجاب سئیں شاہد حامد طیارے دے ذریعے بہاولپور پجے تے سدھے یونیورسٹی آئے۔ جتھاں انہاں نمائش ڈٹھی تے ول پنڈال وچ آ گئے۔ ایں پروگرام دی صدارت وی وائس چانسلر کیتی تے خاص مہمان گورنر صاحب ہن۔ جڈاں جو اعزازی مہمان سئیں خواجہ معین الدین محبوب کوریجہ ہوریں ہن۔ ایں تقریب دے سٹیج سیکریٹری فیض الحسن نسیم ہوریں ہن انہاں تلاوت تے نعت شریف دے بعد پروگرام دا منڈھ بدھا، وائس چانسلر صاحب سپاس نامہ پیش کیتا۔ تے اوندے بعد ملک دے مختلف حصیں کنیں آئے ہوئے دانشوریں اپݨے مقالے پڑھے۔ انہاں سکالریں وچ سئیں پروفیسر جیلانی کامران (لاہور)، سئیں امداد نظامی (کوئٹہ)، سئیں ڈاکٹر اسلم انصاری (ملتان)، سئیں مظہر عارف (اسلام آباد)، سئیں خورشید ناظر تے سئیں جاوید چانڈیو (بہاولپور) شامل ہن۔ مقالیں دے بعد گورنر پنجاب سئیں شاہد حامد اپݨے خطاب وچ آکھیا جو اسلامیہ یونیورسٹی بہاولپور ایں تقریب کیتے مبارکباد دی مستحق ہے، انہاں مخطوطات تے کتابیں دی نمائش تے بہوں خوشی دا اظہار کیتا تے نال ای آکھیا جو اے یونیورسٹی دا فرض اے جو خواجہ فرید جیہے اولیاء تے صوفیاء دے پیغام کوں پھیلاوݨ دا اہتمام کرے۔ چھیکڑ وچ انہاں خواجہ فرید چیئر اسلامیہ یونیورسٹی بہاولپور کیتے ڈاہ لکھ روپے دی گرانٹ دا اعلان کیتا۔ ہݨ تائیں چھی مہینے گذرݨ دے بعد وی ایں اعلان تے عمل درآمد دی کوئی خبر نئیں ملی، اللہ سائیں گورنر صاحب دی ایں سخاوت کوں توڑ پچاوے۔ آمین!

پروگرام دے چھیکڑ وچ وائس چانسلر صاحب سبھاں مہماناں دا شکریہ ادا کیتا تے نمائش کیتے

اپݨیاں قیمتی کتاباں گھن آوݨ آلیں دے بہوں تھورے ہن۔ اتے ترے روزہ تقریبات دے اختتام دا اعلان کیتا۔

ایں تقریب دے مہمانیں کیتے خصوصی کانفرنس بیگ، لیٹر پیڈ، قلم تے کیلنڈر چھپوائے گئے ہن جیڑھے انہاں دی خدمت وچ یادگار دے طور تے پیش کیتے گئے۔ چھیکڑی ظہرانہ مہمانیں دے اعزاز وچ خواجہ معین الدین محبوب کوریجہ ہوریں ݙتا جیندے بعد مہمان سوہݨیاں یاداں گھن کراہیں اپݨے گھراں ݙو ول گئے۔

ایں تقریب وچ وسیب دی عوام تے خاص طور تے بہاولپور دے لوکیں دا کردار نہ وسارݨ جوگا ہے۔ میݙے ذمے اے کم لایا گیا جو ملتانوں خواجہ فرید دے پنج وݙے پورٹریٹ ٹرک تے لݙوا کراہیں چا آواں جیڑھے شہر دے اہم مقامات تے لاوݨے ہن۔ ٹرک جیڑھلے وستی ملوک پڄیا تاں ضلع ٹیکس آلیں روک گھدا۔ کارندیں آکھیا جو سامان دا ٹیکس کٹاؤ، میں انہاں کوں ݙسیا جو خواجہ فرید دے سوویں یوم وصال دیاں تقریبات کیتے وݙے وݙے پورٹریٹ ہن، اے ڳالھ سݨ کراہیں کارندہ بولیا جو ''سئیں ونجو! خواجہ فرید تاں ضلع ٹیکس کیا، صوبے ٹیکس کنیں وی آزاد ہے۔ خواجہ فرید تے کیہاں ٹیکس؟''

ݙوجھا واقعہ پروگرام دے دوران ڈیرہ غازیخان کنیں آئے ہوئے معزز مندوب سئیں جاوید احسن ہوریں سݨایا جو او اپݨے کجھ دوستیں نال شیو کرواوݨ کیتے بہاولپور شہر دی کہیں دوکان تے گئے، حجام اپݨی عادت موجب حال احوال گھدا، ریہا انہاں ݙسیا جو اساں یونیورسٹی وچ خواجہ فرید دیاں سو سالہ تقریبات کیتے بطور مہمان آئے ہیں۔ چھیکڑ وچ انہاں حجام کوں پیسے پچھے۔ تاں اوں آکھیا جو ''سائیں پیسے کیڑھی شے دے؟ تساں خواجہ فرید دے پروگرام وچ آئے ہو، اساݙے مہمان ہو''۔ ☆☆

خواجہ فرید دے کلام تے پیغام کوں پھیلاوݨ کیتے ضروری ہے جو:

خواجہ فرید دی مٹھڑی بولی سرائیکی کوں سرائیکی وسیب وچ تعلیم دا ذریعہ بݨاؤ

وائس چانسلر اسلامیہ یونیورسٹی بہاولپور تے وائس چانسلر بہاؤ الدین زکریا یونیورسٹی ملتان اپݨی اپݨی سینڈیکیٹ دے ذریعے بی اے (پرائیویٹ) دے وچ سرائیکی دا مضمون بغیر کہیں خرچے دے نافذ کرا سگھدن

...سالہ جشنِ فرید اسلامیہ یونیورسٹی بہاولپور ـ ۲۳ تا ۲۵ اکتوبر ۱۹۹۸ء

...فرید گولڈ میڈلز تے ایوارڈز دی تقریب دی صدارت وائس چانسلر اسلامیہ یونیورسٹی کیتی تے خاص مہمان پروفیسر ڈاکٹر خلیل الرحمٰن (انٹرنیشنل اسلامک یونیورسٹی اسلام آباد) ہن۔ تقریب...
سجادہ نشین کوٹ مٹھن خواجہ معین الدین، خواجہ ہوت محمد کوریجہ، خواجہ طاہر محمود کوریجہ تے سجادہ نشین آستانہ عالیہ خواجہ محمد یار فریدی خواجہ غلام قطب الدین فریدی خطاب کریندے پئن

...ید کانفرنس دے مہمانیں دا قافلہ چاچڑیں شریف حاضری کیتے یونیورسٹی وچوں روانہ تھیا تاں راستے وچ خانپور دی عوام تے جھوک اخبار دی طرفوں انہاں دے اعزاز وچ استقبالیہ ڈتا گیا تے مہمانیں کوں فریدی...
...ال پوائے گئے اتے دیوان فرید دی سوکھڑی ڈتی گئی۔ میاں عبدالستار ایم پی اے، ڈاکٹر اعجاز علی آغا اے سی، ظہور احمد دھریجہ، منیر احمد دھریجہ، قمر اقبال جتوئی، نور تھہیم تے ٻنہیں لوکیں قافلے دا استقبال کیتا
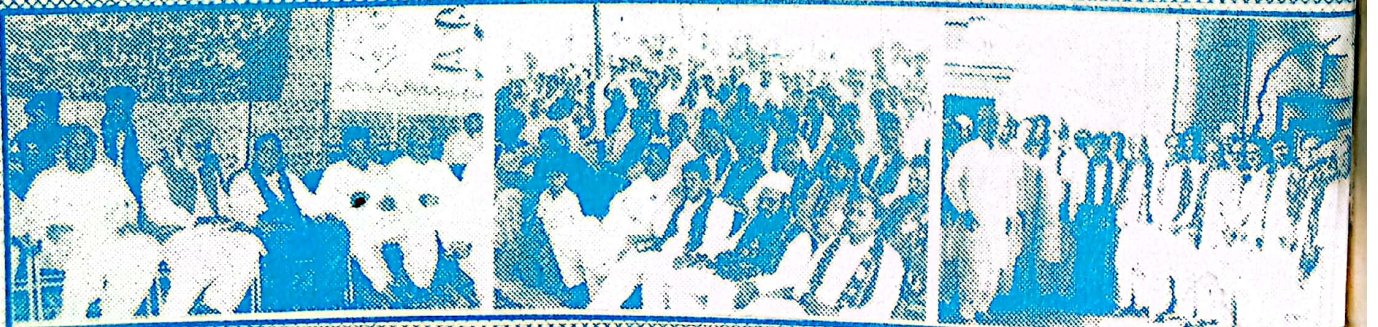
...وسیب تے ملک دے مختلف حصیں وچوں آئے ہوئے مندوب خواجہ فرید دے شہر چاچڑیں شریف پہنچے تاں انہاں دے اعزاز وچ خواجہ مظہر فرید کوریجہ سجادہ نشین چاچڑاں شریف...
استقبالیہ ڈتا تے مہمانیں فرید محل اتے خواجہ فرید دے تبرکات دی زیارت وی کیتی

سیمینار دے پہلے ڈینہہ ڈاکٹر شہزاد قیصر، ڈاکٹر غلام علی الانا، میر حسان الحیدری، ڈاکٹر احسن واگھا، ڈاکٹر راشد حسین تے ڈاکٹر نصر اللہ خان ناصر مقالے پڑھدے پئن جڈاں جو سٹیج تے پروفیسر ڈاکٹر محمد شفیق خان وائس چانسلر، بریگیڈیئر ریٹائرڈ ذوالفقار ڈھلوں، خواجہ معین الدین محبوب سجادہ نشین کوٹ مٹھن شریف، خواجہ طاہر محمود کوریجہ تے جاوید چانڈیو سیکریٹری مرکزی آرگنائزنگ بیٹھن
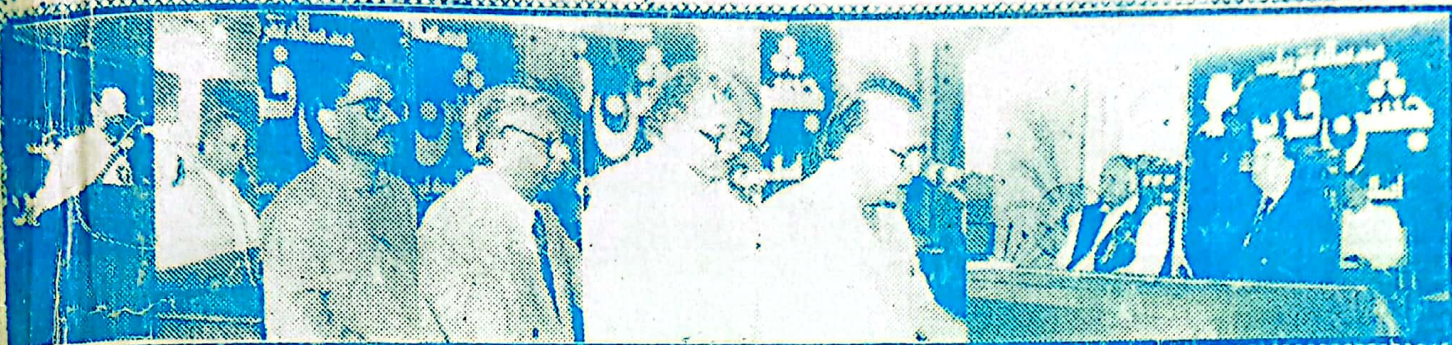
صد سالہ تقریبات دے ترجھے ڈینہہ سیمینار وچ امداد نظامی، ڈاکٹر اسلم انصاری، پروفیسر جیلانی کامران، مظہر عارف، خورشید ناظر تے جاوید چانڈیو مقالے پڑھدے پئن تے اسٹیج تے گورنر پنجاب شاہد حامد تے وائس چانسلر اسلامیہ یونیورسٹی بہاولپور پروفیسر ڈاکٹر محمد شفیق خان بیٹھن

صد سالہ تقریبات وچ ترے روزہ نمائش، مخطوطات، نوادرات وچ گورنر پنجاب شاہد حامد، سید افتخار الحسن گیلانی دی لائبریری دے نوادرات ڈیکھدے پئن تے ڈوجھے پاسوں وزیر تعلیم پنجاب بریگیڈیئر (ریٹائرڈ) ذوالفقار ڈھلوں، ڈاکٹر غلام علی الانہ، ڈاکٹر محمد شفیق خان تے بئے مندوب نادر تے نایاب کتاباں ڈیکھدے پئن

خواجہ فرید چیئر اسلامیہ یونیورسٹی بہاولپور دے زیر اہتمام حضرت خواجہ فرید دے سوویں یوم وصال دیاں ترے روزہ تقریبات وچوں سامعین دا ہک انداز ساعت